

**TÜRK LÜGATİ'NDEKİ ATASÖZLERİNİN KONU
AÇISINDAN İNCELENMESİ (3. CİLT)**

Yavuz ORHANLI
Yüksek Lisans Tezi
Danışman: Prof. Dr. Nadejda ÖZAKDAĞ
Ekim, 2023
Afyonkarahisar

T.C.
AFYONKOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

TÜRK LÜGATİ'NDEKİ ATASÖZLERİNİN KONU
AÇISINDAN İNCELENMESİ (3. CİLT)

Hazırlayan
Yavuz ORHANLI

Danışman
Prof. Dr. Nadejda ÖZAKDAĞ

AFYONKARAHİSAR 2023

ETİK VE BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “**Türk Lügati’ndeki Atasözlerinin Konu Açısından İncelenmesi (3. Cilt)**” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek yardımlara başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Kaynakça’da gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

20.10.2023

İmza

Yavuz ORHANLI

T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ENSTİTÜ ONAYI

Öğrencinin	Adı- Soyadı	Yavuz ORHANLI
	Numarası	210623114
	Anabilim Dalı	Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
	Programı	Türk Dili ve Edebiyatı
	Program Düzeyi	☒ Yüksek Lisans ☐ Doktora ☐ Sanatta Yeterlik
Tezin Başlığı		Türk Lügati'ndeki Atasözlerinin Konu Açısından İncelenmesi (3. Cilt)
Tez Savunma Sınav Tarihi		04.10.2023
Tez Savunma Sınav Saati		15:00

Yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez, Afyon Kocatepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği'nin ilgili maddeleri uyarınca jüri üyeleri tarafından değerlendirilerek ☒oy birliği – ☐oy çokluğu ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Elbeyi PELİT
MÜDÜR

Bu tez, Enstitü Müdürlüğünce kontrol edilerek, elektronik imza kullanılarak onaylanmıştır.

ÖZET

TÜRK LÜGATİ'NDEKİ ATASÖZLERİNİN KONU AÇISINDAN İNCELENMESİ (3.CİLT)

Yavuz ORHANLI

AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

Ekim, 2023

Danışman: Prof. Dr. Nadejda ÖZAKDAĞ

“Türk Lügati’ndeki Atasözlerinin Konu Açısından İncelenmesi (3. Cilt)” isimli bu çalışmada Hüseyin Kazım Kadri tarafından yazılan *Türk Lügati: Türk Dillerinin İştikakî ve Edebî Lügatleri* adlı sözlüğün üçüncü cildinde yer alan atasözleri belirlenmiştir. Tespit edilen 772 atasözünün günümüz Türkçesindeki benzerlikleri ve farklılıkları ortaya konulmuş olup konularına göre tasnifi yapılmıştır.

Sözlükte Osmanlı Türkçesinin yanı sıra Azerbaycan, Kazan, Uygur, Çağatay, Altay, Yakut, Çuvaş Türkçelerinde yer alan sözcükler madde başı olarak yer almaktadır. Yazar, bu madde başlarında “darbimesel” alt başlığı altında atasözü, deyim ve bilmecelelere yer vermiştir. Bu çalışmada, atasözleri diğer kalıplaşmış ifadelerden ayrıştırılarak verilmiştir.

Türk Lügati’nde geçen atasözlerinin günümüzdeki karşılıklarını belirlemek için yakın tarihte hazırlanan atasözü kitaplarından yararlanılmıştır. Böylelikle sözlükteki atasözleri günümüz Türkçesiyle karşılaştırılmış ve atasözlerinin sınıflandırılması yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Atasözleri, Darbimesel, Türk Lügati, Hüseyin Kazım Kadri

ABSTRACT

EXAMINATION OF PROVERBS IN TÜRK LGATİ IN TERMS OF THEME (VOLUME 3)

Yavuz ORHANLI

AFYON KOCATEPE UNIVERSITY
THE INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE

September, 2023

Advisor: Prof. Dr. Nadejda ZAKDAĖ

In this study named “Examination of Proverbs in Türk Lgati in Terms of Theme (Volume 3)”, the proverbs located in the third volume of the dictionary named *Türk Lgati: Türk Dillerinin İştikakî ve Edebî Lgatleri* written by Hüseyin Kazım Kadri were determined. Similarities and differences of the stated 772 proverbs have been determined and their classification was made according to their subjects.

In the dictionary besides Ottoman Turkish, the words existing in Azerbaijan, Kazan, Uyghur, Chagatai, Altai, Yakut, Chuvash Turkish are included as lexical entries. The author has included proverbs, idioms and riddles in the lexical items which are under the name of “darbimesel” subtitle. In this study, proverbs have been presented by separating them from the other stereotypes.

In order to determine the current equivalents of the proverbs in the *Türk Lgati*, it has been benefitted from the proverb books which have been prepared about the proverbs in the recent history. Hereby, the proverbs in the dictionary have been compared to modern Turkish and the classification of the proverbs has been practiced.

Keywords: Proverbs, Darbimesel, Türk Lgati, Hüseyin Kazım Kadri

ÖN SÖZ

İnsanlık tarihi kadar eski çağlara uzanan atasözleri binlerce yıl süren bir yolculuktan nesiller boyunca aktararak günümüze ulaşan ve hemen her toplumda bulunan dilin en mühim kültür hazinelerinden biridir. Atasözleri var olduğu ulusun dünya yaşantısını, hayata bakış açısını, durumları algılayış biçimini, olayları sorgulama yeteneğini ve ait olduğu toplumun zihniyetini gösteren kalıplaşmış birer söz varlığı ögesidir.

Tarih boyunca sözlü edebiyatın birer parçası olarak teşekkül eden atasözleri yazılı eserlerde de kendini göstermiştir. Türk coğrafyasında Orhun Abideleri'nden günümüze pek çok eserde atasözlerine yer verildiği görülür. Geçmişte yazma eserlerde ve müstakil atasözü kitaplarında görülen atasözleri, günümüzde çoğunlukla sözlük hüviyetinde ele alınmaktadır. Böylelikle Cumhuriyet'ten sonra daha sistematik bir şekilde ele alınan sözlükçülüğün yanı sıra atasözü sözlükçülüğü de önem kazanmış olup atasözlerinin yazılı olarak ele alınması kalıcılığına katkı sağlamıştır.

Devrin önemli siyasi ve idari aydınlarından olan Hüseyin Kazım Kadri'nin ömrü vefa ettikçe kaleme aldığı *Türk Lügati: Türk Dillerinin İştikakı ve Edebî Lügatleri* adlı eseri Cumhuriyet Dönemi'nin ilk yıllarında kaleme alınan karşılaştırmalı Türk dilleri sözlüğü olarak kayda geçmiştir. Yazar, bu kapsamlı sözlük çalışmasında başta Osmanlı Türkçesi olmak üzere Azerbaycan, Kazan, Uygur, Çağatay, Altay, Yakut, Çuvaş Türkçesinden aldığı madde başlarına örnek vermek gayesiyle atasözlerini kullanılmıştır. Çalışmamızda üzerinde durulan eserin 3. cildinde Osmanlı, Azerbaycan, Kazan ve Çağatay atasözlerinin geçtiği tespit edilmiştir.

Dünya üzerinde geniş bir alana yayılan Türk coğrafyasında atasözleri, Türkler arasındaki ortak paydalardan biri olmuştur ve canlılığını sürdürmektedir. *Türk Lügati*'nin yazarı Hüseyin Kazım Kadri, Osmanlı Türkçesi dışında diğer Türk dillerinden atasözü örnekleri vererek Türk toplumlarının sözcüklerin yanı sıra atasözlerinde de paydaş olduklarını kanıtlama maksadı gütmüştür.

Bu çalışmanın amacı, Hüseyin Kazım Kadri tarafından dört cilt olarak hazırlanan *Türk Lügati*'nin üçüncü cildinde yer alan atasözlerini tespit ederek günümüz Türkçesiyle karşılaştırmak ve konularına göre sınıflandırmasını yapmaktır.

Çalışmamızda emeği geçen, her hususta desteğini eksik etmeyen danışman hocam Prof. Dr. Nadejda Özakdağ'a teşekkür ederim.

Yavuz ORHANLI
2023, Afyonkarahisar

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ETİK VE BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI.....	ii
ENSTİTÜ ONAYI.....	ii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
ÖN SÖZ.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

HÜSEYİN KAZIM KADRİ’NİN HAYATI VE EDEBÎ YÖNÜ

1. HAYATI.....	6
2. EDEBÎ YÖNÜ.....	8

İKİNCİ BÖLÜM

ATASÖZÜ

1. ATASÖZÜ TERİMİ.....	12
2. ATASÖZÜNÜN TANIMI.....	13
3. ATASÖZLERİNİN ORTAYA ÇIKIŞI.....	19
4. ATASÖZLERİNİN BİÇİM VE KAVRAM ÖZELLİKLERİ.....	20
4.1. ATASÖZLERİNİN BİÇİM ÖZELLİKLERİ.....	20
4.2. ATASÖZLERİNİN KAVRAM ÖZELLİKLERİ.....	21
5. ATASÖZLERİNDE DİL VE ÜSLUP.....	22
6. ATASÖZLERİNDE KONU.....	23
7. TÜRK EDEBİYATINDA ATASÖZLERİNİN TARİHÇESİ.....	24
7.1. TÜRK DİLİNİN İLK YAZILI KAYNAKLARINDA ATASÖZLERİ.....	24
7.2. ÇEŞİTLİ YAZMALARDA BULUNAN DERLEME ATASÖZLERİ.....	26
7.2.1. Derleyeni ve/veya Derleme Zamanı Bilinmeyen Türkçe Atasözü Mecmuaları.....	26
7.2.2. Derleyeni ve/veya Derlenme Tarihi Bilinen Bazı Türkçe Atasözleri.....	27
7.3. YAKIN DÖNEMDE YAZILAN ATASÖZÜ KİTAPLARI.....	30

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE TÜRKÇE SÖZLÜKLER VE TÜRK LÜGATİ

1. GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE TÜRKÇE SÖZLÜKLER.....	32
2. TÜRK LÜGATİ.....	41
2.1. DİBACE BÖLÜMÜ.....	41
2.2. TÜRK LÜGATİ’NİN GENEL ÖZELLİKLERİ.....	43
2.3. TÜRK LÜGATİ’NİN ŞEKİL ÖZELLİKLERİ.....	45

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK LÜGATİ'NDE GEÇEN ATASÖZLERİNİN GÜNÜMÜZ TÜRKÇESİNDEKİ KARŞILIKLARI

1. OSMANLI TÜRKÇESİNE (GARP, FARİSÎ, ARABÎ) AİT ATASÖZLERİ.....	48
2. ÇAĞATAY TÜRKÇESİNE AİT ATASÖZLERİ	109
3. AZERBAYCAN TÜRKÇESİNE AİT ATASÖZLERİ	111
4. KAZAN TÜRKÇESİNE AİT ATASÖZLERİ.....	116

BEŞİNCİ BÖLÜM

TÜRK LÜGATİ'NDE GEÇEN ATASÖZLERİNİN KONULARI AÇISINDAN SINIFLANDIRILMASI

1. KONUSUNA GÖRE ATASÖZLERİ	118
1.1. ACELELİK.....	118
1.2. AÇGÖZLÜLÜK.....	118
1.3. AİLEVÎ DURUMLAR.....	119
1.4. AHLAK VE TERBİYE.....	119
1.5. ALINGANLIK VE KÜSLÜK.....	120
1.6. ALIŞKANLIK.....	120
1.7. BENCİLLİK.....	120
1.8. BİRLİK VE BERABERLİK	120
1.9. CAHİLLİK	121
1.10. CESARET	121
1.11. CİMRİLİK.....	121
1.12. ÇALIŞKANLIK	121
1.13. ÇARESİZLİK.....	122
1.14. DANIŞMA	122
1.15. DEDİKODU	122
1.16. DENEYİM.....	122
1.17. DERT.....	122
1.18. DİKKATSİZLİK	122
1.19. DİN VE İNANÇ.....	123
1.20. DOĞRULUK.....	123
1.21. DOSTLUK	123
1.22. DÜŞMANLIK	124
1.23. EĞİTİM	124
1.24. EMPATİ	124
1.25. EVLİLİK	124
1.26. GEÇİMSİZLİK.....	125
1.27. GEVEZELİK.....	125
1.28. GİRİŞİMCİLİK	126
1.29. GİYİM.....	126
1.30. GÖRGÜ VE GÖRGÜSÜZLÜK.....	126
1.31. GÜÇ.....	127
1.32. GÜVEN.....	128
1.33. GÜZELLİK	128
1.34. HADDİNİ BİLME.....	128
1.35. HASETÇİLİK.....	128

1.36. HATIR	129
1.37. HİLE VE KURNAZLIK	129
1.38. HUY	129
1.39. İÇTENLİK	131
1.40. İDRAK	131
1.41. İHANET	131
1.42. İHTİMAL VEYA BELİRSİZLİK	131
1.43. İNATÇILIK	132
1.44. İSTEK VE ARZU	132
1.45. İYİLİK	132
1.46. KABAHAAT	132
1.47. KAÇINMA	132
1.48. KARARLILIK	132
1.49. KÂR VE ZARAR	132
1.50. KARŞILIK	133
1.51. KIYMET	133
1.52. KİBİR	133
1.53. KOMŞULUK	134
1.54. KORKAKLIK	134
1.55. KÖTÜLÜK	134
1.56. KUSUR	135
1.57. KÜÇÜMSEME	135
1.58. MENFAAT	135
1.59. MİSAFİRLİK	136
1.60. MİRAS	136
1.61. NASİHAT	136
1.62. ÖFKE	137
1.63. ÖLÇÜLÜLÜK	137
1.64. ÖLÜM	137
1.65. ÖZVERİ	137
1.66. PİŞMANLIK	138
1.67. RAHATLIK	138
1.68. RİYA	138
1.69. SABIR	138
1.70. SAĞLIK	138
1.71. SARHOŞLUK	138
1.72. SEÇENEK	139
1.73. SEVGİ	139
1.74. SIR TUTMA VE GİZLİLİK	139
1.75. SORUMSUZLUK	139
1.76. SÖYLEM	139
1.77. SESSİZLİK	140
1.78. ŞAŞKINLIK	140
1.79. ŞÜPHECİLİK	140
1.80. TALİH	140
1.81. TARTIŞMA	141
1.82. TEDBİR	141
1.83. TEMBELLİK	141
1.84. TESELLİ	141
1.85. TEVAZU VE HOŞGÖRÜ	141

1.86. TUTUMLULUK	142
1.87. UYUM.....	142
1.88. ÜN	142
1.89. VAZGEÇİLMEZLİK	142
1.90. VEFA VEYA VEFASIZLIK	142
1.91. YALAN	143
1.92. YARDIMLAŞMA	143
1.93. YAŞLILIK.....	143
1.94. YETENEK.....	143
1.95. YETİNME	143
1.96. YOKSULLUK.....	143
1.97. YOL GÖSTERME	144
1.98. ZAMAN	144
1.99. ZORUNLULUK.....	145
1.100. ZENGİNLİK.....	145
1.101. ZULÜM.....	145
BULGULAR VE TESPİTLER	146
SONUÇ	150
KAYNAKÇA.....	154

KISALTMALAR LİSTESİ

BAAD: Bölge Ağızlarından Atasözleri ve Deyimler

DİA: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

DLT: Divanü Lügat-it-Türk

DS: Derleme Sözlüğü

TAD: Türk Atasözleri ve Deyimleri

TL.: Türk Lügati

TT.: Türkiye Türkçesi

TS: Türkçe Sözlük

GİRİŞ

İlim ve irfan konusunda kendisini yetiştiren Hüseyin Kazım Kadri yaşamının önemli bir kısmını *Türk Lügati*'ni yazmaya adanmıştır. Babası Trabzon valisiyken Kafkasya coğrafyasını gezme fırsatı bulmuş ve buralarda Türk dilleri üzerine incelemelerde bulunmuştur. Tüm Türk dillerini tek bir sözlükte birleştirmeyi hedefleyen Hüseyin Kazım Kadri, oldukça kapsamlı bir çalışma yapmıştır.

Giriş bölümünün yanı sıra beş bölüm ve sonuçtan oluşan çalışmamızın birinci bölümünde “Hüseyin Kazım Kadri'nin Hayatı ve Edebî Yönü” başlığı altında yazarın aile hayatına, idari ve siyasi yönündeki gelişmelerine, edebî yönü ve gazetecilik alanında yaptığı çalışmalar ile tefekkür dünyasına değinilmiştir. Kendisini birçok alanda yetiştiren Hüseyin Kazım Kadri'nin özellikle dil, din ve ziraat alanında önemli çalışmalar yaptığı görülmektedir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin önemli idarecilerinden olan babasından bayrağı devralan yazarın çevresinde sevilen, sayılan dürüst bir kişiliği olduğu ön plana çıkmaktadır.

Çalışmamızın ikinci bölümünde atasözleri hakkında genel bilgilere yer verilmiştir. Bu bölümde atasözleriyle ilgili çalışma yapan veya atasözleri sözlüğü derlemesi yapan araştırmacıların eserlerinde yer alan atasözünün tanımına ve atasözleriyle ilgili farklı bakış açılarına değinilmiştir. Bunların yanı sıra atasözlerinin biçim ve anlam özellikleri ayrı ayrı sıralanmış ve muhtevasını oluşturan konuların neler olduğu ifade edilmiştir.

Atasözleri hakkında genel bilgiler verildikten sonra Türk edebiyatında atasözlerine yer veren eserlere değinilmiştir. Sözlü edebiyatın birer parçası olarak teşekkül eden atasözlerine Türklerin ilk yazılı anıtı olan *Orhun Abideleri*'nde ve ardından Uygur dönemi metinlerinde rastlanılır. Ancak atasözleri için ilk önemli kaynağın 11. yüzyılda kaleme alınan *Divanü Lügati't-Türk* (=DLT) olduğu söylenebilir. Osmanlı döneminde Anadolu sahasında yazılan birçok yazma eserde de atasözlerine yer verilmiştir. Ancak en geniş kapsamlı çalışmalar Cumhuriyet döneminde ele alınmıştır.

Türk Lügati'nin bir sözlük olduğu göz önünde bulundurulduğunda çalışmamızın üçüncü bölümünde sözlük bilimi ve Türk dünyasındaki sözlükçülük çalışmalarına yer verilmiştir. Sözlük hazırlamadaki genel ilkeler sıralanmış ve günümüze ulaşan Türkçe sözlükler hakkında öz bilgiler verilmiştir. Bu bölümde ayrıca çalışmamızın konusunu teşkil eden atasözlerinin derlendiği *Türk Lügati*'nin genel özellikleri ile ilgili bilgiler verilmiştir.

Çalışmamızın dördüncü bölümünde *Türk Lügati*'nin üçüncü cildinde tespit edilen atasözlerinin, yakın dönemde yazılan atasözleri kitaplarından faydalanılarak günümüz Türkçesiyle mukayesesi yapılmıştır. Ayrıca bu bölümde Osmanlı Türkçesindeki atasözlerinin günümüz Türkçesindeki karşılıkları ile Azerbaycan, Çağatay ve Kazan Türkçelerinden alıntılanan atasözlerinin günümüz Türkçesindeki karşılıkları verilmiştir.

Çalışmamızın beşinci bölümünde ise atasözlerinin muhtevası bakımından konularına göre tasnifi yapılmıştır.

“Tespitler ve Bulgular” bölümünde karşılaştırma yapılan atasözleri hakkında saptanan özellikler ve öneriler belirtilmiş olup bunlara ilişkin örneklere yer verilmiştir.

Çalışmanın son kısmı olan “Sonuç” bölümünde ise araştırmanın neticelerine yer verilmiş olup *Türk Lügati* üzerinde farklı çalışmaların yapılabileceğine değinilmiştir.

Tezin Konusu

Bir sözlük çalışması olan *Türk Lügati*'nde dilin kültür hazinelerinden olan atasözlerinin tespit edilmesi önemli görülmektedir. Bu yüzden tezin konusu “Türk Lügati’ndeki Atasözlerinin Konu Açısından İncelenmesi (3. Cilt)” olarak belirlenmiştir.

Tezin Amacı ve Önemi

Kültürel hafızanın gelecek kuşaklara aktarılmasında önemli görevler üstlenen atasözlerine, Hüseyin Kazım Kadri’nin dört ciltten oluşan *Türk Lügati* adlı sözlük çalışmasında önemli ölçüde yer verilmiştir. Sözlükte darbimesel alt başlığı altında atasözlerine, deyimlere, özlü sözlere, bilmecele ve nazım parçalarına yer verilmiştir. Çalışmamızın amacı, darbimesel alt başlığı altında toplanan atasözlerini günümüz Türkçesiyle karşılaştırıp benzerlikleri ve farklılıkları ortaya çıkarmak ve elde edilen bulgular neticesinde konularına göre sınıflandırmaktır.

Türk Lügati'nde geçen atasözleri sadece Osmanlı coğrafyasını değil, Balkanlardan Doğu Türkistan’a tüm Türk topluluklarının yazılı ve sözlü kültürel hazinelerinde varlığını sürdürmektedir. Hangi Türk dilinden alıntılandığı belirtilen bu atasözlerinin günümüz Türkçesinde geçip geçmediğinin, geçiyorsa ne şekilde kullanıldığının araştırılıp ortaya konulması faydalı ve önemlidir.

Yüzyıllar boyunca ait olduğu toplumun kültürel birikimi sonucu ortaya çıkan atasözleri, anlatımı kolayca sarf etmeyi, duygu ve düşünceleri kısa ama net ve somut bir şekilde ifade etmeyi, anlamı kuvvetlendirmeyi ve akılda kolayca kalmayı sağlayacak

şekilde teşekkül eder. Türk topluluklarının kültürel zenginliğini gösteren ve Türk dillerinin hem sözlü hem yazılı kaynaklarında sıkça kullanıldığını bildiğimiz atasözlerini *Türk Lügati*'nde tespit etmemiz neticesinde karşılaştırmalı olarak yapacağımız çalışma, günümüz Türkçesinde kullanılan atasözlerine katkı sunacaktır. Ayrıca Türk dillerinde kullanılan atasözlerinin ortak bir hafızanın sonucunda ortaya çıkması nedeniyle kültürel ve toplumsal birlikteliği sağlayacağı aşîkârdır. Bu nedenlerle ortaya sunulacak bir çalışma atasözlerinin sadece bir sözlükte kalmasını engelleyerek hem Türk coğrafyasının ortak hazinesini derlemiş olacak hem de edebiyat alanında ifade zenginliğinin artmasına katkı sağlayacaktır.

Kapsam ve Sınırlılıklar

Bu çalışma, Hüseyin Kazım Kadri'nin *Türk Lügati: Türk Dillerinin İştîkakî ve Edebî Lügatleri* adlı sözlüğün üçüncü cildi ile sınırlandırılmıştır. Türk yazı dillerinde geçen sözcüklerin yer aldığı ve Arap alfabesi ile sıralanan sözlüğün üçüncü cildi 928 sayfa olup س (sin) – ق (kaf) arasındaki harfleri kapsamaktadır. Sözlükte sıralanan Türk yazı dillerindeki sözcüklerin karşılığı verilirken bazı madde başlarında örnek olarak verilen darbimesel alt başlığı altında atasözleri, deyimler, özlü sözler, bilmeceleer ile nazım ve nesir parçaları yer almaktadır. Çalışmamızda sadece atasözleri tespit edilmiş olup günümüz Türkçesiyle karşılaştırılıp ortak ve farklı yönleriyle ortaya koyulacak ve elde edilen veriler doğrultusunda atasözlerinin konularına göre sınıflandırılması yapılacaktır.

Tezin Yöntemi

Bu çalışmada Hüseyin Kazım Kadri'nin *Türk Lügati* adlı sözlüğünün üçüncü cildinde geçen atasözlerinin günümüz Türkçesinde kullanılıp kullanılmadığı karşılaştırma yöntemiyle tespit edilmiştir. *Türk Lügati*'nde geçen atasözlerinin günümüzdeki karşılıklarını bulmak için yakın dönemde yazılan birçok atasözü kitabına bakılırken Ömer Asım Aksoy'un *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 1* (2020) adlı çalışması başvuru alan ilk kaynak olarak ele alınmıştır. Bilgen Tezcan Aksu, Şükrü Halûk Akalın ve Recep Toparlı'nın birlikte hazırladıkları *Türk Atasözleri Sözlüğü* (2022), Nurettin Albayrak'ın *Türkiye Türkçesinde Atasözleri* (2009), Özkul Çobanoğlu'nun *Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü* (2004), Metin Yurtbaşı'nın *Sınıflandırılmış Türk Atasözleri* (2003), E. Kemal Eyüboğlu'nun *On Üçüncü Yüzyıldan Günümüze Kadar Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler* (1975), Aydın Oy'un *Tarih Boyunca Türk Atasözleri* (1972), Ragıp Soysal'ın *Türk Atasözleri* (1971), Milli Kütüphane Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanmış olan *Türk Atasözleri ve Deyimleri* (1971) ve Türk

Dil Kurumu yayınları olan *Bölge Ağzlarında Atasözleri ve Deyimler* (2004) gibi kitaplar çalışmamız için başvuru olan diğer kaynaklardır.

Çalışmamızda atasözlerindeki baskı hatasından kaynaklanan düzeltmeler dışında, söz ve anlam dizilimi ile noktalama işaretleri olduğu gibi alınmış ve sözlükten alınan atasözleri yer aldığı sayfa numaralarıyla birlikte italik biçimde yazılmıştır. Sözlükteki atasözlerinin günümüzdeki karşılığı tespit edilirken farklı kaynaklarda birbirine benzer birden fazla atasözü varsa iki biçimi de kaynağıyla birlikte verilmiş ve aralarına eğik çizgi (/) konulmuştur. Ayrıca bir atasözünün muhtevasını oluşturan kelimelerden bir veya birkaç kelimesi farklı kullanılabilmekte olup bu farklılıklar parantez işaretiyle gösterilmiştir. Örneğin “Yarası olan gocunur (gocunsun).” atasözünde “gocunur” yerine “gocunsun” kullanılabilir. Bu sözcüklerden birinin kullanılmaması atasözünü yapı ve anlam bakımından bozmaktadır. Ancak atasözünün muhtevasındaki herhangi bir sözcükle yakın veya eş anlamda olmayan ve kullanılması tercihe bağlı olabilen sözcükler köşeli parantez ile gösterilmiştir. Örneğin, “Su aktığı yere [yine] akar.” ve “Acele etme [ey/be hatun], işte geldi türceün.” atasözlerinde “yine” ve “ey/be hatun” sözcüklerinin kullanılmaması atasözünde anlam kaybına neden olmamaktadır.

Garp, Farisî ve Arabî olarak ifade edilen Osmanlı Türkçesi ile Azerbaycan, Kazan ve Çağatay Türkçesinden alıntılandığı ifade edilen atasözlerinin günümüz Türkiye Türkçesindeki karşılıkları ortaya konmuştur. Günümüz atasözleri kitaplarında bulunamayan atasözleri için öncelikle *Türk Lügati* ile yakın dönemde yazılan ve Recep Duymaz tarafından günümüz Türkçesine aktarılan Ahmet Vefik Paşa’nın *Atalar Sözü/Müntehabat-ı Durûb-ı Emsâl* adlı kitabına ve atasözleri alanında yapılan akademik çalışmalara başvurulmuştur. Örneğin *Türk Lügati*’nde “Korkulu düşün sonu hayırlıdır.” ve “Ayıp ölmüş, naip can çekişiyor.” atasözleri *Müntehabat-ı Durûb-ı Emsâl*’de geçmektedir. Bilhassa diğer Türk dillerinden alınan atasözleri için ise karşılaştırmalı ele alınan kaynaklar gözden geçirilmiştir. Örneğin “Sılargı sıynın bolmasa sıparga binin bolsun.” atasözü için Mehmet Kılıç, *Açıklamalı Türkmen Atasözleri* adlı çalışmasında “Saymaya paran yoksa okşamaya elin olsun.” karşılığını vermiştir. “Ana sütü bilen kirmegen tana sütü bilen kirmes.” atasözü için ise Selçuk Kırbaç, *Kırım Tatar Atasözleri* adlı çalışmasında “Ana sütüyle girmeyen akıl dana sütüyle girmez.” karşılığını yazmıştır. Kaynaklarda rastlanılmayan birkaç atasözüne ise Türkiye Türkçesinin anlam ve söz dizimi dikkate alınarak tarafımızca Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Böylece geçmişte var olan veya diğer Türk dillerinde bulunan fakat

günümüz Türkiye Türkçesi kaynaklarında yer almayan atasözleri tespit edilmiştir. Örneğin *Türk Lügati*'nde “İhlâs bile yığlasan sokur gözdin yaş çıkar.” atasözü için “İçtenlikle ağlanırsa kör gözden bile yaş çıkar.” veya “Kızıl Hızırını aynatur.” atasözü için “Altın Hızır'ı bile yoldan çıkarır.” şeklinde Türkiye Türkçesine aktarımı yapılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

HÜSEYİN KAZIM KADRI’NİN HAYATI VE EDEBÎ YÖNÜ

1. HAYATI

Büyük Türk Lügati’nin yazarı Hüseyin Kazım Kadri bürokrat bir ailenin çocuğu olarak 1870 yılında İstanbul’da dünyaya gelmiştir. Babası Kadri Bey, on bir yıl Trabzon valiliği görevinde bulunmuş, şehrin asayişini, dirliğini sağlayan çalışkan, sevilen ve uzun bir müddet Trabzonluların dilinden düşmeyecek bir kişiliktir (Albayrak, 2008: 222). Osmanlı payitahtında vezirlik makamında bulunan Edhem Paşa’nın çocuklarından biri olan Kadri Bey hakkında anlatılanlar dikkate alındığında onun kendine özgü yönetme biçimi olduğu ve Trabzonlular tarafından oldukça sevilen bir yönetici olduğu ifade edilebilir. Oğlu Hüseyin Kazım Bey’in de babasının izinden gittiği, valilik ve nazırlık gibi bulunduğu görevlerde babasına layık olduğu görülmektedir (Ünal, 2014: 2).

Beylerbeyi Sıbyan Mektebi’nden sonra Soğukçeşme Askerî Rüştîyesi’nde okuyan Hüseyin Kazım Kadri, ortaöğrenimi için Mülkiye Mektebi İdadisi’ne gitmiştir. Ancak bir müddet sonra babasının Aydın Defterdarlığına tayin olması vesilesiyle kendisi de Fransız ve İngiliz dillerini öğreneceği İzmir İngiliz Ticaret Mektebi’nde öğrenim görmeye devam etmiştir (Ergin, 1949: 1).

Seçkin bir aileye mensup olmasına rağmen kendisini eğitmekten ve geliştirmekten geri durmamış, fen bilimleri alanında eğitim almıştır. Hususi öğretmenlerden Doğu’nun ve İslam kültürünün iki önemli lisanı olan Arapça ve Farsçayı öğrenmiş, *Türk Lügati*’ni yazmaya başladıktan sonra Eski Yunan ve Latin dillerini de öğrenmiştir. Ziraî konulara olan alakası sebebiyle bir dönem Almanya’ya eğitim almaya gitmiştir. *Meşhur Valiler* isimli kitapta İtalya Yüksek Ziraat Akademisi’nde tahsilini görüp mezun olduğu bildirilmektedir (Orhun vd., 1969: 147). Batı’da aldığı eğitim hasebiyle ömrünü ilme adayan Hüseyin Kazım Kadri’nin Fransızca, İngilizce ve İtalyanca dillerine de vakıf olduğu bilinmektedir (Ergin, 1949: 1).

Fatma Güzide Hanım’la evlenen Hüseyin Kazım Kadri’nin Fatıma Rikkat ve Ayişe Nazan isimli iki kızı ve Fuat isimli bir oğlu olmuştur. Şeyhülharem Şevket Paşa’nın oğlu İsmet Paşa’nın kızı olan eşi Fatma Güzide Hanım’dan ve çocuklarından övgüyle bahseden Hüseyin Kazım Kadri, saadetini eşine borçlu olduğunu belirterek

ondan ve çocuklarından razı olarak dünyaya gözlerini yumacağını söylemiştir (Kara, 1991: 218).

1886 yılında Aydın'da Muhasebe Kaleminde başladığı memuriyet görevi İstanbul Maliye Nezâreti Mektübî Kaleminde devam etmiştir. İstanbul'da bulunduğu bu dönemde kendi isteğiyle Uygur, Çağatay ve Kazan dilleri hakkında eğitim görmüş ve Kazan lehçeleri üzerine dersler almıştır (Kara, 1991: 8). Yabancı dillere hâkim olması nedeniyle önce 1894'te Hariciye Nezareti Umûr-ı Şehbenderî Kalemine, sonra 1895 yılında Tiflis Şehbender Vekâleti ve Konsolos Kâtipliği görevlerine atanmıştır. Henüz ikinci görevine gitmeden annesinin isteğiyle İstanbul'da kalmış ve tekrar Maliye Nezâretine dönmüştür (Kara, 1991: 35). 1902'den sonra Meşrutîye yıllarına kadar devlet görevinde bulunmamıştır. Bir dönem Darüşşafaka'da gönüllü olarak Fen konulu derslere giren Hüseyin Kazım Kadri, Kozmografya/Astronomi ile ilgili kitapları ve gereçleri bizzat Avrupa'dan getirterek okul kütüphanesine hediye etmiştir (Öbek, 1996: 449). II. Meşrutîyet'in ilanından sonra 1909 yılında Canik (Samsun) mutasarrıflığına atanmış, kısa bir müddet sonra aynı görevi yapmak üzere Siroz'a gitmiştir. 1910'da başladığı Halep Valiliği görevindeki başarıları sebebiyle İstanbul Şehremanetine (Belediye Başkanlığına) getirilmiştir. Ancak şehirdeki hükümet memurları ve şehir meclisiyle anlaşamamıştır. Tüm bu gelişmeler neticesinde Hüseyin Kazım Bey, İstanbulluların dertlerini çözüm üretmekte zorlandığı için maaş almayı kabul etmemiştir. Son olarak şehir meclisinin feshini istemiş ancak isteği reddedilince kendisi de istifa etmek durumunda kalmıştır (Galitekin, 2007: 254). 1912 yılının Ocak ayında Selanik Valiliği görevini yürütmeye başlayan Hüseyin Kazım Kadri, aynı yılın Nisan ayında Saruhan (Manisa) mebusu seçilmiştir. Ancak bir sonraki ay tekrar Selanik Valisi olarak ataması yapılmıştır. Bu görevini de 1912 yılının Ağustos ayına kadar sürdürmüştür (Orhun vd. 1969: 143). Hüseyin Kazım Kadri'nin idarecilik hayatı dört sene kadar sürmüş olup görev süresi içerisinde Halep ve Selanik'teki zorba insanlarla, yolsuzluklarla mücadele etmesi, adaletsiz yöneticilere karşı cesaretli duruşu ve yeri geldiğinde dâhil olduğu fırkanın icraatlarını eleştirmesi dikkat çeken şahsi özellikleridir. Ayrıca görevini icra ettiği yöredeki halkın huzuru ve refahını temin etmek için başvurduğu yöntemler nedeniyle kendisine “Deli Kâzım Bey” takma adı verilmiştir (Aldan, 1995: 93).

Balkan Savaşlarında Batı Trakya topraklarının elden çıkması üzerine İttihatçılardan uzaklaşarak 1914 yılında Beyrut'a gitme kararı almıştır. Bilhassa İttihat

Terakki'nin yanlış politikaları yüzünden Makedonya topraklarının kaybedilmesi onda derin bir teessür bırakmıştır. Tüm bu hususlara binaen Hüseyin Kazım Bey, bir de kayınpederi İsmet Paşa'nın Beyrut Kumandanlığında bulunması ve ailesinin de arzusu nedeniyle Beyrut'a yerleşme kararı almıştır. Ancak bu zaman zarfında Suriye topraklarının elden çıkması üzerine İstanbul'a dönmüştür (Ergin, 1949: 21).

Beyrut macerasına müteakip İstanbul'a döndükten sonra bir dönem iç içe olduğu İttihat ve Terakki'ye karşı cephe alan Hüseyin Kazım Kadri, savaşlardaki kayıpların müsebbibi olarak onları görmüştür. Daha sonra 1920'de Aydın mebusu olarak meclise girmiş ve Misak-ı Milli teklif yasasını meclise sunmuştur. İstanbul'un işgal edilmesi ve meclisin dağıtılması üzerine mebusluk vazifesi yine kısa sürmüştür. 1920 yılının sonlarına doğru Tevfik Paşa hükümetinde Ticaret ve Ziraat Nazırlığı ile Adliye ve Maliye Nazır Vekilliği görevlerini üstlenmiştir. Hüseyin Kazım Kadri, Mustafa Kemal ile İstanbul hükümeti arasında yapılan Bilecik görüşmelerini yapan heyette de yer almıştır (Şevki, 1935: 13). İki taraf arasında uzlaşa sağlanamayınca istifa ederek siyasi hayatına 1921 yılı itibarıyla son vermiştir. Atatürk tarafından görüşmelere katılan bu heyet, Nutuk'ta sert bir dille eleştirilmiştir (Orhun vd. 1969: 145).

Dostlarına yazdığı mektuplarda zaman zaman kış aylarının zorluğundan ve kalp rahatsızlığından bahseden Hüseyin Kazım Kadri 17 Ocak 1934'te Tarsus'ta hayata gözlerini yummuştur. 65 yaşındayken vefat eden Hüseyin Kazım Kadri'nin cenazesi İstanbul'a getirilmiş ve Beylerbeyi Küplüce Mezarlığı'nda ebedi istirahatgâhına uğurlanmıştır (Orhun vd. 1969: 147).

Mücadeleci ve azimli kimliğiyle tanınan Hüseyin Kazım Kadri, gerek siyasi hayatında gerekse edebî hayatında karşılaştığı zorluklara göğüs gerebilmiş bir aydındır. İdari hayatında zorbalara karşı cesaretle görevini yerine getirmiştir. Döneminin en çok okunan gazetesi *Tanin*'i tüm baskılara rağmen çıkarabilmiş ve gazetede her türlü görüşe saygı göstermiştir (Ünal, 2014: 4).

2. EDEBÎ YÖNÜ

Hüseyin Cahit ve Tevfik Fikret'le yakın dostluğu bulunan Hüseyin Kazım Kadri, *Servet-i Fünun* toplantılarına iştirak etmiştir. Hatta bazı toplantılar bizzat onun evinde yapılmıştır. Bu yüzden Ali Ekrem Bolayır, *Servet-i Fünun*'un ortaya çıkışını Kazım Bey'in hanesinde yapılan toplantılara bağlamıştır. Bu dergide zirai bilgileri konu edinen yazılar yayımlaması nedeniyle Mehmet Akif, kitabının “Asım” isimli bölümünde, Hüseyin Kazım Kadri'nin ziraatle alakalı bu çalışmalarını takdir etmiş, kendisinden

övgüyle bahsetmiştir. Onların birbirleriyle olan sıcak muhabbetleri ise Akif'in Mısır'a gidişine dek sürmüştür (Ersoy, 2007: 415).

1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilanı ile baskı ortamı azalmış, Hüseyin Kazım Bey de dostları Hüseyin Cahit ve Tefvîk Fikret'le beraber daha önce çıkarmayı planladıkları ancak sansüre takıldıkları *Tanin* gazetesini çıkarmaya başlamışlardır. Gazeteye ismini Tefvîk Fikret vermiş, yazı kısımlarını Hüseyin Cahit üstlenmiş, sermayeyi de Hüseyin Kazım Kadri sağlamıştır (Yalçın, 1934: 12). Umduğunu bulamayan Tefvîk Fikret'in gazeteden ayrılması ve Hüseyin Kazım Kadri'nin de Serez mutasarrıflığı görevini ifa etmek sebebiyle tayini çıkması neticesinde gazeteyi 1909'da Hüseyin Cahit'e devretmişlerdir (Ergin, 1949: 5). Edebiyatçı olmamasına karşın edebiyata olan münasebeti sebebiyle matbaanın kuruluşunda, işleyişinde, gazetenin çıkarılmasında büyük emek harcamıştır. Hüseyin Cahit, hatıralarında Hüseyin Kazım Bey'in bir işçi gibi çalıştığından, bitip tükenmeyen enerjisinden ve güzide şahsiyetinden övgüyle bahsetmiştir (Yalçın, 1934: 12).

Meşrutiyet'in ilanından önce İttihatçılara katılmasına karşın *Tanin*'deki yazılara karışmamış, herkesin görüşüne saygı duymuştur. Hatta kendisi de o gazetede çok az yazı yayımlamıştır. Yazılarında ise ekseriyetle zirai meselelere değinmiştir. *Bağlar Arasında* başlığını verdiği yazı dizisinde asmacılığı ve bağcılığı anlatmıştır. Daha sonra aynı başlıkta topladığı yazılarını kitap olarak yayımlamıştır (Özgül, 1991: 447). Farklı Türk dillerinde de yazılar neşreden Hüseyin Kazım Kadri, Servet-i Fünun Dönemi'nde edebiyatın güç kaybetmesine mâni olmuştur. Hüseyin Kazım Kadri bir müddet sonra gazetesini, yönetimi devralan İttihat ve Terakki'ye devrederek buradaki görevini sürdürmemiştir (Özgül, 1991: 447).

1914 yılında Beyrut'ta bulunduğu dönemde zengin kütüphane kaynaklarından faydalanmış ve *Türk Dillerinin İştikakî ve Edebî Lügatleri* isimli eserini bitirmeye gayret göstermiştir (Şevki, 1935:107). Beyrut'ta altı yıl ikamet eden Hüseyin Kazım Kadri *Nuru'l Beyan ve Büyük Türk Lügati* isimli eserleriyle meşgul olmuştur.

İlim ve irfan meselelerinde kendini yetiştiren Hüseyin Kazım Kadri, Doğu ilimlerine hâkim, ayet ve hadis ezberi kuvvetli, kelim ve fıkıh gibi konularda yetkin bir aydındır. Birçok gazete ve dergide din, dil, edebiyat, tarım, ekonomi, felsefe gibi ilmi alanları içeren yazılar neşretmiştir. Türk dillerine alakadar olmuş ve özel uğraş göstermiştir. Türk dilinin gelişmesi adına yoğun mesai harcayan Hüseyin Kazım Kadri,

birçok Türk dilini rahatça konuşurdu. Ayrıca İran ve Arap dillerine de üst seviyede hâkimdir. Arap diline hâkimiyeti münasebeti sayesinde Kur'an-ı Kerim tercümesiyle ilgilenen ilk âlimlerdendir (Şevki, 1935: 64–65).

Türk dillerine olan ilgisi kadar dini konularda da ilmi seviyesi üst seviyede olup birçok eser yazmıştır. *Külliyat, İlmihal ve Vehhabiler* isimli eserinin yanı sıra altmış civarında dini risale ve basımı yapılmayan çok sayıda dini yazıları mevcuttur (Ergin, 1949: 24). Dini meselelerde daha modern görüşleri savunan Hüseyin Kazım Kadri, İslamiyet'i doğru anlama noktasında ve Kur'an-ı Kerim'in ruhuna uygun davranma hususunda önemli eserler kaleme almış ve Kur'an-ı Kerim'i bu doğrultuda tercüme etmiştir (Albayrak, 1998: 554). İslam'ın yaygın olduğu ülkelerin, Batı karşısında geri kalmasının sebeplerini ortaya koymuş ve çözüm önerileri dile getirmiştir. Onun asıl gayesi Müslümanları İslam'ın özüne döndürmektir (Şevki, 1935: 77–78).

Meşrutiyet Dönemi ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında fikir, sanat ve siyaset alanında mühim katkılar sağlayan Hüseyin Kazım Kadri; dil ve din başta olmak üzere siyasetten ziraata birçok alanda fikir sunmuş, eserler kaleme almıştır. Mütemadiyen öğrenme, öğretme sürecinin içinde bulunmuş, gazete ve dergilerde birçok yazısı yayımlanmıştır. Dini konularda da tefekkür eden Hüseyin Kazım Kadri bu türdeki eserlerinde Şeyh Muhsin-i Fânî adını kullanmayı yeğlemiştir (Ergin, 1949: 1).

Hüseyin Kazım Kadri'nin *Türk Lügati* dışında eserleri şunlardır:

Ziraat Konulu Eserleri:

Bağlar Arasında, 1316 (1898), İstanbul, Âlem Matbaası, 376 s.

Çiftçilik Nasihatleri, 1328 (1910), İstanbul, Ebüzziya Matbaası, 268 s.

İlmi Ziraat, 1327 (1909), İstanbul, Tanin Matbaası, 295 s.

Çiftçilik Dersleri, 1328 (1910), İstanbul.

Ziraat Dersleri, 1328 (1910), İstanbul, Tanin Matbaası, 327 s.

Bağcılık, 1328 (1910), İstanbul, Tanin Matbaası, 478 s.

Ziraat Albümü, 1329 (1911), İstanbul, Tanin Matbaası, 223 s.

Çiftçi Çocuğu, 1331 (1912), İstanbul, Hayriye Matbaası, 80 s.

Anadolu Köylüsüne Çiftçi Öğüdü, 1331 (1920), İstanbul, Hayriye Matbaası, 93 s.

Amelî ve Tatbikî Ziraat Dersleri 1335/1339 (1920) İstanbul, Orhaniye Matbaası

İlmi İktisadî Ziraat, 1339 (1920), İstanbul, Orhaniye Matbaası, 181 s.

Siyaset konulu eserleri:

10 Temmuz İnkılâbı ve Netaici Türkiye İnkırazının Sâıkları: Makedonya, Ermenistan ve Suriye Meseleleri, 1336 (1920), İstanbul, Matbaa-yı Orhaniye, 198 s.

Tarih Hatıraları, 1930, İstanbul, 65 s.

Gazi Mustafa Kemal Bir Milletın Bâs ü Bâdelmevti, 1932, İstanbul, 386 s.

Arnavutlar Ne Yaptı?, 1330 (1914), İstanbul, Yeni Turan Matbaası.

Rum Patriği'ne Açık Mektup Boykot Müslümanların Hakkı Değil midir? 1330 (1915), İstanbul, Yeni Turan Matbaası.

Din Konulu Eserleri:

Hak ve Hakikat, 1288 (1909), İstanbul, Ebüzziya Matbaası, 88 s.

Felaha Doğru, 1331 – 1328 (1912). İstanbul, Tanin Matbaası, 51 s.

İstikbale Doğru, 1331–1329 (1913), İstanbul: Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi, 58 s.

Yirminci Asırda İslâmiyet, 1339 (1923), İstanbul, Evkâf-ı İslâmiye Matbaası, 260 s.

Nüru'l Beyan Kur'an ı Kerim'in Türkçe Tercümesi, 1340 (1924), İstanbul, Matbaa-yı

Âmire, I. C. 6–600 s. ; II. C. 601–1147+4+35 s.

Teşri-i İnsanî v e İlâhî, 1949 (Ergin tarafından), İstanbul, Sinan Matbaası

Dil Konulu Eserleri:

Büyük Türk Lügati, 1927 ,C.1, İstanbul, Devlet Matbaası; 1945, C.4, Ankara, TDK

Mahdumkulu Divânı ve Yedi Asırlık Türkçe Bir Manzume, 1340 (1924), İstanbul,

Kâğıtçılık ve Matbaacılık Anonim şirketi, 68 s.

Ziya Gökalp ve Türkçülüğün Esasları (Ziya Gökalp'in Tenkidi), 1933, 59 s.

Türk Dili ve Yazısı, 1932.

Hüseyin Kazım Kadri'nin Basılmamış Eserleri:

İlmihal, 1932, 139 s.

Abdülvehhap ve Vehhabiler, 1929, 207 s.

Türk Dili ve Yazısı (Ünal, 2014: 49-73).

İKİNCİ BÖLÜM

ATASÖZÜ

1. ATASÖZÜ TERİMİ

Bir milletin ortak yaşantısı sonucu ortaya çıkan atasözleri bir kültür mirası işlevini üstlenir. Her toplumun atasözleri, kendi dilinin birikimleriyle varlığını sürdüren birer kültürel unsurdur. Türk kültürünün ve dilinin değerli bir ögesi olarak görülen atasözü kavramı, yüzyıllardır varlığını sürdüren ve çok farklı coğrafyalara yayılan Türk dilinde, farklı sözcüklerle kullanılagelmiştir. Türklerin etkileşime girdiği topluluklarla kültürel alışverişte bulunması, Türk dilini de etkilemiştir. Atasözü kavramı da bu nedenle farklı sözcüklerle adlandırılmıştır.

Atasözü sözcüğü için bilinen en eski kullanım “sav”dır. Söz konusu *sav* sözcüğü “atasözü, söz, ileti, nutuk, haber, tavsiye” gibi anlamları olan “sa-” fiilinden türemiş olup Göktürk abidelerinden Uygur metinlerine, Karahanlılardan Orta Asya’daki Türk topluluklarına ve 14. yüzyılda Kıpçak Türklerine kadar farklı zaman dilimlerinde kullanılmıştır (Elçin, 1969: 170).

Divânü Lügati’t-Türk’te atasözü manasında kullanılan “sav” sözcüğü hakkında Kaşgarlı Mahmut “Şu savda dahi gelmiştir.” cümlesine yer vererek atasözlerini çeşitli sözcüklere örnek olarak kullanır (Oy, 1972: 122).

İslamiyet’in kabulüyle Arap ve Fars kültürü etkisine giren Türk edebiyatında “sav” sözcüğü, yerini “mesel” ve “darbimesel” sözcüklerine bırakmıştır. 11. yüzyılın ortalarına kadar “sav” sözcüğünün yaygın olarak kullanıldığı bilinse de İslamiyet etkisiyle yazılan ilk eserlerden Yusuf Has Hacib’in *Kutadgu Bilig* adlı eserinde “mesel” sözcüğü kullanılır. Arapçadan Fars ve Türk edebiyatına geçen “mesel” sözcüğünün kısmen de olsa halk diline indiği görülür (Elçin, 1969: 170).

“Mesel” sözcüğünün dile yerleşmesiyle kullanımdan düşmeye başlayan “sav” sözcüğüne Türkiye Türkçesinde yer verilmemiştir. “Darbimesel” veya “durûbuemsal” şekilleriyle 20. yüzyılın ilk dönemlerine kadar “mesel” sözcüğü kullanılmıştır. Farsçadan geçen ve atasözüne karşılık olarak kullanılan “pend” sözcüğünün geçtiği *pend*nameler de bulunmaktadır. Ayrıca atasözü kavramına karşılık Rıza Tevfik ve Şinasi “hikmetü’l avam” terimine yer vermişlerdir. Tüm bunlara karşın 14. ve 15. yüzyıllarda Batı Türkçesinde ve Anadolu’da yazılan bazı eserlerde “atalar sözü” ifadesi de yaygın olarak kullanılır (Beğenmez, 2013: 9).

Atasözü kavramının ilk kullanıldığı eserlere bakıldığında Velet Çelebi'nin 1480'de kaleme aldığı *Kitab-ı Atalar*; yazarı ve yazıldığı tarih bilinmeyen, baş kısmında 400 atasözünün yer aldığı Berlin Kral Kütüphanesi'ndeki *Hazihi'r-risâlet-i min kelimât-ı Oğuznâme el-meşhûr bi-Atalar Sözü*; 1526 yılında İstanbul'da kopya edilen ve Paris Millî Kütüphanesi'nde yer alan *Kitâb-ı Atalar* ve Levni'ye ait *Atalar Sözü Destanı* görülür. Bunların yanı sıra farklı zaman dilimlerinde Anadolu'da “atasözleri, atalar sözü, atalar sözleri, büyükler sözü, darb-ı mesel, deme, demece, deyiş, dimece, durûb-ı emsal, eskiler sözü, hikmetü'l avam, mesel, meşhur sözler, pend, sanıka, oranlama, özlü söz, teselleme, ulular sözü” kavramları da geçmektedir (Zülfıkar, 1998: 328).

Görüldüğü üzere Türk edebiyatında İslamiyet'in kabul edildiği döneme kadar ve İslamiyet kabul edildikten sonra yazılan *DLT*'de “sav” sözcüğü; İslamiyet etkisindeki dönemde *Kutadgu Bilig*'den itibaren Arapça “mesel, darbimesel, durûbiemsal” sözcükleri ile az da olsa Farsça “pend” sözcüğü kullanılmıştır. Cumhuriyet Dönemi'nden önce yazılı ve sözlü dilde yer almış olsa da genel olarak Cumhuriyet Dönemi'nde yaygın olarak “atasözü, atalar sözü” tabirleri kullanılmıştır.

2. ATASÖZÜNÜN TANIMI

Bir milletin dünyaya bakış açısını, yaşam biçimini, toplumsal deneyimini ve kültürel donanımını gösteren atasözleri hakkında çeşitli kitaplarda ve sözlüklerde birçok tanım yapılmıştır. Sözlüklerde daha terimsel tanımlamalarla kısaca izah edilmiş olsa da atasözlerini konu edinen makalelerde veya eserlerde daha ayrıntılı ifadeler yer verilmiştir. Bir dil hazinesinin ve sosyal tecrübenin ürünü olan atasözleri hakkında aşağıda verilecek tanımlamaların kimisinde temel özelliklere yer verilirken kimisinde ise atasözlerinin işlevi ve ortaya çıkışı vurgulanmaktadır.

Atasözü kavramı *Türkçe Sözlük*'te “Atalarımızın uzun gözlem ve denemelere dayanılarak söylenmiş ve öğüt niteliğinde söz, mesel, sav, darb-ı mesel.” olarak tanımlanır (2011: 180). Atasözünün karşılığı olarak kullanılan *sav* için *Derleme Sözlüğü*'nde (=DS) bulunan tanımlar şu şekildedir: 1. Söz, laf, dedikodu 2. Karşılıklı konuşma, sohbet 3. Bilgi, haber 4. Mektup (1993: 3551). *Tarama Sözlüğü*'nde ise *savın* tanımlanmasıyla şu ifadeler yer verilir: 1. Hikâye, kıssa 2. Söz, lakırdı 3. Haber (1996: 3332). Cem Dilçin'in hazırladığı *Yeni Tarama Sözlüğü*'nde atasözünün karşılığı olarak *sav* kullanılmış ve şu tanım verilmiştir: 1. Hikâye, kıssa 2. Söz, lakırdı 3. Haber (1983: 181). Şemseddin Sami'nin sözlük çalışması olan *Kamûs-i Türkî*'de atasözü kavramı yerine *darb-ı mesel* sözcüğüne yer verilir. Darb-ı mesel ise “Mesel gibi irâd olunan

meşhur söz, atalar sözü.” şeklinde tanımlanır (1978: 853). İbrahim Şinasi’nin eseri *Durûb-ı Emsâl-i Osmaniye*’de atasözü için kullanılan açıklama “Durûb-ı emsâl ki hikmetü’l-avâmdır, lisânından sâdır olduğu bir milletin mâhiyet-i efkârına delâlet eder.” şeklindedir (Şinasi, 1863’ten akt. Oy, 1972: 2). Ferit Devellioğlu’nun kapsamlı sözlük çalışması olan *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*’te darbimesel terimi “Atalar sözü, atasözleri.”olarak geçerken mesel kavramı “Dokunaklı ve mânâlı söz.” şeklinde yer bulur (2000: 166; 2000: 625).

Atasözleri üzerine yoğun çalışmaları bulunan Ömer Asım Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* isimli kitabında atasözünü “Atalarımızın, uzun denemelere dayanan yargılarını genel kural, bilgece düşünce ya da öğüt olarak düsturlaştıran ve kalıplaşmış biçimleri bulunan kamuca benimsenmiş öz sözler.” şeklinde ifade etmektedir (1998: 37).

Özkul Çobanoğlu’nun hazırlamış olduğu *Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü* isimli eserde atasözü “Yeryüzünde yaşayan bütün milletlerin atalarından kalmış, yol, yöntem gösteren sözler Türkiye Türkçesi’nde atasözü şeklinde adlandırılır.” biçiminde tanımlanmıştır (2004: 1).

Türk Dünyası Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Kavramları ve Terimleri Sözlüğü’nde yer alan tanım “Ataların yıllar boyunca karşısına çıkan olay ve tecrübeler karşısında aldıkları dersleri düsturlaştırarak bir sonraki nesillere aktarmak için söylenen özlü sözlerdir.” şeklindedir (Kaya, 2014: 121).

Toplumu oluşturan bireylerin karşılıklı etkileşimi sonucunda meydana gelen ortak çatışmalara ve olaylara gösterilen tepkiler, atasözlerinin dile yerleşmesine katkı sağladığı görülmektedir. Bu doğrultuda Mustafa Özön atasözünü “Atasözleri en kısa tarifiyle hikmetü’l-avam yani halk felsefesidir. Bu sözler yüzyıllar boyunca karşılaşılan çeşitli olaylar sonucu gözlem ve deneme yoluyla söylenmiş sözlerdir. Atasözleri arasında aynı durumun hem iyi yanını hem de kötü yanını belirten örnekler vardır. Bu durum hayata dair olayları geniş açıdan kavramaktan ileri gelir.” şeklinde ifade etmiştir (Özön, 1958: 3).

Atasözlerinin tıpkı masallar gibi çocukluktan itibaren hayatımıza girdiğini dile getiren Aydın Oy, *Tarih Boyunca Atasözleri* adlı kitabında atasözünü açıklarken “Atalarımızın öğüt ve düşüncelerini, kısa ve özlü bir anlatımla ifade eden atasözleri, folklorumuzun ve kültürümüzün en önemli ürünlerindendir. Atasözleri, yüzyıllarca

süren denemeler, gözlemler ve hayat okulundan kazanılan öğrenimlerden elde edilmiştir. Çocukluğumuzun anılarını büyüklerimizden dinlediğimiz masalların yanı sıra atasözleri de süslemektedir. Masallara ilgimiz çocukluk dönemini atladıktan sonra bitebilir ancak atasözleri hayatımız boyunca bizi bırakmaz.” ifadelerini kullanmıştır (1972: 9).

Atasözleri hakkında farklı bir tanımlama yolunu seçen Hamdi Akverdi Türk milletinin kıvrak zekasını ve sağduyusunu vurgulamış ve atasözlerini, içine fikirlerin doldurulduğu pırlanta kutusuna benzeterek “Atasözleri, içine fikirler basa basa doldurulmuş birer pırlanta kutudur. Bunlar kimi şaka yollu, kimi keskin hiciv, bazıları biraz açık saçık, fakat hepsi de Türk ruhunun en belli vasfını teşkil eden kuvvetli sağduyunun, realist görüş ve anlayışın mahsulü şen, kıvrak vecizelerdir.” açıklamasını yapmıştır (Akverdi’den akt. Oy, 1972: 2)

Atasözlerini geçmişten günümüze aktarılan ve belli bir tecrübe sonucu oluştuğunu belirterek sözcüklerin yerinin dahi değiştirilemeyeceğinin altını çizen Hilmi Soykut “Atasözlerinin; atalarımızın dilinden sâdır olup zamanımıza kadar intikal etmiş, birçok tecrübe ve gözlem sonucunda bir karara varılarak hüküm hâlinde ve en veciz bir şekilde ifadelendirilmiş, kelimelerini ve kelime yerlerinin değiştirilmesi câiz olmayan öğüt, görgü, kanaat ve inanışlar olduğu, bundan önceki bahislerin incelenmesinden anlaşılmıştır.” diyerek atasözü kavramını açıklar (1974: 57).

M. Ziya Gözler ve H. Fethi Gözler tarafından hazırlanan *Açıklamalı Türk Atasözleri Sözlüğü*’nde insanların ortak deneyimleri sonucunda oluşan özlü sözler olarak gördükleri atasözlerini “Nesilden nesle geçerek pratikte Türk insanına çoğunlukla değişmez yargılar aracılığıyla atalarımızın hayat tecrübelerini ilmî ve felsefî gerçekleri öğütler halinde sunan az sözle çok anlam ifade eden kalıplaşmış ve çoğu mecazî olan sözler topluluğudur.” şeklinde açıklamışlardır (1982: 60).

Atasözlerini toplumun gözlem ve deneyimlerine dayandıran Ayvaz Gökdemir “Atasözü (atalar sözü), herhangi bir konuyla ilgili olarak, halkın gözlem ve denemelerden çıkarmış olduğu özlü sözlerdir.” olarak tanımlar (1985: 226). Benzer biçimde ile Sait Evliyaoğlu ve Şeirf Baykurt da “Atasözü, uzun deneme ve gözlemlere dayanılarak kısa söylenmiş ve halka mal olmuş öğüt.” şeklinde tanımlamışlardır (1988: 101).

Ali Püsküllüoğlu, uzun gözlemler neticesinde oluştuğunu belirttiği atasözlerini toplumun benimsediği nasihat verici kalıplaşmış ifadeler olarak görerek “Ataların uzun denemelere, gözlemlere dayanan yargılarını genel kural, bilgece düşünce ya da öğüt olarak veren ve kalıplaşmış biçimi olan kamuca benimsenmiş kısa özlü söz.” diyerek ifade eder (1996: 20).

Atasözleri, bir kişinin söylemesi ve zaman ilerledikçe söyleyenin unutulması sonucunda anonim duruma gelir. Ayrıca yaşam boyunca edinilen tecrübelerle sözlerin doğruluğu kanıtlanmış olur ve kalıplaşarak toplumsal bir yargı cümlesine dönüşür. Bu özellikleri bir tanımda toplayan Şükrü Elçin “Söyleyicilerinin belli olmadığı dil mahsulleri, din, ahlâk, hukuk, iktisat, doğa olayları vb. somuttan soyuta ilerleyen yolda, bazen fıkra türünde söz ve yazı ile nesillerden nesillere iletilen hikmetli sözlerdir.” diye nitelendirir (1997: 418).

İskender Pala *Atasözleri Sözlüğü* adlı kitabında “Bir başka deyişle atalarımızın uzun gözlem ve tecrübeleri sonucu oluşan birtakım genel kuralların öğüt biçiminde veya hikmetli sözler olarak kalıplaşmış haline atasözü denir.” tanımını kullanır (2002: 1).

Atasözlerini halk edebiyatının bir türü olarak gören Pertev Naili Boratav, atasözlerinin bir türkü veya masal gibi kendiliğinden söylenmediği, atasözünün oluşması için bir sebebin olması gerektiğini söyleyerek atasözlerini fıkraların oluşma aşamalarına benzettir (2003: 129).

Erman Artun, uzun yıllar içinde oluşan ve toplumun tecrübelerine dayandırdığı atasözleri hakkında “Atasözleri, atalardan gelen ve onların yüzyıllar içindeki deneyim ve gözlemlerine dayalı düşüncelerini öğüt ve yargı şeklinde aktaran anonim nitelikli kısa ve özlü sözlerdir.” tanımını ifade etmiştir (2004: 63).

Atasözünü toplumun uzun yıllar içindeki tecrübelerinin ortak birikimi olarak gören Şöhret Türkmen Aktaş “Atasözleri, bir ulusun geniş halk kitlelerinin yüzyıllar boyunca yaşadığı deneyim, gözlem ve bunlardan doğan düşüncelere dayanan; genel kural ve düstur niteliği taşıyan veya bir doğruyu ortaya koyan; söyleyeni unutulduğu için halkın ortak malı olan (anonim); kısa, özlü ve kalıplaşmış; içinde yargı (hüküm) bulunan bir tümce değerindeki sözlerdir.” şeklinde bir tanım ortaya koymuştur (2004: 13).

Atasözlerini toplumun ortak değeri olarak gördüğü ve birtakım tecrübelere dayandığını söyleyen Yusuf Çotuksöken, bir uyarı veya bilgilendirme içerikli özlü

sözler olarak niteleyerek “Atasözleri, bir milletin ortak değeridir. Bir millet, zengin yaşam tecrübelerinden ve deneyimlerinden çıkartılan dersler atasözü olmuştur. Böylece her toplum milletini bilgilendirmek, uyarmak, eleştirmek istemiştir.” sözleriyle açıklamıştır (2004: 10).

Atasözlerini toplumun geçmişten günümüze deneyimlediği olaylardan bir sonuç çıkarmasıyla oluştuğunu dile getiren Hatice Şahin, bir millete özgü dil ve kültür hazinesi olarak görür ve “Atasözleri belli bir gelenek ve dünya görüşü sonucu bir millete mal olan kültür ve dil hazineleridir. Atasözleri toplumların çok uzun bir dönem içinde yaşadıkları olaylardan, tecrübelerden çıkarılan sonuçlar olarak doğmuştur.” şeklinde açıklar (2006: 190).

Atasözlerini toplumun ortak hafızasında yer bulan kalıplaşmış ifadeler olarak gören Muhittin Bilgin “Uzun gözlem ve deneyimlere dayanan yargıları, genel bir kural, bilgece bir düşünce ya da öğüt olarak yansıtan ve halkın ortak kullanımına giren kalıplaşmış özlü sözleridir.” tanımını yapmıştır (2006: 63).

Atasözlerinin manzum biçimde ortaya çıktığını belirten Sinan Gönen’e göre “Atasözleri, tarihî kökleri çok eskiye dayanan, deneyim, gözlem ve tecrübelerle yoğrulan, ilk şekillerinin çoğunluğu genellikle manzum olan kalıplaşmış sözlerdir.” (2006: 250)

Toplumun deney ve gözlemlerine dayandırdığı, doğruluğunun kesin olduğunu söylediği ve özlü sözler olarak açıkladığı atasözü kavramı hakkında Nurettin Albayrak “Atalarımızın uzun denemelere dayanan yargılarını genel kural, bilgece düşünce ya da öğüt olarak düsturlaştıran, kültürel birliktelik ve sosyal olarak bir arada yaşama ilkelerine dönüştüren ve kalıplaşmış şekilleri bulunan, sosyal ve kültürel olarak benimsenmiş ve meşruiyetleri tartışmasız kabul gören özlü sözler.” demiştir (2009: 3).

Atasözlerinin duruluğuna vurgu yapan Emin Özdemir “Atasözleri, bir kavramı, bir düşünceyi, bir olay ya da olguyu az sözle anlatmak ve daha etkili, inandırıcı kılmak için başvurulan anlatım yollarından biridir.” demiştir (2009: 5).

Atasözlerinin oluşumunu kültürel öğelere ve toplumun yaşadığı olaylar neticesinde kazanılan tecrübelerle bağlayan Bülent Gül atasözlerini “Atasözleri, bir milletin kültürünü en iyi tanıtan ürünlerdir. Atasözleri, toplum yaşamı içinde yaşanan olaylar ve kazanılan tecrübeler sonucunda kültürel öğelerle birleşerek kalıplaşan,

kendine kalıcılık sağlayan ve böylece dilden dile dolaşan çeşitli yargı, hüküm ve görüş yüklü sözlerdir.” diyerek tanımlamıştır (2010: 11).

Atasözlerinin yalnız öğüt vermek maksadıyla söylenmediğini, kesin hükümler içerdiğini de vurgulayan İsmail Parlatır “Yüzyıllar boyunca sözlü gelenekten beslenip halk tarafından benimsenen ve halkın ortak değerlerini taşıyan, bilge bir tavırla öğüt vermenin yanında kesin hükümler içeren, kalıplaşmış özlü sözlerdir.” ifadesini kullanmıştır (2010: 2). Benzer bir tanım kullanan Atiye Nazlı ise “Atasözleri, Türk kültürünün geleneksel değer yargılarının, gözlemlerinin yansıması sonucu insani özelliklerin belirlendiği öğüt niteliğinde sözlerdir. Millî karakter taşıyan ve atalarımızdan kalan kalıplaşmış hüküm bildiren, insanların hayat anlayışının ortak ifadesidir.” şeklinde dile getirmiştir (2013: 11).

Atasözlerini toplumun deneyimlerine dayandıran ve sonraki nesillere aktarılan nasihat dolu özlü sözler olarak gören Doğan Kaya “Ataların yüzyıllar boyunca karşılaştıkları olay ve tecrübelerden aldıkları dersleri bilgece düşünce yahut nasihatleri, değer yargılarını düsturlaştırarak sonraki nesillere devrettikleri ve herkesçe benimsenmiş özlü sözlerdir.” diyerek açıklar (2014: 121).

Atasözleri hakkında kapsamlı ve özgün bir başka yorum getiren bilim insanı Recep Duymaz ise “Atasözleri, atalarımızın yüzyıllar boyunca devam eden gözlem, deneme ve yanılmalarının sonunda ulaştıkları düşüncelerin birer döviz ve formül haline getirilmiş şekilleridir. Onlar, atalarımızın insan, aile, toplum, Tanrı ve daha birçok konuya dair gözlem, deneme ve yanılmalarına dayalı görüşlerini eklerken, bir sonraki nesillere de doğrulukla kılavuzluk eden, okuyan veya dinleyenlerin hayat yollarını aydınlatan birer ışıktır.” demiştir (2020: 8).

Netice itibarıyla yukarıda verilen tanımlar dikkate alındığında ekseriyetle atasözlerinin insanların deney ve gözlemlerine dayandığı ve öğüt niteliği taşıdığı vurgulanmaktadır. Bu tarifler öz itibarıyla ortak noktada buluşuyor olsa da tanımların farklı bakış açılarıyla yapıldığı görülmektedir. M. Ziya Gözler, H. Fethi Gözler ve M. Özön atasözlerini ilme ve felsefeye dayandırırken H. Akverdi atasözlerini Türklerin kıvrak zekasından çıkan vecizeler olarak görmüştür. İ. Parlatır, A. Püsküllüoğlu ve Ş. T. Aktaş atasözlerinin öğüt olmasının yanı sıra ortaya bir kural ve fikir koyduğunu belirtmiştir. P. N. Boratav ve Ş. Elçin atasözlerinin ortaya çıkışına vurgu yaparak bir sebep sonucunda oluştuklarını ve bu yönüyle fıkraların oluşumuna benzettiklerini

söylerlerken S. Gönen, atasözlerinin oluşum aşamasında manzum olarak ifade edildiğini dile getirmiştir. Y. Çotuksöken ve H. Şahin, atasözlerinin yaşamdan ders çıkarma mahiyetinde olduğunu belirtmişlerdir. N. Albayrak ve D. Kaya atasözlerinin denemeler sonucunda ortaya çıktığını ve toplum tarafından meşruiyetinin benimsendiğini vurgularken onların tanımına ek olarak R. Duymaz ise atasözlerini yeni kuşaklara kılavuzluk yapan birer ışık olarak görmüştür.

Geçmişten günümüze bir bağ kuran ve nesiller arasında bir köprü görevi gören atasözleri aslında toplumu oluşturan bireyler değişse de topluma ait kültürel değerlerin değişmediğinin bir emaresidir. İnsanlar var oldukça iyilik, kötülük, cimrilik, cömertlik, örfler, adetler, inanışlar vb. temel değerler de olacaktır. Atasözlerinin bu değerlerden doğmuş olduğu dolayısıyla insanlığın ortak bir mirası olduğu söylenebilir.

3. ATASÖZLERİNİN ORTAYA ÇIKIŞI

Atasözlerinin insanların dili ortak iletişim sistemi olarak kullanmaya başladığı dönemde ortaya çıktığı söylenebilir. Bu yüzden ortaya çıktığı zamanı kesin olarak tespit etmek mümkün değildir. Dilin var olmasıyla beraber atasözlerinin de oluşmaya başladığı ancak varlığını sözlü edebiyat içinde sürdürdüğü görülmektedir. Yazılı metinlerde geçen atasözleri kuşkusuz sözlü edebiyatın bir unsurudur ve nesiller boyunca söylenerek günümüze ulaşmıştır (Ercilasun, 2020: 51). İnsanlığın en eski devirlerinde ortaya çıktığı düşünülen atasözlerinin avcılık ve toplayıcılık çağlarından beri dilin bir parçası olduğu tahmin edilmektedir. Bugün sözlü gelenek içinde ele alınan atasözlerinin tarihi gelişimi ancak yazılı edebiyatla takip edilebilir duruma gelmiştir (Çobanoğlu, 2004: 1). Her ne kadar atasözlerinin oluşum zamanı net bilinemesi de bazı atasözlerinin ortaya çıkma zamanı tahmin edilebilir. Örneğin kahve ile ilgili atasözlerinin 16. yüzyıl itibarıyla Türk diline girdiği söylenebilir (Tülbentçi, 1977: 6). Toplumun sürekli karşılaştığı durum ve olaylar neticesinde bir sonuca varması, bunu hafızalarda kolayca yer edinebilecek şekilde kısa ve özlü bir söylemle dile getirme isteği ve bir nevi insanlara yol, yöntem gösterme arzusu atasözlerinin kaynağını oluşturur. Bu özlü sözlerin atasözüne dönüşmesi ise toplumun kabul görmesi, benimsemesi ve günlük yaşamlarında sürekli tekrar ederek sonraki nesillere aktarmasıyla doğrudan bağlantılıdır. Böylece insanların sosyal yaşama dair gözlem ve deneyimleri sonucu atasözü hazinesi, toplumun kültür ve çağdaş düşünceleri arttıkça genişlemiştir (Dilçin, 2018: 15).

Her araştırmacının vurguladığı atasözlerinin insanlık tarihi kadar eski oluşu; toplumların gelenek, görenek, örf ve inanışlarının kültürel bir yansımasıdır. Asırlar

boyunca insanlık medenileştikçe atasözleri nicelik ve nitelik yönünde gelişme göstermiş, anlamsal gücü zenginlik kazanmıştır (Oy, 1972: 6-8). Her kültürde bulunan atasözlerinin insanlığa kılavuz olması ve nasihatler vererek yol gösterici olması bakımından bir değeri vardır (Gönen, 2015: 11).

Çağlar boyunca insanlar tarafından söylenegelen atasözleri toplumun kendi zamanına göre benimseyeceği şekilde değişimler göstermiş olabilir. Böylece bu özlü sözler ilk söyleyenin dile getirdiği şekilden farklılaşarak toplumun ortak dil hazinesi haline gelir (Aksoy, 2020: 26). Bu farklılaşmanın göstergesi olarak bu sözlerin ilk şekillerinin manzum biçimde ifade edildiğini öne süren görüşler gösterilebilir. Manzum metinlerin akılda kalıcılığı sağlaması, ahenk ve söz ustalığını ön plana çıkarması sebebiyle, atasözleri sözlü edebiyat dairesinde varlığını korumuştur. Zira düzyazının bir parçası olan atasözleri; nazmın bölünmesinden, onu oluşturan öğelerin düşmesinden veya hafızalardan silinmesiyle teşkil olabileceği gibi tek başına bir mensur söylemle de şimdiki şeklini almış olabilir (Elçin, 1969: 176).

Yazılı metinler tarihine bakıldığında Sümer yazıtlarında çeşitli atasözleri örnekleri görülür. Yazıya geçirilmiş atasözlerinin ilk örneklerine Mezopotamya'daki tabletlerde karşılaşılmıştır (Oy, 1972: 44). Yine Hintlilerin *Veda Metinleri*'nde, *İncil*'de, Eski Yunanlılarda, Roma'da Sezar'ı methetmek amacıyla yapılan derlemelerde ve Ortaçağ'daki bazı manzum derlemelerde atasözleri görülür (Artun, 2004: 225).

4. ATASÖZLERİNİN BİÇİM VE KAVRAM ÖZELLİKLERİ

4.1. ATASÖZLERİNİN BİÇİM ÖZELLİKLERİ

Halk edebiyatı ürünü olan atasözlerinin kendine özgü bazı biçimsel özellikleri bulunmaktadır. Bu biçimsel özellikler şu şekilde sıralanabilir:

1- Aksoy, kalıplaşmış ifade durumuna gelen atasözlerinden bir sözcüğü eklemek veya çıkarmak atasözlerinin özelliğini bozduğunu dile getirmiştir. Atasözlerinde sözcüklerin yerinin değiştirilemeyeceğini veya benzer anlamı verecek bir sözcüğü kullanmanın sakıncalı olduğunu söylemiştir (Aksoy, 2020: 13). Şükrü Elçin ise “Derdini saklayan derman bulamaz.” atasözünü ele alarak derman sözcüğü yerine ilaç sözcüğü yazıldığı takdirde atasözünün ifade gücünü yitirdiğini belirtmiştir. Dolayısıyla belirli bir söz dizimi kazanan atasözlerinin eş anlamındaki sözcüklerle dahi değiştirilmemesi gerektiğini belirtmiştir (Elçin, 1997: 422). Buna karşın Hatiboğlu (1972: 183) genel manayı bozmamak kaydıyla sınırlı da olsa atasözlerinde ekleme, çıkarma, değiştirme yapılabileceğini belirtmiştir.

2- Atasözlerinin asıl amacı nasihat vermek olduğu için akılda kalmasında zorluk olmaması açısından kısa ve özlü olduğu söylenebilir (Aksoy, 2020: 14).

3- Biçim açısından atasözlerinin genellikle tek cümleden olduğu görülmekle beraber cümlelerin uzun ve kısa halleri mevcuttur (Aksoy, 2020: 14). Hatırlanmasını kolaylaştırmak için iç kafiye de yer verilen atasözlerinin beyit şeklinde söylendiği görülebilir. Uyak yapılmadığı takdirde belli bir ahenk ve ölçüde söylenen atasözleri mevcuttur. Bunların yanında cinaslı söyleyişe yer veren atasözleri de vardır (Soykut, 1974: 46)

4- Öğüt verme niteliği taşıyan ve genelleme özelliği bulunan atasözlerinde sıklıkla geniş zaman kipi tercih edilir. Sözlerin olumlu ve olumsuz çekimlerinde çoğunlukla geniş zaman kipi kullanılır (Aksoy, 2020: 15).

5- Geniş zaman kipinin yanı sıra emir kipi de atasözlerinde kendisine çokça yer bulur (Aksoy, 2020: 15). Emir kipiyle olumlu ve olumsuz çekimleri de bulunan atasözlerinde 2. tekil şahıs emir kipi kullanılmıştır (Hatiboğlu, 1972: 184).

6- Karşılıklı konuşma havasında ve hikayeleme şeklinde atasözleri de bulunmaktadır (Aksoy, 2020: 24). Öyküleme şeklindeki atasözlerinin kaynağının bir hikâye olduğu tahmin edilmektedir. Öğrenilen geçmiş zamanın kullanıldığı atasözleri bunu kanıtlar niteliktedir (Özdemir, 1994: 6).

7- Kurallı (düz) ya da devrik cümle şeklinde ifade edilen atasözlerinin kimisi eksiltili cümle olarak söylenebilir. Eksiltili olarak kullanılan atasözlerinde yüklem, sözün bağlamına uygun olmak koşuluyla atasözünü ifade eden kişi ile dinleyicinin zihninde tamamlanır (Aksoy, 2020: 25).

4.2. ATASÖZLERİNİN KAVRAM ÖZELLİKLERİ

1- Soyut kavramları somut gözlemlerle anlatabilen atasözleri ait olduğu toplumun yansımasıdır. Gözlemlenen ve deneyimlenen bir olaydan yola çıkılarak oluşturulan kısa ve özlü sözleri kullanma gereksinimi, benzer olayları veya benzer soyut durumları açıklamak için ortaya çıkmıştır (Hatiboğlu, 1972: 191).

2- Deneyimlerden yola çıkarak, hikmetli düşünceler öne sürerek öğüt veren ve yol gösteren atasözleri vardır (Aksoy, 2020: 15).

3- Atasözleri anlam bakımından kendi bünyesinde ilke ve kurallar oluşturabilir (Aksoy, 2020: 16).

4- Gözlem ve deneyim neticesinde doğada meydana gelen durumları belirten atasözleri bulunmaktadır (Aksoy, 2020: 16).

5- Bilgece düşüncelerin yanı sıra gelenek, görenek ve inanışları bildiren atasözleri mevcuttur (Aksoy, 2020: 16).

6- Soyut kavramları, anlaşılır ve dikkat çekici duruma getirmek için somutlaştırma yolu güden atasözlerinde mecazlı söyleyiş görülür. Ancak tüm atasözleri bu şekilde değildir. Gerçek anlamlı atasözlerinde mecazi anlatıma gereksinim duyulmaz, verilmek istenen mesaj doğrudan söylenir. Hem gerçek hem de mecaz anlam taşıyan kinayeli atasözlerinde ise uzak anlam kastedilir (Aksoy, 2020: 19).

7- Atasözleri söz ustalığının ürünüdür. Bu yüzden birçok atasözünde anlatımın etkinliğini artırmak için tezat, istifham, mecaz-ı mürsel, kinaye, tevriye, cinas, tenasüp, hüsn-i ta'lil, teşhis, teşbih, intak gibi söz sanatları kullanılır (Aksoy, 2020: 20).

8- Bir örnek olaya birden fazla atasözü karşılık sağlayabilir. Ancak birbiriyle çelişen atasözleri de mevcuttur. Bir toplumun farklı inanışlarla, kültürlerle kaynaşması ve bazen de sınıfsal farklılıkların sebep olmasıyla birbirine aykırı atasözleri oluşabilir (Başgöz, 1995: 79)

9- Atasözlerinin tümüyle genel kural niteliği taşıdığını düşünmek yanlıştır. “Gelen gidene rahmet okutur.” örneğinde olduğu gibi sık rastlanılan durumda genelleştirme yoluna gidildiği görülür (Aksoy, 2020: 19).

10- Kimi atasözleri ait olduğu toplumun milli karakterine dayanarak töresini, geleneklerini, inanışlarını ve kültürel özelliklerini yansıtır (Aksoy, 2020: 25).

5. ATASÖZLERİNDE DİL VE ÜSLUP

Atasözlerinde çoğunlukla 3. tekil kişi çekimli geniş zaman kullanılmakla beraber nasihat vermek gayesi olan atasözlerinde 2. tekil kişi çekimli emir kipi kullanılır (Albayrak, 2009: 28).

Atasözleri iletilmek istenen düşünceyi gereksiz sözcüklere yer vermeden en sade, kısa ve yalın sözlerle anlatır. Öyle ki edat ve bağlaçlara nadiren rastlanır. Anlatım gücü ve etkisi artan atasözlerinde yükleme dahi gerek duyulmaz. Bu kadar özlü olmasına rağmen atasözlerinde ahenk, uyum ve söz sanatları kendisinde sıkça yer bulur (Oğuz, 2008: 164). Ahenk unsurlarının yerli yerinde kullanılması, belli bir ritim

yakalaması, zihinde kolayca yer etmesi atasözlerinin önemli üslup unsurlarıdır. Böylece bireylerin atasözlerini kullanması hoşlarına gider (Albayrak, 2009: 27).

Atasözleri her ne kadar onu kullanan toplumun farklı kültürlerle etkileşime geçmesi nedeniyle ufak değişimlere uğrasa da dile yerleşen bu kalıplaşmış ifadelerdeki bir sözcüğün yerine aynı anlama gelecek başka sözcükler konulduğunda sözün güzelliğinin ve cezbediciliğinin kaybolduğu görülür (Oy, 1972: 81).

Hemen hemen her konuyu özetleyebilecek bir atasözü vardır. Gereksiz hiçbir ifadeye yer verilmeyen atasözleri herhangi bir konunun daha iyi anlaşılmasını ve yorumlanmasını kolaylaştırır. Öyle ki söze gelmeyen, anlatmakta zorlanılan durumlar kolayca bir atasözle anlatılır (Aksan, 2019: 148).

6. ATASÖZLERİNDE KONU

Bir milletin karakterini, duygularını, düşüncelerini, geleneksel değerlerini, dünya görüşünü ifade eden atasözleri hemen hemen her konu hakkında kendine yer bulmuş ve her durumu anlaşılır bir şekilde özetlemiştir (Çobanoğlu, 2004: 29).

Tarih boyunca geniş coğrafyalara yayılan, akınlar yapan, devletler kuran, savaşlar yapan Türk toplumunun ortak zihin yapısını yansıtan atasözleri Türklerin mert, yiğit, dürüst, konuksever, sabırlı, yardımsever özelliklerini yansıtmıştır (Oy, 1972: 17). Atasözleri bu kavramları temel alarak Türk toplumunun hem kendi karakterini hem de Türklerin doğayı nasıl ele aldıklarını ifade etmiştir. “Bir dağ yıkılmazsa, bir dere olmaz.” örneğinde olduğu gibi yaşamın tüm yönlerini tahlil ederek olayların meydana gelme nedenlerini de konu edinir (Çobanoğlu, 2004: 30).

Türk coğrafyalarındaki atasözlerinin çevresini yansıtmaları bakımından tarım ve hayvancılık ile ilgili sözlerin çok olduğu görülür. Atasözlerinde at, eşek, koyun, öküz, deve, kurt gibi en çok karşılaşılan hayvanlara yer verilirken; balina, timsah, fil gibi canlılar Türk atasözü söz varlığında kendine yer bulmaz (Aksan, 2015: 141).

Türk atasözlerindeki konulara genel bir çerçeve çizmek gerekirse şu konular karşımıza çıkmaktadır: Toplum ve insan ilişkileri, devlet ve ülke düzeni, doğa ve dünyanın düzeni, iklim ve takvim, görgü kuralları, aile ve sosyal hayat, kadın ve anne, konukseverlik, akrabalık, komşuluk, arkadaşlık ve dostluk, sağlık, ölüm, akıl ve zihinsel etkinlikler, ekonomi, tarım ve hayvancılık, emek, estetik, ahlaki ve güzel huylar, çalışkanlık, dürüstlük, hoşla gitmeyen davranışların tenkit edilmesi gibi konuların ele alındığı görülür (Çobanoğlu, 2004: 30-40).

7. TÜRK EDEBİYATINDA ATASÖZLERİNİN TARİHÇESİ

Başlangıcı tespit edilemeyen sözlü edebiyat geleneği içinde yer alan atasözleri 8. yüzyıldan itibaren yazılı kaynaklarda da kendine yer bulur. *Orhun Abideleri*'nden günümüze dek çeşitli yazılı kaynaklarda atasözü örneklerine yer verilmiş olup sistemli olarak derlenmesi Tanzimat Dönemi'ne rast gelir (Oy, 1977: 217). Müstakil olarak sadece atasözlerine yer verilen eserlere Tanzimat Dönemi edebiyatçılarından Şinasi *Durûb-ı Emsal-i Osmaniye* ile, Ahmet Vefik Paşa *Müntehabat-ı Durûb-ı Emsal* ile, Vacid Efendi taş basması *Durûb-ı Emsal* ile, Ahmed Midhat Efendi *Türki Durûb-ı Emsal* ile örnek gösterilebilir (Oy, 1977: 217). En eski atasözü kitabı olarak bir tıp âlimi olan Mevlana Şemsettin'in 1480'de yazdığı *Teshil* isimli kitap gösterilir (İzbudak, 1936: 3). Bu kitabın sonunda yer alan *Kitâb-ı Atalar* isimli yazma eserde 698 atasözü olduğu tespit edilmiştir (Acaroğlu, 2005: 1).

Türklerle bağlantısı bulunan milletlerin bazı eserlerinde Türk atasözlerine yer verilir. Pan Ku (M. S. 32-92) isimli Çinli bir yazar tarafından kaleme alınan *Han Shu* isimli yıllıkların 66. bölümünde Hunlara ait olabilecek atasözü niteliğinde bir söze rastlanılmıştır. “Bir kurt kaybedilir, bin koyun kaçar.” şeklinde geçen ifade Hunlarla yapılan savaşın anlatıldığı bölümde yer alır (Erdal, 2019: 503-505).

Atasözleri yalnız mensur eserlerin muhtevasında yer alan bir edebî tür değildir; halk şiirinde, divan şiirinde ve Cumhuriyet Dönemi şiirlerinde de kendini gösterir. Bilhassa şiirleri süslemek, düşünceleri güçlendirmek ve öğüt vermek amacıyla şairler, atasözlerini kullanmışlardır. İskender Pala, edebî ürünlerin her dalında kendine yer bulan atasözleri için Divan şiirinin de önemli bir kaynak olduğunu vurgular (1995: 56).

7.1. TÜRK DİLİNİN İLK YAZILI KAYNAKLARINDA ATASÖZLERİ

Türk kültürü ve tarihinin ilk yazılı kaynaklarından olan *Orhun Abideleri*'nde yer alan atasözü örneklerini ilk kez tespit eden Ahmet Caferoğlu, abidelerde 3 adet atasözü bulunduğunu belirtmiştir (Gönen, 2011: 18-19). Abidelerde geçen bazı ifadeler günümüzde kullanılan atasözlerini andırmaktadır: *Kül Tigin Yazıtı*'nın güney tarafında “Türk milleti, tokluğun kıymetini bilmezsin. Açlık tokluk düşünmezsin. Bir doysan açlığı düşünmezsin.” şeklinde geçen sözler “Tok açın halinden anlamaz.” atasözünü çağrıştırmaktadır (Oy, 1972: 117). Yazıtın kuzey cephesinde ise “Zamanı Tanrı takdir eder, kişiöglü hep ölmek için türemiş.” sözü yer almakla beraber “Ecel ne bir saat geri ne bir saat ileri.” ve “Ölüm bir devedir ki her kapıya çöker.” atasözlerini akıllara getirmektedir (Orkun, 1987: 50).

Türk dili tarihi açısından önemli bir yeri olan Uygur Türkçesi Dönemi'ne ait atasözleri üzerinde yurt dışında bazı çalışmalar bulunmakla beraber Türkiye'de Reşit Rahmeti Arat, *Eski Türk Şiiri* adlı eserinin atasözleri bölümünde Eski Uygur Dönemi'nden günümüze ulaşan ve açıklamalarıyla beraber yer verdiği 14 atasözünün varlığından bahsetmiştir (Oy, 1972: 119). Ayrıca Tun-Huang'da bulunan ve Hamilton'un üzerinde çalıştığı Eski Uygur metinlerinde de 23 atasözü bulunmuştur (Nalbant, 2016: 2).

Kaşgarlı Mahmut'un 1074 yılında tamamladığı *DLT'de* geçen atasözleri hakkında birçok araştırma yapılmış, buna karşın araştırmacılar *sav*ların sayısı hakkında ortak bir görüş belirtmemişler ve farklı rakamlara yer vermişlerdir. Buna sebep olarak bazıları *sav*ların varyantlarını sayıya katmış, bazıları tekrarlarını sayıya dahil etmiş, bazıları da tekrar edenleri sayıya dahil etmemiştir. Söz konusu durumla alakalı olarak Saim Sakaoğlu, "... Bazı derleyicilerin atasözü olarak aldığı bazı sözlerin, diğerleri tarafından atasözü olarak ele alınmamasıdır." diyerek açıklar (Ercilasun, 2020: 53-54). *DLT'de* yer alan atasözleri hakkında ilk araştırmayı yapan ve 251 atasözünün varlığından bahseden Abdülahad Nuri, çalışmasının bir kısmını 1918 yılında İstanbul'da, kalan kısmını ise Kastamonu'da 1923'te bitirmiştir (Sakaoğlu, 2001: 18). 1944 yılında *En Eski Türk Savları* ismiyle yayınlanan eserinde *DLT'deki sav*ları araştıran Ferit Birtek 291 atasözüne yer vermiştir (Sakaoğlu, 2001: 18). *DLT'de* geçen atasözlerini bir kitapta toplayan fakat basımı yapımayan eserinde Ali Ulvi Elöve, 266 atasözü tespit etmiştir (Sakaoğlu, 2001: 19). Talat Tekin 289 atasözü olduğunu söylemiştir (Sakaoğlu, 2001: 19). Suat Batur 290, Ahmet Bican Ercilasun ise 266 atasözü tespit etmiştir (Batur, 2017: 33; Ercilasun, 2020: 53). *DLT'deki atasözleri* hakkında çalışma yapan Aydın Oy ise *Tarih Boyunca Türk Atasözleri* isimli kitabında metinleriyle beraber ortaya koyduğu 262 atasözüne değinmiştir (Ercilasun, 2020: 53). Bir başka çalışmada Yücel İpek, makalesinde *DLT'deki 252 atasözünün varlığından* bahsetmiştir (Gönen, 2011: 22). Kimi günümüzde kullanımda olan kimisi de kullanımdan düşen *DLT'deki* bu atasözlerinin sayı bakımından muhtelif çalışmalarda en az 251, en çok 291 olduğu görülmektedir. Bunula birlikte dönemin zor şartlarından günümüze ulaşan önemli bir sayıda atasözü varlığı ortaya konmaktadır (Gönen, 2011: 17).

1069-1070 yıllarında Yusuf Has Hacıb'in kaleminden çıkan *Kutadgu Bilig*'te daha çok anlatım özellikleri içerdiği ve kurgusal niteliği olduğu için atasözleri, metinlerin içinde erimiştir (Oy, 1972: 155).

Edip Ahmet Yükneci tarafından 12. yüzyılda yazılan *Atebetü'l-Hakayık* üzerinde inceleme yapanlardan Aydın Oy 23, Ekrem Demir 14 özdeyiş ve 6 atasözü tespit ettiklerini belirtmişlerdir (1972: 157; 2013: 49).

15. yüzyılda yazıya geçirilen *Dede Korkut Hikâyeleri*'ndeki atasözleri ilk olarak Aydın Oy tarafından yayımlanmıştır (Oy, 1957: 266).

Keykavus'un 1082 yılında yazdığı *Kabusname* 1944 yılında Orhan Şaik Gökyay tarafından Latin harfleriyle yayımlanmış olup eserde 49 adet atasözü tespit edilmiştir (Acaroğlu, 2005: 60; Oy, 1972: 174).

7.2. ÇEŞİTLİ YAZMALARDA BULUNAN DERLEME ATASÖZLERİ

Atasözleri geçmişten günümüze birçok mecmuada görülmektedir. Günümüzde birçok mühim yapıt ve yazma eserde kendine yer bulan atasözleri mecmualarda kısmi ya da müstakil olarak derlenmiştir. Bunların birçoğunu Türkler kaleme almışsa da özellikle Memlük dönemine ait eserlerde Arap bilginlerin de Türk sözcüklerini ve atasözlerini derledikleri görülür (Ülkütaşır, 1948: 45).

7.2.1. Derleyeni ve/veya Derleme Zamanı Bilinmeyen Türkçe Atasözü Mecmuaları

16. yüzyılda yazılan ve yazarı bilinmeyen yazma *Manzum ve Musavver Durûb-ı Emsal* konularına göre bölümlere ayrıldığı ve 5 baptan oluştuğu görülmektedir (Ceyhan, 2011: 179). Topkapı Sarayı Kütüphanesi'nde yer alan eserde 267 deyim ve atasözü bulunmaktadır (Albayrak, 2009: 7).

1481 yılında yazılan ve Süleymaniye Kütüphanesi 'nde bulunan *Kitab-ı Atalar* adlı yazmanın derleyicisi bilinmemektedir. Aydın Oy yazmanın "atalar eydür" girişiyle başladığını ve içinde 698 atasözü olduğunu belirtmiştir (1972: 185). Tuncay Böler söz konusu yazma hakkında yazdığı makalesinde 2 nüshası bulunan eserde toplam 781 atasözü olduğunu söylemiştir (2017: 362). Eserde yer alan atasözleri irdelendiğinde atasözü özelliklerini taşımayan sözlerin oldukça fazla olduğu da belirtilmiştir (Gönen, 2011: 30).

Süleymaniye Kütüphanesi'nde yer alan *Es'ad Efendi'nin Atasözleri* hakkında Adem Ceyhan, atasözlerinin alfabetik sıraya göre düzenlendiğini ve 15. yüzyılın sonu ya da 16. yüzyılın başlarında toplanmış olduğunu bildirmiştir (2011: 186).

Adem Ceyhan tarafından içinde 260 kadar atasözü olduğu bildirilen *Atalardan Kalma... Durûb-ı Emsâl*'in 15. yüzyılın sonu ya da 16. yüzyılın başlarında derlenmiş olduğu tahmin edilmektedir (2011: 188).

1640'ta yazılan *Haza Durûb-ı Emsâl* Berlin Devlet Kütüphanesi'nde bulunmakta olup atasözlerine harf sırasına göre yer verilmiştir (Ceyhan, 2011: 190).

Türk Dil Kurumunda yer alan ve içinde 660 kadar mısra, deyim, atasözü ve cümlelerin yer aldığı *Durûb-ı Emsâl-i Müsta'mele*'in yazarı bilinmemekte olup eserin 16. yüzyıldan sonra kaleme alındığı tahmin edilmektedir (Ceyhan, 2011: 192).

Min Darbi'lemsâl Ata Sözi Türkî Nice Nasîhatdur adlı eserin muhtevasında 184 atasözü bulunmaktadır. Eser harf düzenine koyulmamış olup Sadettin Buluç tarafından alfabetik şekilde sıralanarak yayımlanmıştır. Eserin 17. yüzyılda keleme alındığı tahmin edilmektedir (Ceyhan, 2011: 195).

İlk 10 varakta atasözü derlemelerinin yer aldığı *Emsâl-i Türkiyye* adlı yazma eser, 1661'de yazılmış olup harf sırası dikkate alınmamıştır. Bu küçük yazmada 100 atasözü yer almaktadır (Ceyhan, 2011: 196).

18. veya 19. yüzyılda yazıldığı tahmin edilen *Risâle-i Durûb-ı Emsâl Tertîb-i Hurîf-ı Hicâ* alfabetik sıraya konulmuş olup her harfin oluşturduğu bölümlerin başlıkları kırmızı mürekkeple kaleme alınmıştır. Eserde farklı yazı türleriyle sayfaların kenarlarına atasözleri yazıldığı görülmektedir (Ceyhan, 2011: 197).

7.2.2. Derleyeni ve/veya Derlenme Tarihi Bilinen Bazı Türkçe Atasözleri

Öğretici tarzda yazılan pendnamelerden en bilineni Güvahi tarafından yazılmıştır. Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferine katılarak Anadolu'da duyduğu tüm atasözlerini eserine ekleyen Güvahi, *Pend-name* adlı eserinde nasihat vermek amacıyla çevresinde meydana gelen olayları veya duyduğu hikâyeleri küçük kıssalar şeklinde anlatmıştır. Bu kıssaların sonuna da atasözlerini eklemiştir (Hengirmen, 1990: 7). Pendame'deki atasözlerini irdileyip kitap haline getiren Mehmet Hengirmen, eserde beş yüz atasözünün yer bulduğunu bildirmiştir (1990: 12).

15. yüzyılın ünlü âlimi Akşemseddin'in torunu olan Mehmet Efendi'nin yazdığı *Mecmua-i Durûb-ı Emsâl* günümüze ulaşamadığı için muhtevası hakkında herhanagi bir bilgi bulunmamaktadır (Ceyhan, 2011: 205).

16. asrın büyük alimlerinden İbn Kemal tarafından yazıldığı düşünölen *Hâzâ Durûbü'l-emsâl li Kemâl Paşazâde* hakkında Adem Ceyhan, eserdeki beyitlerden yola çıkarak eserin Güvahi'ye ait olduğunu söylemiştir. Yazma eserin nüshaları incelendiğinde 40 ile 70 arasında değışen beyitler ihtiva etmektedir (2011: 205).

Atasözlerini nazım şeklinde yazan 16. yüzyıl şairlerinden Cemali, *Risâle-i Durûb-ı Emsâl* adlı eserini dini, ahlaki konularda öğüt vermek maksadıyla yazmıştır (Ceyhan, 2011: 205).

Fransız Bibliothèque Nationale kütüphanesinde Edgart Bolchet tarafından bulunan *Bibliothèque Nationale'de Türk Atasözleri* adlı yazma 16. yüzyılda kaleme alınmış olup Pertev Naili Boratav tarafından yayımlanmıştır. Boratav, eserde 94 atasözü olduğunu bildirmiştir (Gönen, 2011: 35).

Mesgiser, 1612'de Avrupa'da ilk Türk dili gramer kitabı olan *Dilbilgisi Kitabı*'nı yayımlamıştır (Gönen, 2011: 32). Kitabın sonunda yazar tarafından 200 atasözüne transkripsiyon yapılarak yer verilmiş ve muhtelif dillerle karşılaştırmalar yapılmıştır. Dilaçar, Megiser'in gramer kitabını Avrupalılara Türkçe öğretmek amacıyla yazdığını belirtmiştir (1969: 197).

Durûb-ı Emsâl-i Türkî'de atasözlerini Arap alfabesine göre sıralayarak veren 17. yüzyıl şairlerinde Fehim, eserinde 700 kadar atasözü, beyit ve muhtelif tabirler kaleme almıştır (Ceyhan, 2011: 211).

18. yüzyıl şairlerinden Tameşvarlı Naîmüddîn tarafından yazılan ve içinde atasözleri barındıran *Tameşvarlı Naîmüddîn'in Pend-nâmesi* de Güvahi'nin *Pend-name*'sinden intihal edildiğı düşünölmektedir (Ceyhan, 2011: 206).

Millet kütüphanesinde yer alan ve içinde atasözleri barındıran *Tuhfetü'n-Nedîm*, 18. yüzyıl şairlerinden Mustafa Nedim tarafından yazılmıştır. Harf sırasına göre derlenen eser Ali Canip Yöntem tarafından 1927'de tanıtılmıştır (Ceyhan, 2011: 213).

18. yüzyıl şairlerinden Hıfzi tarafından yazılan *Manzûme-i (Durûb-ı) Emsâl*'de deyim ve atasözleri manzum şekilde ele alınmıştır. Arap alfabesiyle tertip edilen eserde, çeşitli şairlere ait sözler de atasözüyümüş gibi kullanılmıştır. Adem Ceyhan yaptığı araştırmada şair Hıfzi'nin, Edirneli Hıfzi ile karıştırılmaması gerektiğini dönemin padişahı ve çocuklarını örnek göstererek belirtmiştir (2011: 213). Eser hakkında Albayrak, 17. yüzyılın ünlü şairi Edirneli Hıfzi'nin yazdığını belirtmiştir. Albayrak'ın eserine ithafen Uğur Gürsu, şairin *Manzûme-i Durûb-ı Emsâl* adlı eserinde çeşitli

şairlerin sözleride dahil olmak üzere 616 deyim ve atasözüne yer verdiğini belirtmiştir. Ayrıca Gürsu, bir bölümünü şairin kendisinin yazdığı düşünülen bu atasözü ve deyimlerin, Arapça ve Farsça kelimelerle süslenerek mısralar halinde sunduğunu ifade etmiştir (2009: 30).

18. yüzyıl alimlerinden Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin Efendi'nin *Durûb-ı Emsâl* adlı eserinde 450 civarında deyim ve atasözleri yer almaktadır. Atasözleri ve deyimleri, mesel başlığı altında veren Sâdeddin Efendi, eserini Arap harf sırasına göre derlemiştir (Ceyhan, 2011: 220).

Yazarı ve yazım tarihi bilinmeyen *Berlin'de Bulunan Atasözleri Kitabı* başlıklı eser Berlin Devlet Kütüphanesi'nde yer almaktadır. Eserde 900 civarında deyim ve atasözü yer almakla beraber ilk bölüm Arap alfabesine göre sıralanmış, ikinci kısım ise karışık halde sıralanmıştır (Ceyhan, 1998: 117). Adem Ceyhan tarafından bir çalışma haline getirilen eserden Türkleri aşağılayıcı sözler ve ne atasözü ne deyim özelliği taşıyan kalıplaşmış ifadeler çıkarılmıştır (2011: 220).

İstanbul Topkapı Sarayı'nda Bulunan Oğuznâme'de Atalarsözü başlıklı yazma eser Hüseyin Nihal Atsız tarafından Topkapı Sarayı'nda bulunmuştur. Orhan Şaik Gökyay bu yazmayı *Yazıcıoğlu Şehnamsesi*'nin giriş kısmına koyarak yayımlamıştır (Acaroğlu, 2005: 52).

İçerik, konu ve kahramanlar bakımından birbirine benzeyen ve günümüze Oğuzname ismiyle ulaşan on adet yazma eser bilinmektedir (Özkan, 2014: 438). Bu eserlerden bir tanesi de *Berlin Kral Kütüphanesi'nde Hazihü'l Risalet-i Min Kelimat-ı Oğuznâme el-Meşhur bi- Atalar Sözi* ismiyle bulunmaktadır. Diez, eserde yer alan dört yüz atasözünü Alman ve Tatar dillerinde yayımlamıştır (Oy, 1972: 168-169).

Atasözleri üzerine yapılan ilk önemli çalışma sayılabilecek *Durûb-ı Emsâl-i Osmaniye*, Şinasi tarafından 1863'te yayımlanmıştır. 300 tane deyim, 1500 tane de atasözü yer alan ilk baskısından sonra Şinasi tarafından ikinci baskısına 1000 söz daha eklenmiştir. Deyim ve atasözlerine beyitler ve metinler içerisinde yer verilmiştir (Albayrak, 2009: 7). Arap harfleriyle sıralanan bu esere, Şinasi'nin vefatından sonra Ebüzziya Tefik tarafından işaret koyularak 1506 tane deyim ve atasözü daha eklenmiş ve söz sayısı 4004'e çıkmıştır (Özön, 1958: 6-7).

1871'de Ahmet Vefik Paşa tarafından kaleme alınan *Atalar Sözü-Müntehabât-ı Durûb-i Emsâl* isimli eserde 5000 atasözüne yer verilmiştir (Duymaz, 2020: 8).

Millet Kütüphanesinde yer alan Ali Emiri'nin *Durûb-ı Emsâl*'inde 2300 deyim ve atasözü manzum veya mensur şeklinde yer almaktadır (Albayrak, 2009: 7).

1875 yılında kaleme alınan eserde 5675 deyim ve atasözü beyitler arasına serpiştirilerek verilmiştir. F. Günay, M. Gürgendereli ve S. Beyzadeoğlu tarafından yeni harflere karşılaştırmalı olarak aktarılan *Edirneli Ahmed Badi Efendi'nin Atasözü Kitabı* Edirne Kütüphanesi'nde yer almaktadır (Albayrak, 2009: 8).

1893 yılında İstanbul'da yayımlanan *Durûb-ı Emsâl-i Türkiyye yahud Atalarsözü*'nün iç kapak kısmında 5742 atasözü muhteva edilmiştir (Albayrak, 2009: 8).

7.3. YAKIN DÖNEMDE YAZILAN ATASÖZÜ KİTAPLARI

Türk tarihinde geçmişten günümüze birçok eserde atasözlerine yer verildiği görülmektedir. 8. yüzyılda yazılan *Orhun Abideleri*'nden itibaren Uygur alfabesiyle yazılan eserlerde, *Dede Korkut Hikayeleri*'nde, sözlüklerde, dini eserlerde, ahlak konulu kitaplarda atasözlerinin ilk örnekleri görülmektedir. İslamiyet'in kabulünden sonra yine bilhassa dini ve ahlaki kitaplar başta olmak üzere mecmualarda ve müstakil darbimesel yazmalarda Türk atasözleri örneklerine rastlanılmaktadır (Artun, 2004: 225).

Kutadgu Bilig ve *Atabetü'l Hakayık* gibi ilk İslamiyet etkisinde yazılan eserlerden sonra 13. ve 14. yüzyıl şairlerinin katkısıyla eserlerde atasözü kullanma geleneği genişlemiş, 15. ve 16. yüzyılın mühim şairlerinin temayülü ile gazel ve kasidelerde kendini gösteren irad-ı mesel sanatı hem o dönemin hem de sonraki dönemin şairlerini etkilemiştir (Dilçin, 2018: 19). Türk halk edebiyatında atasözlerini nazma çekme geleneği neticesinde Levni yazdığı *Atalar Sözü Destanı* ile önemli bir çığır açmıştır (Artun, 2004: 225).

Tanzimat Dönemi'yle başlayan Milli Edebiyat ve Cumhuriyet Dönemi ile devam eden halka doğru görüşü ve halk kültürüne eserlerde yer verme anlayışı neticesinde atasözleri kendine daha çok yer bulmuştur. Bunun en belirgin örnekleri Şinasi'de, Ahmet Mithat Efendi'de, Namık Kemal'de ve Ömer Seyfettin'de görülmektedir (Boratav, 2003: 17)

Yakın dönemde atasözleri hakkında yazılanlara bakıldığında önemli eserler karşımıza çıkmaktadır. Ali Emiri'ye ait müsvedde şeklindeki eserde nesir ve nazım türünde yazılan 2300 söz yer almaktadır. İçinde deyim ve atasözleri bulunan söz konusu eserin belirli bir ismi olmayıp *Durûb-ı Emsal* olarak kayıtlara geçirilmiştir (Albayrak, 2009: 7). Muhtevasında 5675 adet mensur, 5106 tanesi beyitler halinde olmak üzere

deyim ve atasözü yer alan *Armağan* adlı eser, Edirneli Bâdi tarafından kaleme almıştır (Gürsu, 2009: 30). Dehri Dilçin, *Edebiyatımızda Atasözleri* isimli kitabında beyitler içinde yer alan 833 deyim ve atasözüne yer vermiştir. Bu manzum sözlerin çoğu Divan şairlerine ait olup bir bölümü ise halk edebiyatı şairleri tarafından yazılmış olan beyitlerdir (Gürsu, 2009: 31). *Türk Ata Sözleri* isimli eserinde 8600 atasözünü, 2250 deyimi kayıtlara geçen Mustafa Nihat Özön'ün kimi deyim ve atasözlerini birbirine karıştırdığı, atasözü ve deyim olmayan sözlere de yer verildiği görülmektedir (Albayrak, 2009: 8). Bu kaynakların yanı sıra atasözleri hakkında çok önemli eserler de ortaya konulmuştur: Albayrak'ın kaleme aldığı *Türkiye Türkçesinde Atasözleri*, Aydın Oy'un *Tarih Boyunca Türk Atasözleri*, Asım Aksoy'un *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, Ferit Birtek'in *En Eski Türk Savları*, Özkul Çobanoğlu'n *Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü*, Yusuf Çotuksöken'in *Türkçe Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* önemli kaynakların başında gelir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE TÜRKÇE SÖZLÜKLER VE TÜRK LÜGATİ

1. GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE TÜRKÇE SÖZLÜKLER

Türk edebiyatında ilk sözlükler İslamiyet'in etkisiyle Kur'an-ı Kerim'i ve hadisleri anlamak için ele alınmıştır. Bu çalışmalar zamanla Arap toplumlarının diğer eserlerini tanıma maksadıyla oluşturulmaya devam etmiştir (Yavuzarslan, 2009: 11).

Türkçe sözlükçülük faaliyetlerinin temelleri 11. yüzyılda Kaşgarlı Mahmud tarafından atılmıştır. Türk sözlükçülüğünün kurucusu kabul edilen Kaşgarlı Mahmud, Türk illerinden derlediği sözcükleri *Dîvan-ü Lügati't Türk* isimli eserinde toplamış ve Türkçe madde başı sözcüklerin Arapça karşılığını vermiştir (Yavuzarslan, 2009: 4). Gözleme dayalı tespitlere dayanan *DLT*, Türk boylarının ağızlarından derlenen dil malzemelerinden oluşmaktadır (Yavuzarslan, 2009: 5).

Paşa Yavuzarslan, Türk sözlük çalışmalarının gelişim sahalarını Harezmi-Kıpçak sahası, Çağatay sahası ve Anadolu sahası olarak üçe ayırmıştır. Harezmi ve Kıpçak sahasında Türk dilini öne çıkaran çalışmalar, Türklerin yanı sıra Arap bilginler tarafından da ele alınmıştır (Yavuzarslan, 2009: 6). Harezmi Türkçesiyle ilgili Sir Gerard Clauson 13. yüzyıldan önceki eserleri taramış ve bir söz varlığı ortaya koymuştur. Zemahşeri'ye ait *Mukaddimetü'l Edeb*, Rabgüzî'nin yazdığı *Kıyasü'l Enbiyâ* ve Mahmud b.Ali'ye ait *Nehcü'l Ferâdis* gibi yapıtların dizinleri dönemin dil özelliklerini yansıtır (Topaloğlu ve Kaçalın, 2009:404).

Memlûkler, Mısır ve Suriye bölgelerinde yaşamaya başladıktan sonra Kıpçak Türkçesiyle yazılan iki dilli veya çok dilli sözlükler sayesinde Türk sözlükçülüğü açısından verimli bir dönem oluşmuştur (Yavuzarslan, 2009: 8). Ebû Hayân el-Endelüsî'nin 14. yüzyılda yazdığı bilinen *Kitabü'l İdrak li Lisâni'l Etrâk* adlı Türkçeyi öğretmek üzere hazırlanan sözlük, yine 14. yüzyılda kaleme alınan ve Mısır'daki Araplara Türkçe öğretmek amacıyla yazılan fakat müellifi bilinmeyen eserlerden *Kitâb-ı Mecmü-ı Tercüman-ı Türkî ve Acemî* ve *Mugalî* ile *Kitâbü't Tuhfetü'z Zekiyye fi'l Lügati't Türkiyye*, Ebû Muhammed Cemaleddin Abdullah et-Türkî tarafından yazılan *Kitâbü Bulgati'l Müştak fi Lügati't Türk ve'l Kıpçak* gibi eserler söz varlığı ve dil bilgisi anlatımı yönüyle önemli eserlerdir (Topaloğlu ve Kaçalın, 2009: 405). Bu dönemde Kıpçak sahasındaki en önemli sözlük, Karadeniz'in kuzeyinde yaşayan Kıpçaklardan

Almanlar ve İtalyanlar tarafından 14. yüzyılda derlenen *Codex Cumanicus*'tur (Yavuzarslan, 2009: 9).

15. yüzyılda Ali Şîr Nevâî'nin yazdığı Çağatay Türkçesinin söz varlığını günümüze taşıyan ve Türkçenin Fars dilinden üstün olduğunu kanıtlama amacı güden *Muhakemetü'l Lügateyn* isimli eser Çağatay Türkçesiyle hazırlanmış önemli bir sözlüktür (Topaloğlu ve Kaçalın, 2009: 404). Çağatayca-Osmanlı Türkçesi biçiminde düzenlenen *Abuşka Lügati* de bu dönemin öne çıkan önemli sözlük çalışmasıdır (Yavuzarslan, 2009: 11).

Anadolu'da yazıldığı bilinen ilk sözlük çalışması 13. yüzyılda Hoca Hasan Fahrettin Salgurî tarafından Selçuklu döneminde kaleme alınmıştır. İbnü Haceri Askalan'nın *Enbâu'l-Gamr fi Ebnâi'l-Amr* isimli kitabında bahsedilen söz konusu eserde Türk dili kuralları kaside biçiminde ele alınmış olup günümüzde bulunamamıştır (Levend, 1971: 5).

Müslüman topluluklarla etkileşimin artması sebebiyle Türkçeden Arapça ve Farsça'ya sözlük hazırlama sayısında artış göze çarpar. 14. yüzyıldan sonra sözlük yazımındaki artış ekseriyetle Arapça, Farsça başta olmak üzere Fransızca, Almanca ve İngilizceye karşılık olarak yazılmıştır. Arap edebiyatının sözlükçülük ilkeleri dikkate alınan bu sözlükler, yabancı yazarlar veya Türkçeyi az bilen yazarlar tarafından ele alınmıştır (Çatıkkaş, 1986: 210).

Anadolu sahasında Farsçadan veya Arapçadan Türkçeye biçiminde olmak üzere 13. yüzyılda ele alınmaya başlanan Türk sözlükçülüğü, 15-18. yüzyılları arasında manzum ya da mensur birçok eser yazılmasıyla gelişme göstermiştir (Yavuzarslan, 2009: 14). 18. yüzyıla kadar Türkçe sözcüklere Türkçe karşılık şeklinde yazılan sözlüklere rastlanmaz. Çoğunlukla Arapça veya Farsça sözcükler olmak üzere yabancı dillerin madde başı olduğu ve eğitim amaçlı kullanılan sözlükler görülür. Muslihuddin Mustafa'nın *Ahterî-i Kebîr* isimli sözlüğü, Hüseyin İmadüddin oğlu Hasan'ın kaleme aldığı *Şâmilü'l-Lûga* adlı eseri, Amasyalı Deşîşî Mehmed Efendi tarafından yazılan *Et Tuhfetü's Seniyye ilâ Hazreti'l Haseniyye*, Mütercim Âsım Efendi'nin *Burhân-ı Kâtı' Tercümesi* adlı yapıtı ve Sofyalı Nimetullah Efendi'nin *Lûgat-ı Nimetullah* adlı eseri önemli sözlük çalışmaları arasında sayılır. Bunların yanı sıra Osmanlı sahasında dil alanında yapılan çalışmalar arasında ilk sayılabilecek esserlerden 1574 yılında Muhyî-i Gülşenî tarafından Latin alfabesiyle yazılan *Bâleybelen* ile 1729 yılında Vankulu

Mehmed Efendi'nin neşrettiği ve matbaada basılan ilk eser olan *Lûgat-ı Vankulu* isimli yapıtlar da dönemin önemli eserleri arasında sayılır (Topaloğlu ve Kaçalin, 2009: 405).

Arapça sözlükçülük kurallarına göre yazılmasında siyasal sebepler rol almıştır. Siyasi ilişkilerin arttığı ülkelerle o dönem için sözlük yazma ihtiyacı doğabilir. Zira *DLT*, Araplarla artan ilişkiler neticesinde kaleme alınmıştır (Ülkütaşır, 1948: 47). Ancak Türkçe sözlük yazma çalışmalarının tamamen Arap geleneğinin etkisi altında geliştiği söylenemez. Zira sözcük seçimi, sözlük düzeni ve yazımı hususları bakımından birtakım farklılıklar görülmektedir (Yavuzarslan, 2004: 191).

Türkçe sözlük yazımı ilk kez Tanzimat Dönemi'nde dile getirilmiş olsa da başlangıçta bu konuya eğilen olmamıştır. Dönemin mühim edebiyatçıları dil bilgisi kurallarının ve kullanımda olan tüm sözcüklerin yer aldığı bir kitabın eksikliğini hissetmişlerdir. Ancak o dönemde Türkçe sözlük yazılması bir yana Türkçe sözcüklerin madde başı olarak kullanılması dahi tuhaf karşılanmıştır. Öyle ki Tanzimat dönemindeki ilk sözlüklerden biri olan ve Türkçü olarak tanınan Ahmet Vefik Paşa'nın yazdığı *Lehçe-i Osmanî*'de Türk sözcüğünün kullanılmasından kaçınılmış ve yazar sözlüğünü Arapça ve Farsça dilleri dışındaki sözcüklere yer vererek oluşturduğunu belirterek “Türkçe” kelimesini kullanmaktan imtina etmiştir. Hatta bir adım öteye giderek Osmanlıcanın Türk lehçelerinden biri olduğunu söylemiştir (Yavuzarslan, 2004: 191). Ahmet Vefik Paşa, *Lehçe-i Osmanî*'nin ikinci basımında farklılığa gitmiş, eserini iki cilt halinde yayımlamıştır. İlk cildinde Türkçe sözcüklere, Türkçeleşmiş Arapça ve Farsça sözlere ve Batı dillerinden günlük dile yerleşen sözcüklere yer vermiştir. Yalnızca yazı dilinde kullanılan Arapça ve Farsça kelimeleri ise ikinci cilde koymuştur (Levend, 1971: 4).

Şemsettin Sami tarafından 1900'de yayımlanan *Kâmûs-ı Türkî*, eser isminde Türk kelimesi geçmesi bakımından önemlidir. Sözlükte Batı tekniği kullanılarak kimi kelimelerin kökenlerine de yer verilmiştir (Aksan, 1998: 116). Yazar, sözlüğün ön sözünde bahsettiği üzere kökeni Türkçe olan kelimelerin terk edilip farklı dillere ihtiyaç duyulmasından kaygı duyarak bahsetmiştir (Levend, 1971: 3).

Tanzimat'tan sonra *Lehçe-i Osmanî*, *Kâmûs-ı Türkî* ve *Resimli Kâmûs-ı Osmanî* gibi sözlüklerde madde başı olarak Türkçe kelimelere yer verilmiş olsa da bu eserler tamamen Türkçe sözlük olmaktan uzaktır (İlaydın, 1953: 129). Muallim Naci'nin yazdığı *Lûgat-ı Naci* ve Mehmed Salahaddin tarafından kaleme alınan *Kâmûs-ı Osmanî*

dönemin diğer önemli sözlükleridir. Şeyhülislam Esat Efendi'nin yazdığı *Lehçetü'l-Lûgat* söz sayısı yönünden Türkçe sözcüklere kısıtlı sayıda yer vermiştir. Bu sözlükte Türkçe sözcüklere karşılık olarak Arapça ve Farsça anlamlar verilmiştir (Levend, 1971: 5).

Mütercim Âsım Efendi'nin Fîrüzâbâdî'ye ait *El-Kamûsü'l Muhît* ve farklı eserlerden yararlanarak yazdığı *El-Okyanüsü'l-Basît Fî Tercemeti'l-Kamûsi'l-Muhît* isimli eserleri Arapça-Türkçe sözcüklerden oluşturularak yazılan en kapsamlı eserlerdir (Durmuş, 2009: 400). 1888'de peyderpey yayımlanmaya başlanan Ebuzziya Tevfik'e ait *Lûgat-ı Ebuzziyâ* adlı yapıt, bu dönemde yazılmış diğer sözlük çalışmaları arasında sayılabilir (Topaloğlu ve Kaçalin, 2009: 406).

1725-1732 yılları arasında Şeyhülislâm Ebüîshakzâde Esad Efendi tarafından neşredilen *Lehçetü'l Lûgat* adlı eser Türkçe madde başı sözcüklere, Türkçe karşılık barındıran sözler içermektedir. Eser bu tür sözlüklerin ilk örneği olması bakımından ehemmiyet arz eder (Topaloğlu ve Kaçalin, 2009: 406).

Tanzimat dönemine kadar yazılan sözlükler muhtelif ülkelerle kurulan ilişkilerin sonucu olarak ortaya çıkmış ve kıymetli birer tarihi eser niteliği göstermişlerdir. Ancak Batı sanatının etkisinin arttığı ve birçok ıslahatın yapıldığı Tanzimat Dönemi'nden sonra sözlük yazımı daha nitelikli hale gelmiş, sözlüklerde Türkçe kelimeler yabancı dillerden geçen kelimelerden ayrılmamış ve Osmanlı dil bilgisi kurallarına göre yazılmıştır (Çatıkkaş, 1986: 212). Tanzimat'ın ilk dönemlerinde bir dil karmaşası oluşmuş, yabancı kelimelerin etkisine yoğun bir şekilde giren Türk dili için kapsamlı bir sözlük yazma ihtiyacı hasıl olmuştur. 1901 yılında Ali Nazima ve Faik Reşad'ın birlikte yazdıkları *Mükemmel Osmanlı Lûgati* adlı sözlük çalışması bu gaye doğrultusunda kaleme alınmıştır (Aksu, 2002: 140).

Cumhuriyet'in ilanından sonra ülkede dil devrimi başlamış, Türk diliyle ilgili yapılan çalışmaların sayısı bir hayli artmıştır. Sözlükçülük çalışmaları da bu gelişmelerden nasibini almıştır. Yüzyıllar boyunca Türk diliyle yazılan eserler derlenmiş ve Anadolu ağızları hakkında yapılan söz varlığı tespit çalışmaları ön plana çıkmıştır. Türk Dil Kurumu tarafından hali hazırda kullanımda olan yabancı kelimelere Türkçe karşılık bulunarak söz konusu Türkçe sözcüğün yaygınlaştırılması hedeflenmiştir. Bu doğrultuda 1963-1982 yılları arasında 12 ciltlik *Derleme Sözlüğü* ile

1963-1977 yılları arasında ise 13. yüzyıldan itibaren elde bulunulan yazma eserlerden *Tarama Sözlüğü* oluşturulmuştur.

Cumhuriyet Dönemi'nin başlarında tüm yabancı sözcüklerin dilden atılarak yalnız Türkçe sözcüklerin kullanılmasını amaçlayan dilde tasfiyecilik girişimi hedefine ulaşamamıştır. Bunun yanında Ali Seydi'nin yazdığı Türkçenin sadeleştirilmesi hususunda atasözleri ve deyimlere yer veren, ayrıca Türkçe sözcüklerin kullanım alanını içeren *Resimli Kâmûs-ı Osmanî* ve M. Bahaeddin'in yazdığı ilk baskısı 1912'de, ikinci baskısı 1924'te yapılan *Yeni Türkçe Lûgat* adlı eserler önemli Türkçe sözcüklerin ilk örnekleri olarak görülebilir (Çatıkkaş, 1986: 213).

1930 yılında Mithat Sadullah tarafından yazılan *Resimli Yeni Türkçe Lûgat*, aynı yıl İbrahim Alâeddin Gövsa Sadullah'nın yazdığı *Resimli Yeni Türkçe Lûgat* adlı sözlük çalışmalarının yeterli kapsamda olmadığı görülür (Topaloğlu ve Kaçalin, 2009: 407).

Dil Encümeni tarafından Türkçe sözlük oluşturma çalışmaları istenen düzeye ulaşamamıştır. Nihayetinde Türk Dil Kurumu, Türkçe sözlüğü 1945 yılında basıma vermiştir. (Aksan, 1998: 117). Türkçe sözlüğün son baskısı olan 11. baskı 2011'de yayımlanmıştır (TS, 2011).

11. yüzyıldan itibaren sözlükler üzerinde yapılan çalışmalar şu şekilde özetlenmiştir:

Divanü Lügati't-Türk

Kaşgarlı Mahmud tarafından 11. yüzyılda yazılan eserin eldeki tek nüshası 1266'da Muhammed bin Ebubekir tarafından kopya edilen yazma eserdir. Türk illerinde yaşayan toplulukların kültürünü, coğrafyasını, folklorunu içeren bu nadide eserde Türkçe madde başlarına Arapça açıklamalar yapılmıştır. Eser üzerinde yapılan çalışmalarda farklı sayılar verilmiş olsa da yaklaşık dokuz bin kelime ihtiva etmesi bakımından mühim bir ansiklopedik sözlüktür. Uzun bir süre kayıp olan eser Ali Emiri tarafından bulunarak Türk edebiyatına kazandırılmıştır (Ülkütaşır, 1948: 46).

Mukaddimetü'l-Edep

12. yüzyılda Zemahşeri tarafından yazılan bu eser Arapça-Farsça bir sözlüktür. Türkiye Türkçesine ve diğer Türk dillerine de çevirisi yapılan kitapta Türk şive özellikleri de yer alır (Ülkütaşır, 1948: 46). Satır altında Türkçe çevirilerin yer alması ve Harezmi hükümdarı Atsız b. Muhammed'e ithaf edilmesi yönüyle Türkçe kısımların da Zemahşeri'ye ait olabileceği düşünülmektedir (Yüce, 1993: 305).

Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî

Elde bulunan tek nüshası Layden Akademî Kitaplığı'nda yer alan bu eserde Kıpçak Türkçesini Mısır'daki Araplara öğretmek amaçlanmış olup eserin müellifi bilinmemektedir. 1674 Türkçe sözcük bulunan ve iki bölümden oluşan bu sözlüğün ilk bölümü Arapça-Türkçe şeklinde olup ikinci bölümü Moğolca-Farsça şeklindedir (Ülkütaşır, 1948: 49).

Kitabü'l-İdrak li-Lisan il-Etrâk

Memlûk döneminde yazılan bir başka eser olan bu sözlük Ebû Hayyan isimli Arap yazar tarafından 1312'de Kahire'de yazılmış olup Kıpçak Türkçesinden Arapçaya şeklinde ele alınmıştır. 1931 yılında Ahmet Caferoğlu eser üzerinde çalışmalarda bulunmuştur (Ülkütaşır, 1948: 49).

Ferişteoğlu Lügati

Ferişteoğlu (Abdullatîf ibn Melek) tarafından yazılan eserde Kur'an-ı Kerim'de geçen Arapça sözcüklere Türkçe karşılık yazılması bakımından değerlidir. Yazar, Eski Anadolu Türkçesi döneminde iki dilli yazılan en eski sözlük olan bu esere manzum özellikler katmıştır (Ülkütaşır, 1948: 49).

İbnü Mühenna Lügati

Esseyid Cemalüddin İbnü Mühenna'ya ait olan eser 13. yüzyılın ortalarına tekabül eden bir zaman dilinde yazıldığı düşünülmekte olup asıl adı *Kitâbü Hilyetü'l-İnsân ve Helbetü'l-Lisân*'dır. Üç kısımdan meydana gelen eserin bölümlerinin her biri Arapçadan Türkçeye, Farsçaya ve Moğolcaya şeklinde oluşmaktadır (Ülkütaşır, 1948: 49). Eserin Türkçe bölümü de iki kısma ayrılmıştır. İlk kısımda Türkçenin ses özelliklerinden bahsedilir ve sözcük türlerine örnekler verilir. İkinci kısımda ise Arapça sözcüklerin Türkçe açıklamalarına yer verilir. Söz konusu nitelikleriyle eser, *DLT*'den sonra Türk diliyle alakalı ele alınmış ilk çalışma olması hasebiyle ehemmiyet teşkil eder (Erkan, 1999: 218-219).

Et-Tuhfetü'z-Zekiyye Fi'l-Lügati't-Türkiyye

Besim Atalay tarafından Türkçeye çevrilen eserin müellifi ve yazım tarihi bilinmemektedir. Tek nüshası İstanbul Beyazıt Kütüphanesi'nde bulunan çalışma Kıpçak Türkçesiyle yazılmış bir başka kayda değer sözlüktür. İki bölümden oluşan yapının ilk bölümünde Arapça ve Türkçe madde başları yer almaktadır. İkinci bölümde ise şekil bilgisi bulunmaktadır (Ülkütaşır, 1948: 50).

El Kavanin ül-Küllîye Lizabt il-Lügati't-Türkiyye

Memlükler döneminde Arap bilginleri tarafından oluşturulan bu sözlüğün yazım tarihi bilinmemekle birlikte eserin tek nüshası İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Şehit Ali Paşa Kitaplığı'nda yer almaktadır (Ülkütaşır, 1948: 50).

Bahrü'l-Garaip

Lügat-ı Halîmî olarak da bilinen eserin yazarı Lutfullah Halîmî'dir. Eserin Fatih Sultan Mehmet döneminde yazıldığı ve ona ithaf edildiği tahmin edilmektedir. Halîmî, eserini daha sonra manzum olarak da ele almıştır. Eser Farsçadan Türkçeye ve Türkçeden Farsçaya kelimelerin bulunduğu bir sözlüktür (DİA, 1991: 513-514).

Ahterî Lügati

Ahterî takma ismiyle bilinen Muslihiddin Mustafa bin Şemseddin Karahisârî tarafından 1545'te Arapçadan Türkçeye olacak şekilde alfabetik dizimle yazılmıştır. Sözlükte yaklaşık kırk bin sözcük bulunmaktadır (Ülkütaşır, 1948: 50).

Deşîşe Lügati

Asıl ismi *Ettuhfet üs-Seniyye ilâ Hazret il-Hüseyniyye* olan eser 1581'de Deşîşî Mehmet Efendi tarafından Farsçadan Türkçeye şeklinde hazırlanan ve yaklaşık on dört bin sözcük ihtiva eden bir sözlük çalışmasıdır. III. Murad devrinde Mısır beylerbeyi olan Sokulluzade Hasan Paşa'ya ithafen kaleme alınmıştır (Ülkütaşır, 1948: 51)

Abuşka

Yazım tarihi ve yazarı bilinmeyen bu sözlük adını sözlükteki ilk kelime olan "abuşka" sözcüğünden alır. Çağataycadan Osmanlıcaya bir sözlük olup Ali Şir Nevai'nin eserlerindeki Çağatayca kelimeleri açıklamayı gaye edinmiştir. Ayrıca dönemin önemli Çağatay ediplerinin eserlerindeki sözcüklere de yer verilir. Sözlükte 2250 madde başı bulunmaktadır (Ülkütaşır, 1948: 51)

Mirkatü'l-luga

Abdullah Kestelî tarafından yazılan eser *Mirkat-ı Kesteli* olarak da bilinir. Muhtevasında 30 bin kelime barındıran sözlük Arapçadan Türkçeye şeklinde hazırlanmış ve 16. yüzyıl Anadolu Türkçesiyle yazıya alınmıştır (DİA, 1988: 112-113).

Çulluk Kapan Lügati

Müntehabü'l-Lüga olarak da bilinen bu sözlük 16. yüzyılda Eyüp bin Ahmet tarafından yazılmıştır. Arapça kelimelere Türkçe karşılık verilen eserin yapılan

incelemeler ışığında Eski Anadolu Türkçesiyle yazılan ilk Arapça-Türkçe sözlük olduğu kanaatine varılmıştır (Uygun ve Toker, 2021: 166).

Bâbus

Asıl adı *el-Bâbüs fî tercemeti'l-Kāmûs* olan eser Merkez Efendizâde Musa Ahmet'in 16. yüzyılda Arapça-Türkçe şeklinde hazırladığı sözlük daha çok tıp, eczacılık ve baytarlıkla ilgili kelimeleri ihtiva eder (DİA, 2001: 287-288).

Lûgat-i Türkî

Fazlullah Han Lûgati olarak da bilinen eser 17. yüzyılda Fazlullah Han tarafından yazılmış Çağatayca-Farsça sözlüktür (Ülkütaşır, 1948: 51).

Ferhengi Şuurî

Hasan Şuurî Efendi tarafından Türkçe-Farsça olarak hazırlanan eser 1742 yılında iki cilt halinde basılmış olup yirmi iki bin beş yüz civarında sözcük ihtiva eder (Ülkütaşır, 1948: 52).

Lehçetü'l-Lûgat

Şeyhülislam Mehmed Esad Efendi'nin yazdığı bu eser 3700 Türkçe sözcüğün Arapça ve Farsça karşılığı verilerek hazırlanmıştır. 18. yüzyılda kaleme alınan sözlük, Türkçe kelimelerin madde başı olarak yazılmaya başlamasına öncelik etmesi hasebiyle önem arz eder (Bingöl, 2017: 203).

Burhan-ı Katı Tercümesi

Halef-i Tebrîzî tarafından 17. yüzyılın başlarında kaleme alınan bu eser, İran edebiyatının Hindistan'da geliştiği dönemde yazılmıştır. Oldukça geniş hacimli olan sözlük, başta Farsça olmak üzere Arapça ve Türkçe gibi yörede konuşulan birçok dili muhtevasına dahil eder. Mütercim Asım Efendi tarafından sözlüğün çevirisi yapılmıştır (DİA, 1992: 432-433).

Kâmûs Tercümesi

Fîrüzâbâdî'ye ait olan bu kapsamlı sözlük çalışması 15. yüzyılda kaleme alınmış olup Mütercim Asım Efendi tarafından *Kâmûs Tercümesi* olarak çevrilip 1814'te II. Mahmud'a sunulmuştur. Bilahare Sultan tarafından derhal basımı yapılması emri verilmiştir (DİA, 2006: 200-202).

Lehçe-i Osmanî

İki ciltten oluşan bu sözlük Ahmet Vefik Paşa tarafından 1876 yılında yazılmıştır. Eser ilk olarak tek cilt yayımlanmış ve Türkçe sözcüklere gerekli

ehemmiyet verilmemiştir. Ancak ikinci basımında iki cilt halinde hazırlanmış ve ilk cildinde Türkçe ve Türkçeleşmiş sözcükler kendine yer bulmuştur. Arapça ve Farsça sözcükler ise sözlüğün ikinci cildinde yer almıştır. Eserde atasözleri ve deyimlere de yer veren Ahmet Vefik Paşa'nın bu sözlüğü kendisinden sonraki sözlük çalışmalarına öncülük etmiştir (Ülkütaşır, 1948: 53).

Lûgati Çağataî ve Türkî-i Osmanî

Buharalı Şeyh Süleyman Efendi'nin 1882'de yazdığı bu eserde Ali Şir Nevai başta olmak üzere tanınmış Çağatay şairlerin şiirlerinden yararlanılmıştır. Sözlükte Şeyh Süleyman Efendi, Nakşî mahlasıyla yazdığı kendi şiirlerinden sözcükleri de madde başı olarak ele almıştır (Kaman, 2019: 74).

Lehçe-i Tâtârî

Kazan Türkçesi'yle yazılan sözlüğün yazarı Abdülkayyum Nasırî'dir. 1895-96 yıllarında yayımlanan eser çok başarılı olmasa da 20. yüzyılda gelişecek olan Kazan Türkçesine öncülük yapan eserlerden biri kabul edilir (Ülkütaşır, 1948: 53).

Kâmûs-ı Türkî

1899 yılında Şemseddin Sami tarafından İkdâm Matbaası'nda basılan bu değerli sözlük Türkçenin yanı sıra Arapça, Farsça ve dile yerleşen yabancı sözcüklerden oluşturulmuştur. Öz Türkçe kelimelere de yer verilen sözlüğün ön sözünde Şemseddin Sami, Türkçeye yerleşen yabancı sözcüklerden duyduğu rahatsızlığı ifade eder ve Türklerin dil birliği kurması konusunda gerekliliği dile getirir (Ülkütaşır, 1948: 53).

Türk Lûgati

Hüseyin Kazım Kadri tarafından ilk cildi 1927 yılında yayımlanan ve tam adı *Türk Lûgati: Türk Dillerinin İştikakî ve Edebî Lûgatleri* olan bu kapsamlı sözlük çalışması dört ciltten oluşmaktadır. Dördüncü cilt yazar vefat ettikten sonra Türk Dil Kurumu tarafından 1945'te yayımlanmıştır (Kadri, 1945: 1).

Türkçe Sözlük

Türk Dil Kurumu tarafından ilk baskısı 1945'te yapılan *Türkçe Sözlük* önemli bir eksikliği gidermeyi hedeflemiştir. 1955'te gerekli düzeltmeler yapılarak tekrar yayımlanmıştır. Türk Dil Kurumu, Türkçe Sözlük'ün 3. baskısını 1959'da, 4. baskısını 1966'da yayımlamıştır. Çok büyük değişikliklerin olmadığı bu baskılardan sonra 1969 yılında yayımlanan 5. baskıda halk diline yerleşemeyen sözcükler çıkarılmıştır. Ancak bunun yanında kullanımda olduğu halde sözlüğe alınmayan kelimeler de mevcuttur.

1974'teki 6. baskı ve 1983'teki 7. baskıdan sonra 1988'de yayımlanan 8. baskı iki ciltten oluşmaktadır ve şekil yönünden farklılığa gidilmiştir. Aksan'ın yukarıda belirttiği genel sözlükte olması gereken nitelikler değerlendirdiğinde bu niteliklere en yakın sözlük çalışması olmuştur (Uzun, 1999: 54).

Günümüz itibariyle 11. baskısı bulunan ve dijital ortama aktarılan *Türkçe Sözlük*'te söz, terim, deyim, ek ve anlamdan meydana gelen 122.423 söz varlığı; madde başı ve madde içi olarak 92.292 söz; Türk edebiyatından seçilen 34.672 örnek cümle yer almaktadır (TS, 2011).

2. TÜRK LÜGATİ

2.1. DİBACE BÖLÜMÜ

Hüseyin Kazım Kadri, dört cilt olarak hazırladığı *Türk Lügati* adlı eserinin ilk cildinde 99 sayfalık geniş bir dibaceye (ön söze) yer ayırmıştır. Yazar, dibacesine İranlı şair Sadi'nin altı mısradan hâsıl olan Farsça bir manzum parçasıyla başlamıştır.

Yazar eserinin ön sözünde sözlüğün hazırlanma gayesine yönelik izahatta bulunur. Açıklamasında sözlükte Batı Türkçesinin yanı sıra Azerî, Uygur, Çağatay ve Kazan dilleri ile bu dillere yakın münasebeti bulunan bazı Türk dillerindeki sözcüklerin ortaya konması ve mukayese edilmesi için hazırlanan bir sözlük olduğunu söyler. Bir başka amacının da birbirleriyle ıstikak halinde olan Türk dillerinin tek bir kökten türediğini göstermeyi istediğini ve gelecekte Türkler arasında dil birliğinin sağlanmasına olanak sağlamak adına sözlüğü yazdığını vurgulamıştır (Kadri, 1927: 1)

Türk topluluklarında meydana gelen siyasi, idari, toplumsal devrimlerin Türk dilini etkilediğini ifade eden Hüseyin Kazım Kadri, dolayısıyla Türk dilleri arasında farklılıkların oluştuğuna dikkat çeker. Bu nedenle *Türk Lügati*'nin Türk toplulukları ve dilleri arasındaki münasebeti sıkı tutmak için atılan ilk adım olduğunu söylemiştir. Türk dilleri arasında edebî olarak bir milletin hislerini anlatmaya en elverişli Türkçenin Batı Türkçesi olduğunu bildirmeyi maksat edindiğini ifade eder (Kadri, 1927: 1).

Arapça ve Farsçanın Batı Türkçesinden tamamen atılmasına karşı çıkan Hüseyin Kazım Kadri, Türk diline yerleşmiş, Türk telaffuzuna haiz olmuş ve Türk dilinde karşılığı olmayan sözcüklerin dilden ıslah edilmesinin yarar sağlamayacağını belirtir. Bunun yerine Türk dillerinde kullanımda olan sözcüklerin kullanımının genişletilmesine ve Türkçe karşılığı olan yabancı dilden geçmiş sözcüklerin tercih edilmemesiyle dili geliştirmenin mümkün olabileceğini savunmuştur (Kadri, 1927: 3).

Türk tarihinde devletlerin isimlerini genellikle han veya hakan adlarından aldığını belirten Hüseyin Kazım Kadri, Türk topluluklarında ırk ve dil birliğinin olduğu görüldükten sonra tek bir dilin olduğunun anlaşıldığını ve onun da Türkçe olduğunu söylemiştir (Kadri, 1927: 4).

Hüseyin Kazım Kadri lüğatin ön sözünde Çağatay Türkçesi ve Ali Şir Nevai hakkında malumatlarda bulunmuş, *Muhakemetü'l-Lûgateyn*'in Türk dili açısından önemine vurgu yapmıştır. Çağatay ve Kazan dillerinin imlasında görülen tahrifatın Türk dilini menfi olarak etkilediğini dile getiren yazar, bu fikrini pekiştirmek için Türk dilleri hakkında yazdığı çeşitli eserlerinden alıntılarda bulunmuştur (Kadri, 1927: 8-9). Ayrıca Çağatay edebiyatında sade ve akıcı bir dile haiz olan *Babürname*'den de övgüyle bahseder. 16. yüzyılda Babür Şah tarafından yazılan *Babürneme*'nin dilini, 1499'da Ali Şir Nevai tarafından tamamlanan *Muhakemetü'l-Lûgateyn* ve 1663'te Harezm hükümdarlarından Ebu'l-gazi Bahadır Han tarafından yazılan *Şecere-i Türk*'e göre daha sade olduğunu belirtir (Kadri, 1927: 10).

Türk dillerinin birliğini ve tek asıdan türediğini dile getiren Hüseyin Kazım Kadri, bu savına Yusuf Has Hacıp'e ait *Kutadgu Bilig*'i misal verir. Uygur Türkçesiyle yazılan eserin Çin'de Tuna Nehri'ne kadar geniş bir coğrafyada siyasi ve edebî bir dil ile icra edildiğini söyler. Ayrıca Hüseyin Kazım Kadri dibacesinde *Kutadgu Bilig*'in ilme verdiği önemin, ilmin hükümdarlıktan ve hanlıktan daha yüksek mertebede olduğunu vurgulamıştır (Kadri, 1927: 17).

Çuvaş lehçesi hakkında ayrıntılı bilgilere yer verilen dibacede Kırgız Türkçesinden sözcüklere örnekler verilmiş ve Kırgız edebiyatından bahsedilmiştir. Kazan alfabesine değinilmiş ve Kazan Türkçesindeki dil bilgisi kuralları hakkında bilgilere yer verilmiştir. Kazan Türkçesindeki edatlar, zamirler, fiiller ve eklere dair önemli bilgilerin yanı sıra bu dilde yazılan yapıtlar hakkında açıklamalarda bulunulmuştur. Tüm bu bilgilere ek olarak Kazan Türkçesindeki imla garabetlerinin Batı Türkçesine göre fazla olduğu da anlatılmıştır (Kadri, 1927: 28).

Türk dilleri arasında Batı Türkçesine en çok benzeyenin Azeri Türkçesini olduğunu ve Batı Türkçesinin başkalaşmış şekli olarak gördüğünü ifade eder. Bu durumun her iki dilde yazılan eserlerdeki söz varlığından, sözcüklerin ifade şekline, atasözleri ve deyimlerdeki benzerliklerden anlaşılabilirliğini belirtmiştir. Anadolu

içlerinden İran'a ve Kafkasya'ya kadar uzanan Azeri Türkçesinin bağımsız ve üretken bir dile olduğunu altını çizmiştir (Kadri, 1927: 35).

Dibacesinde Çağatay, Azeri, ve Batı Türkçelerindeki ekleri mukayese eden Hüseyin Kazım Kadri, Çağatay Türkçesindeki “-min” eki ile Batı Türkçesindeki “-im” ve Azeri Türkçesindeki “-em” eklerinden yola çıkarak geniş zaman ekleri arasındaki yakınlığı şahıs çekimlerine örnek vererek açıklamıştır (Kadri, 1927: 38).

Hüseyin Kazım Kadri, Türk dillerinin söz varlığı hakkında detaylı malumatlarda bulunarak onların ses ve şekil özelliklerine değinir. Tarihi ve çağdaş Türk dillerinin kaynak eserleri hakkında açıklamalarda bulunur. Batı Türkçesinin söz dizimi ve yapı bilgisi hakkında teferruatlı bilgilere değinerek dil malzemesi ve sözcük türleri hakkında bolca örneklere yer verir. Batı Türkçesinin, Çağatay Türkçesinden ayrılmasından sonra birçok defa tahrifata uğramasına rağmen muntazam bir imlaya sahip olduğunu belirtmiştir. *Türk Lügati* adlı eserini oluştururken fikirleri ifade etmede en estetik dil olarak Batı Türkçesini gördüğünü ve Batı Türkçesinin “lisanda vahdet” amacına hizmet ettiğini özellikle vurgulamıştır (Kadri, 1927: 46).

Türk dillerin zaman içinde birbirlerinden ayrılmalarını Türk topluluklarının geniş bir coğrafyaya yayılarak birbirleriyle olan münasebetlerinin azalmasına ve başka kültürlerle olan ilişkilerine bağlamıştır. Özellikle Arap ve Fars dillerinden Türkçeye geçen sözcüklerin, o dillerdeki kaidelerin de dile yerleştiğini söylemiştir. Yabancı dillerden alınan ve Türkçe ifade etme niteliği kazanan sözcüklerin Türk dil bilgisi kurallarıyla telaffuz edilmeleri gerektiğini söyleyerek amacının Türkçeden yabancı tüm sözcüklerin atılması olmadığını söylemiştir (Kadri, 1927: 95).

Türk diline verdiği önemi ve dilde birliği sağlama gayesini defalarca dile getiren Hüseyin Kazım Kadri, kendisinden önce yazılan mukayeseli sözlükler gibi Türkçenin geliştirilmesini ve zenginliklerinin gün yüzüne çıkarılmasını arzuladığı görülmektedir.

2.2. TÜRK LÜGATİ'NİN GENEL ÖZELLİKLERİ

Hüseyin Kazım Kadri tarafından dört cilt halinde hazırlanan *Türk Lügati*, yazarın neredeyse tüm vaktini bu eseri hazırlamaya harcamasına neden olmuştur. İlk olarak 1895 yılında arkadaşları Tevfik Fikret, Nureddin Bey ve Şevki Bey ile beraber yazmaya karar vermiş olsalar da Hüseyin Kazım Kadri sözlük yazma hususunda tek başına kalmıştır. Hüseyin Kazım Kadri, II. Meşrutiyet'in ilanına kadar çeşitli ilmi çalışmalarda bulunmuştur. Daha sonra neredeyse tüm ömrünü *Türk Lügati*'ni

hazırlamaya adanmıştır. İlk cildi 1927’de, ikinci cildi ise 1928 yılında İstanbul Devlet Matbaası’nda basılmıştır. Hüseyin Kazım Kadri hayattayken yayımlanan eserin bu iki cildi Arap harfleriyle oluşturulmuştur. 1928 yılında Latin harflerine geçilmesiyle 1943’te yayımlanan üçüncü cildi ve 1945’te basılan dördüncü cildi yeni alfabeye yayımlanmıştır (Kaçalın, 2012: 544).

Osmanlı’da etkili olan siyasi fikirlerden Osmanlıcılık ve İslamcılık’ın başarısız olması neticesinde Türkçülük akımı etkili olmuştur. Bu doğrultuda Hüseyin Kazım Kadri de Türklerde dil birliği gayesiyle Türkçenin iyi bilinmesi konusunda çalışmalarını yoğunlaştırmıştır. Diğer Türk dillerine göre Batı Türkçesini daha zarif, daha gelişmiş ve imlası kuvvetli olarak gören Hüseyin Kazım Kadri, Batı Türkçesinin diğer Türk dilleriyle olan münasebetine dikkat çekmek istemiştir. Bu amaçla yazdığı *Türk Lügati* adlı sözlüğüyle Türk topluluklarını ortak bir lisan etrafında toplamayı hedeflemiştir (Kaçalın, 2012: 544). Ancak Batı Türkçesiyle yazılan kısımlarda hataya rastlanılmazken, diğer Türk dillerinden alınan sözcüklerdeki kusurlar sebebiyle eleştiriler almıştır (Sarıkaya, 2021: 404). Ayrıca sözlüğün sözlükbilimciler tarafından farklı yönlerden birçok tenkit aldığını dile getiren Sarıkaya, bazı yenilikler uygulanarak ve farklı teknikler kullanılarak tekrar basılması halinde daha kullanışlı olacağını ifade etmiştir (2021: 406).

Hüseyin Kazım Kadri, ilk iki cildini Arap alfabesiyle yayımladığı *Türk Lügati*’nin üç ve dördüncü ciltlerinin de bu şekilde basılmasını istemiştir ancak dönemin siyasi şartları buna müsaade etmemiştir. Dönemin başbakanı İsmet İnönü’yle yazışmalarda bulunan Hüseyin Kazım Kadri emeline ulaşamamıştır (Ergin, 1949: 34). Ayrıca Türk Dil Kurumu’yla da irtibat halinde bulunan Hüseyin Kazım Kadri’nin yazışmasının bir örneğini Osman Ergin, *İnsan Hakları Beyannamesi* adlı eserine koymuştur (Ergin, 1949: 37 39).

Türk Ocakları Hars Heyeti, 1926 yılında yaptığı toplantılara Hüseyin Kazım Kadri’yi de davet etmiştir. Heyet, *Türk Lügati*’nin değeri ve önemini vurgulayarak derhal basılması hususunda Maarif Bakanlığı’na mektup gönderilmesi yönünde karar almıştır (Öbek, 2009: 848). 1933 yılına gelindiğinde Celal Sahir başkanlığındaki Türk Dil Kurumu, Hüseyin Kazım Kadri’ye ilettiği temenni yazısında *Büyük Türk Lügati*’ne methiyelerde bulunmuş ve toplumun da yararlanması için sözlüğün tekrar basılmasını arzuladıklarını dile getirmişlerdir. Ancak Hüseyin Kazım Kadri bu talebe olumsuz yanıt vermiştir (Ergin, 1949: 33).

Hüseyin Kazım Kadri yazışma örneklerini içeren kısımları *Türk Dili ve Yazısı* isimli yapıtına koymuştur. Kendisinin ölümünden sonra basılmayan son iki cilt varislerden alınarak yayımlanmıştır. Böylelikle *Türk Lügati*'nin tamamı basılmış olup gerek eserin yazarı gerekse vefatından sonra yazarın varisleri söz konusu sözlükten herhangi bir geliri kabul etmemişlerdir (Ergin, 1949: 33).

Sözlükte köken bakımından Türkçe, Arapça ve Farsça kelimeler bulunmaktadır. Ayrıca gayesi Türklerde dil birliğini sağlamak olan Hüseyin Kazım Kadri Azeri, Uygur, Çağatay, Kazan, Kırgız, Altay, Çuvaş ve Kobal gibi Türk dillerinde yer alan sözcüklere de açıklamalı ve örnekli olarak yer vermiştir. Bu yönüyle dikkate alındığına söz konusu sözlüğün faydalı ancak yetersiz olduğu görülmektedir (Sarıkaya, 2021: 411)

Osman Ergin, yazarın *Türk Lügati*'ni üç kere tekrar yazdığını bildirmiştir. Dört defa yazdığına tanıklık edenler olmakla birlikte Hüseyin Kazım Kadri eserini birçok kişiye okutmuş ve görüş alışverişinde bulunmuştur (Ergin, 1949: 32).

Türk Lügati, Osmanlı Türkçesi göz önünde bulundurulduğunda oldukça kapsamlı bir eserdir. Eserde diğer lügatlerde bulunmayan çok sayıda sözcük ve terkip yer almaktadır. O devirde yazılan birçok sözlüğe göre daha üstün bir şekilde ele alındığı görülebilen eser, Türkçenin tam bir etimolojik lügati olarak ele alınmasa da Türk dillerinin ortak yönlerini göstermesi bakımından değerlidir (Öbek, 2009: 848). Yazar, *Türk Lügati*'nde madde başı sözcüklere açıklama yaptıktan sonra örneklere de yer vermiştir. Beyit, atasözü ve deyimlerden oluşan bu misaller lügate antoloji olma özelliği katmıştır.

2.3. TÜRK LÜGATİ'NİN ŞEKİL ÖZELLİKLERİ

Toplam 3659 sayfadan oluşan *Türk Lügati*'nin her sayfası çift sütundan teşkil olmaktadır. İlk cildi 855 sayfa, ikincisi 982, üçüncü cildi 928, dördüncü cildi ise 894 sayfadan oluşmaktadır.

Sözlükte Türkçe sözcüklerin yanı sıra Batı Türkçesinde kullanılan Arapça ve Farsça sözcükler ile Türk dil ailesinin üyeleri olan Azeri, Uygur, Çağatay, Kazan, Kırgız, Altay, Yakut ve Çuvaş dillerinden madde başı sözcüklere de yer verilmiştir.

Arap harf sırasına göre bölümlere ayrılan sözlükte madde başı olarak öncelikle sözcüğün köküne koyu renkle yer verilmiştir. Bu kökten türeyen kelimeler de alt başlık olarak açık renkle sıralanmıştır. Sözcüklerin asıl sıralaması kelimenin köküne göre yapılmıştır. Bu yüzden çağdaş sözlüklere nispeten farklılık göze çarpar.

Sözlüğün önemli bir özelliği de madde başlarına dair bolca örneklere yer verilmesidir. Eserde sözcüklerin açıklamasına örnek olarak beyitlere, atasözlerine, deyimlere ve cümlelere yer verilmiştir. Ayrıca kimi yabancı dillerden alıntı sözcüklere örnek olarak Arap alfabesiyle yazılmış beyit veya cümleler de kullanılmıştır (Kaçalın, 2012: 545). Çok sayıda örneğin yer aldığı lügatte kelimelerin tüm manaları verilmiş ve olabildiğince her anlama örnek vermeye çalışılmıştır. Bu yüzden bir sözcüğe dair örnekler bazen birkaç sayfayı bulabilmektedir. Mevlana, Fuzuli, Tevfik Fikret, Namık Kemal, Abdülhak Hamit Tarhan gibi bilindik şair ve yazarların beyitleri ve cümleleri ile halk şiirinden, Kur'an-ı Kerim'den, veciz sözlerden birçok alıntı kullanılmıştır. Anonim sözlere soru işareti koyulmuştur. Birbiriyle alakalı olan sözcüklerin anlamları arasında bağlantı kurmak için ise “bakınız” ifadesi kullanılmıştır.

“Elif” (ا) harfiyle başlayan ve “ye” (ي) harfiyle son bulan *Türk Lügati*'nin ilk iki cildinde tüm sözcükler Arap harfleriyle yazılmış fakat Latin harfleriyle de okunuş şekillerine yer verilmiştir. Yazarın ölümünden sonra basılan üç ve dördüncü cildi ise Arap harf düzenine göre sıralanmış ve sözcüklerin okunuşları ilk iki ciltte olduğu gibi yine transkribe edilerek Latin harfleriyle gösterilmiştir. Ancak bu ciltlere ilk iki ciltten farklı olarak yeni Türk harfleriyle sözcüğün okunuş şekli de eklenmiştir. Türk Lügati dört ciltten ibarettir:

I. Cilt, İstanbul, Devlet Matbaası, 1927, XCIX+885+4 s.

II. Cilt, İstanbul, Devlet Matbaası, 1928, 982 s.

III. Cilt, İstanbul, Maarif Matbaası, 1943, 4+928 s.

IV. Cilt, İstanbul, Maarif Matbaası, 1945, 894 s. (Öbek, 2009: 849).

Birinci cilt: Sözlüğün ilk cildinde yazarın kapsamlı bir şekilde ele aldığı dibace bölümü vardır. İlk ciltte 559 sayfa süren “elif” (ا) maddesi ve 560-855 sayfaları arasında bulunan “be” maddesi yer almaktadır. Bu ilk cildin son kısmında yazarın kaynak olarak kullandığı eserlerin bir listesi mevcuttur.

İkinci cilt: İkinci cildin ilk kısmında Arap harfleriyle eserin künyesi yazılmıştır. Bu ciltte madde başı sözcükler “pe” (پ) harfiyle başlayıp “je” (ج) harfiyle son bulmaktadır.

Üçüncü cilt: Hüseyin Kazım Kadri'nin ölümünden sonra üçüncü ve dördüncü cildi Türk Dil Kurumu tarafından basılmıştır. 928 sayfadan müteşekkil üçüncü ciltte

künye bilgileri Latin alfabesiyle yazılmış olup sözlüğün ön sözü Türk Dil Kurumu tarafından yazılmıştır. “sin” (س) harfiyle başlayan üçüncü cildin sözcük dizimi “kaf” (ق) harfiyle son bulmuştur. Madde başları ilk olarak Arap harfleriyle yazılmış olup parantez içinde Latin harfleriyle sözcüğün transkribi ve Türkçe okunuşu yer almaktadır. Ardından sırasıyla sözcüğün köken bilgisi ve türü yazılmıştır. Açıklamalara küçük harfle başlanmış olup kelimenin birden fazla anlamı varsa her anlam noktalı virgülle ayrılmıştır. Ayrıca varsa sözcüğün zıt anlamı ve çoğulu da belirtilmiştir. Bunların yanında özel isimlere, tamlamalara ve birleşik sözcüklere de yer verilmiştir. Sözlükte kelimelerin diğer Türk dillerinde karşılığı bulunuyorsa onlar da maddeler halinde yazılmıştır. Böylece lügat, mukayeseli sözlük olma niteliği elde etmiştir.

Dördüncü cilt: 894 sayfadan oluşan lüğatin dördüncü cildi de “kef” (ك) harfinden başlayıp “ye” (ي) harfiyle sona ermiştir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK LÜGATİ'NDE GEÇEN ATASÖZLERİNİN GÜNÜMÜZ TÜRKÇESİNDEKİ KARŞILIKLARI

1. OSMANLI TÜRKÇESİNE (GARP, FARİSÎ, ARABÎ) AİT ATASÖZLERİ

Acaba receba derken iş biter. [TL., 478]

TT. Acaba receba derken iş biter. [Akyalçın, 2012: 66]

Acabanın sırası değil, acele lâzım. [TL., 478]

TT. Acabanın sırası değil, acele lazım. [Duymaz, 2020: 95]

Acele etme, dilini ısırırsın. [TL., 481]

TT. Acele etme, dilini ısırırsın (dişlersin). [BAAD, 2016: 25]

Acele etme, işte geldi türcaun. [TL., 481]

TT. Acele etme [ey/be hatun], işte geldi türceün. [TAD I, 1971: 4]

Acele ile faka bastı. [TL., 481]

TT. Acele etme faka basarsın. [Soysal, 1971: 11]

Acele ile menzil alınmaz. [TL., 481]

TT. Acele ile menzil alınmaz. [Aksoy, 2020: 105]

Acele işe şeytan karışır. [TL., 481]

TT. Acele işe şeytan karışır. [Aksoy, 2020: 105]

Acele işin sonu nedamettir. [TL., 481]

TT. Acele işin sonu pişmanlık. [Aksu vd., 2022: 106]

Acele işin tembel işçisi. [TL., 481]

TT. Acele işin tembel işçisi. [TAD I, 1971: 5]

Acele şeytandan, teenni rahmandan. [TL., 481]

TT. Acele şeytandan, teenni Rahman'dan. [Aksu vd., 2022: 106]

Acele yürüyen yolda kalır. [TL., 481]

TT. Acele yürüyen yolda kalır. [Aksoy, 2020: 105]

Açtırma kutunun kapağını. [TL., 873]

TT. Açtırma kutuyu, söyletme kötüyü. [Aksoy, 2020: 111]

Açtırma kutuyu, söyletme kötüyü. [TL., 873]

TT. Açtırma kutuyu, söyletme kötüyü. [Aksoy, 2020: 111]

Adam adama gerek olur; iki serçeden börek olur. [TL., 69]

TT. Adam adama [gene, her zaman] gerek olur, iki serçeden börek olur. [Aksoy, 2020: 112]

Adet etme, âdeti terk etme. [TL., 470]

TT. Adet etme, âdeti terk etme. [Soysal, 1971: 18]

Ağzı eğri, gözü şaşı ensesinden bellidir. [TL., 340]

TT. Ağzı eğri, gözü şaşı ensesinden (arkasından) belli olur (bellidir). [Aksoy, 2020: 122]

Ak göt kara göt geçit başında belli olur. [TL., 700]

TT. Ak göt kara göt, kara geçit başında (hamamda) belli olur. [Aksoy, 2020: 125]

Akar su pislik tutmaz. [TL., 331]

TT. Akan su, yosun (mundar/pislik) tutmaz. [Aksoy, 2020: 124]

Aksiyanla aksak, suya gidenle susak. [TL., 334]

TT. At görür (görünce) aksar, su görür (görünce) susar. [Aksu vd., 2022: 142]

Al kaşağıyı gir ahıra, yarası olan kocunur. [TL., 726]

TT. Yarası olan kocunur (gocunsun). [Aksoy, 2020: 465]

Alma mazlumun ahını, çıkar aheste aheste. [TL., 466]

TT. Alma mazlumun ahını çıkar, aheste aheste. [Aksoy, 2020: 140]

Alma sarı, satma sarı, kapındaysa tutma sarı. [TL., 281]

TT. Alma sarı satma sarı, kapında ise tutma sarı [kov dışarı]. [Aksoy, 2020: 140]

Anca beraber, kanca beraber. [TL., 672]

TT. Anca beraber, kanca beraber. [Aksu vd., 2022: 135]

Anlıyana sivrisinek saz; anlamıyana davul zurna az [gelir]. [TL., 176]

TT. Anlayana sivrisinek saz, anlamayana davul zurna az. [Aksoy, 2020: 144]

Ar gözden, kâr yüzden anlaşılır. [TL., 472]

TT. Ar gözden, kar yüzden anlaşılır. [Aksu vd., 2022: 135]

Ar ile evini yıkmaz. [TL., 472]

TT. Ar ile evini yıkmaz. [TAD I, 1971: 39]

Ar insana, bâr hayvana yakışır. [TL., 472]

TT. Ar insana, bar hayvana yakışır. [Soysal, 1971: 48]

Ar ve namusu peynir ekmekle yemiş. [TL., 472]

TT. Ar, namusu peynir ekmekle yemiş. [Eyüboğlu, 1975: 16]

Ar yılı değil, kâr yılı. [TL., 472]

TT. Ar yılı değil, kâr yılı. [Aksoy, 2020: 152]

Ar, namus Hak getire. [TL., 472]

TT. Ar, namus Hak getire. [TAD I, 1971: 39]

Ar, Tanrıdan korkmıyana bârdır. [TL., 472]

TT. Ar Tanrı'dan korkmayana bardır. [Soysal, 1971: 50]

Arap Araba yüzün karadır demiş. [TL., 490]

TT. Arap Arap'a yüzün kara demiş. [Eyüboğlu, 1975: 16]

Arap doyunca yer, Acem çatlayınca. [TL., 490]

TT. Arap doyunca kadar yer, Acem çatlayınca. [Soysal, 1971: 46]

Arap kızar amma, yüz harami lâzım. [TL., 490]

TT. Arap kızar ama kırk harami lazım. [Soysal, 1971: 46]

Arap surresidir geçilmez. [TL., 490]

TT. Arap surrasıdır, geçilmez. [Soysal, 1971: 46]

Arapça bilir misin? Uydur uydur söyle. [TL., 491]

TT. Arapça bilir misin? Uydur uydur söyle. [Eyüboğlu, 1975: 17]

Araptan paşa, çöpten maşa. [TL., 490]

TT. Ağaçtan maşa, abdaldan paşa olmaz. [Aksu vd., 2022: 115]

Arefe günü yalan söyleyenin bayram günü yüzü kara olur. [TL., 499]

TT. Arife günü yalan söyleyenin, bayram günü yüzü kara çıkar (olur). [Aksoy, 2020: 152]

Ârı yok, piri yok. [TL., 472]

TT. Ârı yok, piri yok. [TAD I, 1971: 41]

Ârından yere geçecek. [TL., 472]

TT. Ârından yere geçecek. [Duymaz, 2020: 105]

Arif isen bir gül yeter kokmağa hoyrat isen gir bahçeye yıkmağa. [TL., 496]

TT. Arif isen bir gül yeter kokmaya, cahil isen gir bahçeye yıkmaya. [Aksu vd., 2022: 138]

Arif olan buluttan nem kapar. [TL., 496]

TT. Arif olan buluttan nem kapar. [Soysal, 1971: 48]

Arif olan kişi mektubu ardından okur. [TL., 496]

TT. Arif olan kişi, mektubu ardından okur. [Soysal, 1971: 48]

Arife bir gül yeter. [TL., 496]

TT. Arife bir gül yeter. [Soysal, 1971: 47]

Arife bir işaret yeter. [TL., 496]

TT. Arife bir işaret yeter. [Soysal, 1971: 47]

Arlı babanın arsız evladı. [TL., 472]

TT. Arlı babanın arsız evladı. [TAD I, 1971: 43]

Arsız neden arlanır, çul da giyer sallanır. [TL., 472]

TT. Arsız neden arlanır, çul da giyer sallanır. [Aksoy, 2020: 152]

Arsıza öğüt hayretmez. [TL., 472]

TT. Arsıza öğüt hayretmez (kar etmez). [Soysal, 1971: 49]

Arsızın yüzüne tükürmüşler, yağmur yağıyor demiş. [TL., 472]

TT. Arsızın yüzüne tükürmüşler 'Yağmur yağıyor.' demiş. [Aksoy, 2020: 153]

Arsızlık her zaman para etmez. [TL., 472]

TT. Arsızlık her zaman hayır etmez. [Soysal, 1971: 50]

Asılırsan frengî sicim ile asıl. [TL., 50]

TT. Asılırsan Freng sicimiyle asıl. [TAD I, 1971: 45]

Aslını sorma kişinin izzetinden bellidir,

Ağzı eğri, gözü şaşı ensesinden bellidir. [TL., 340]

TT. Sorma kişinin aslını, sohbetinden bellidir. [Aksoy, 2020: 428]

Aş taşı, kepçe devrolmaz. [TL., 383]

TT. Aş taşınca kepçeye paha olmaz. [Aksoy, 2020: 155]

Ayda gelen soğan, yılda gelen soğan. [TL., 341]

TT. Ayda gelen doğan olur, yılda gelen soğan. [TAD I, 1971: 58]

Ayıp ölmüş te nayip can çekişir. [TL., 468]

TT. Ayıp ölmüş, naip can çekişiyor. [Duymaz, 2020: 110]

Ayıpsız dost ariyan dostsuz kalır. [TL., 468]

TT. Ayıpsız yâr arayan (dost isteyen), yârsız (dostsuz) kalır. [Aksoy, 2020: 166]

Azmin elinden hiçbir şey kurtulmaz. [TL., 504]

TT. Azmin elinden hiçbir şey kurtulmaz. [Soysal, 1971: 68]

Bekârlık sultanlık. [TL., 105]

TT. Bekarlık sultanlık (-tır). [Aksoy, 2020: 182]

Bıçağı kestiren kendi suyu, insanı sevdiren kendi huyu. [TL., 334]

TT. Bıçağı kestiren kendi suyu, insanı sevdiren kendi huyu. [Aksoy, 2020: 186]

Biçare katır müfte satıldı semeriyle. [TL., 728]

TT. Biçare katır müfte satıldı semeri ile. [Eyüboğlu, 1975: 40]

Bir elin sesi çıkmaz. [TL., 306]

TT. Bir elin sesi çıkmaz. [Aksoy, 2020: 193]

Bir fincan kahvenin bile hakkı vardır. [TL., 902]

TT. Bir fincan kahvenin kırk yıl hatırı (hakkı) vardır. [Aksoy, 2020: 194]

Bir koz için taş atılmaz. [TL., 864]

TT. Bir koz için taş atılmaz. [Aksu vd., 2022: 173]

Bir sürçen atın başı kesilmez. [TL., 137]

TT. Bir sürçen atın başı kesilmez. [Aksoy, 2020: 196]

Büyük söz söyleme, büyük lokma ye. [TL., 142]

TT. Büyük lokma ye [de] büyük söz söyleme. [Aksoy, 2020: 205]

Cehdile sıçan tahtayı deler. [TL., 352]

TT. Azimli sıçan duvarı deler. [Aksu vd., 2022: 135]

Cin tutana bir muska yeter. [TL., 429]

TT. Cin tutana bir muska yeter. [Aksoy, 2020: 211]

Çizmeden bozma katır, ne gönül bilirsin ne hatır. [TL., 729]

TT. Eşekten doğma katır, ne hal bilir, ne hatır. [TAD I, 1971: 176]

Dadanmış kudurmuştan beterdir. [TL., 378]

TT. Alışmış kudurmuştan beterdir. [Aksoy, 2020: 135]

Dağ başından duman, insan başından yaman eksik olmaz. [TL., 386]

TT. Dağ başından duman eksik olmaz. [Aksoy, 2020: 224]

Dağ dağ üstüne olur; ev ev üstüne olmaz. [TL., 386]

TT. Dağ dağ (daş taş) üstüne olur, ev ev üstüne olmaz. [Aksoy, 2020: 223]

Dağ dağa kavuşmaz; insan insana kavuşur. [TL., 386]

TT. Dağ dağa kavuşmaz, insan insana kavuşur. [Aksoy, 2020: 225]

Dağ ne kadar yüce olsa, bir geçidi bulunur. [TL., 386]

TT. Dağ ne kadar yüce olsa yol üstünden aşar. [Aksoy, 2020: 225]

Dağ ne kadar yüksek olsa, kervan elbet aşar. [TL., 386]

TT. Dağ ne kadar yüce olsa yol üstünden aşar. [Aksoy, 2020: 225]

Dağ tavşansız olmaz. [TL., 386]

TT. Dağ tavşansız, kul düşmansız olmaz. [Aksu vd., 2022: 202]

Dağ yürümezse aptal yürür. [TL., 386]

TT. Dağ yürümezse abdal yürür. [Aksoy, 2020: 226]

Dağdaki kuşun kırkı bir akçaya. [TL., 386]

TT. Dağdaki keклиğin bini bir akçeye. [Aksoy, 2020: 225]

Dağdan gelen dağa gider. [TL., 386]

TT. Dağdan gelen dağa gider. [Soysal, 1971: 121]

Dağı bağ eden himmet. [TL., 386]

TT. Dağı bağ (dağ) eden himmet, dağı da (yarayı da) sağ eder. [Soysal, 1971: 121]

Dağına göre kar yağar. [TL., 386]

TT. Dağına göre kar yağar. [Soysal, 1971: 121]

Dağlar her zaman misafir almaz. [TL., 386]

TT. Dağlar her zaman misafir almaz. [Soysal, 1971: 122]

Dağlar kadar günaha, darı kadar iman. [TL., 386]

TT. Dağlar kadar günaha, darı kadar iman. [Soysal, 1971: 122]

Dağlar kadar kamburu olsaydı da bizimle beraber olaydı. [TL., 386]

TT. Dağlar kadar kamburu olsaydı da bizimle beraber olaydı. [TAD I, 1971: 122]

Dam ardında eşiği bulmuşta erkeğini dişisini arıyor. [TL., 394]

TT. Dam ardında eşiği bulmuş da erkeğin dişisini arıyor. [Soysal, 1971: 123]

Damdan düşen, damdan düşenin halinden bilir. [TL., 394]

TT. Damdan düşen damdan düşenin hâlinen (hâlini) bilir. [Aksoy, 2020: 226]

Damlacıktan sel olur. [TL., 395]

TT. Damlacıktan sel (göl) olur. [Soysal, 1971: 123]

Damlıya damlıya göl olur. [TL., 395]

TT. Damlaya damlaya göl olur. [Aksoy, 2020: 226]

Danışan dağı aşmış; danışmıyan düz ovada yolunu şaşmış. [TL., 397]

TT. Danışan dağı aşmış, danışmayan (-ın) yolu şaşmış. [Aksoy, 2020: 226]

Danışmak gümüş olsa danışmamak kıızıdır. [TL., 914]

TT. Danışmak (söylemek) gümüşse, danışmamak (söylememek) kıızıdır (altın). [Soysal, 1971: 124]

Dar yerde yemek yemektense bol yerde dayak yemesi hayırlıdır. [TL., 378]

TT. Dar yerde yemek yemektense, geniş yerde dayak yemesi yeğdir. [Soysal, 1971:124]

Davul dengi dengine çalar. [TL., 399]

TT. Davul dengi dengine diye çalar. [Aksoy, 2020: 227]

Davul zurna ile adam aramıya gider. [TL., 399]

TT. Davul zurna ile adam aramaya gidilmez. [Soysal, 1971: 125]

Davul zurnasız çingene düğünü olmaz. [TL., 399]

TT. Davulsuz zurnasız, çingene düğünü olmaz. [Soysal, 1971: 124]

Davuldan gelen zurnaya gider. [TL., 399]

TT. Davuldan gelen zurnaya gider. [Soysal, 1971: 124]

Davulun sesi uzaktan hoş gelir. [TL., 399]

TT. Davulun sesi uzaktan hoş gelir. [Aksoy, 2020: 227]

Dayak cennetten çıkmadır. [TL., 400]

TT. Dayak cennetten çıkmıştır. [Aksoy, 2020: 227]

Dayım kim, gâvur kim belli değildir. [TL., 401]

TT. Dayım kim, gavur kim belli değildir. [Eyüboğlu, 1975: 64]

Dazlıyan daza düşer, kel başlı kıza düşer. [TL., 381]

TT. Dazlayan (daklıyan) caza (daza) düşer, bir kel başlı kıza düşer. [Aksoy, 2020: 228]

Deniz suyu gibi ne içilir ne geçilir. [TL., 332]

TT. Deniz suyu gibi ne içilir ne geçilir. [Aksu vd., 2022: 209]

Derdini saklayan derman bulmaz. [TL., 288]

TT. Derdini söylemeyen (saklayan) derman bulamaz. [Aksoy, 2020: 233]

Dertsiz kul olmaz. [TL., 879]

TT. Dertsiz baş (kul) olmaz. [Aksoy, 2020: 235]

Doğdu boğmiya gelmez. [TL., 440]

TT. Doğdu boğmaya gelmez, oldu demeye yaramaz. [TAD I, 1971: 143]

Doğduğuna peşiman; gözündeki sineği kovmiya muktedir değil. [TL., 440]

TT. Doğduğuna pişman; gözündeki sineği kovmayakadir değil. [TAD I, 1971: 143]

Doğmadan çocuğa kaftan biçilmez, doğduğuna inanır, öldüğüne inanmaz. [TL., 440]

TT. Doğmadık çocuğa don biçilmez. [Aksoy, 2020: 242]

Doğruluk Hak kapısıdır. [TL., 440]

TT. Doğruluk dost (hak) kapısıdır. [Aksu vd., 2022: 218]

Doğruluk minarede kalmış. [TL., 440]

TT. Doğruluk minarede kalmış onun da içi eğri. [Aksoy, 2020: 242]

Doğruluk su kabağıdır, batmaz. [TL., 440]

TT. Doğruluk, su kabağıdır batmaz. [Soysal, 1971: 141]

Dokuz aptal bir kaşıkla geçinir. [TL., 415]

TT. Dokuz aptal bir kaşıkla geçinir. [Soysal, 1971: 141] / Bir kaşıkla dokuz aptal geçinir. [Soysal, 1971: 91]

Dokuz aptal bir kilimde uyur; iki padişah bir iklime sığmaz. [TL., 415]

TT. Dokuz abdal (on beş derviş) bir kilim üzerinde uyur, iki padişah (bey) bir iklime (bir posta) sığamaz. [Soysal, 1971: 142]

Dokuz at bir kazığa bağlanmaz. [TL., 415]

TT. Dokuz at bir kazığa bağlanmaz. [Aksoy, 2020: 243]

Dokuz keçili kürt gibi kurulur. [TL., 415]

TT. Dokuz keçili Kürt beyi gibi kurulur. [TAD I, 1971: 144]

Dokuzu vermeyince onu kurtaramazsın. [TL., 415]

TT. Dokuzu vermeyince onu kurtaramazsın. [Soysal, 1971: 142]

Dolu bardak su almaz. [TL., 448]

TT. Dolu bardak su almaz. [Aksu vd., 2022: 219]

Dolu küpün sesi çıkmaz. [TL., 448]

TT. Dolu küpün sesi çıkmaz. [Aksoy, 2020: 244]

Domuz domuzu çalmaz. [TL., 444]

TT. Domuz domuzu çalmaz. [Soysal, 1971: 142]

Domuz gördüğünü çalar. [TL., 444]

TT. Domuz gördüğünü çalar. [Soysal, 1971: 143]

Domuzdan bir kıl çekmek faideden hali değildir. [TL., 444]

TT. Domuzdan kıl koparmak hünerdir. [Soysal, 1971: 142]

Domuzdan insan doğmaz. [TL., 444]

TT. Domuzdan toklu çıkmaz (doğmaz). [Aksu vd., 2022: 219]

Domuzla dolaşmaktan, çalıya dolaşmak yeğdir. [TL., 444]

TT. Köpekle (itle) dolaşmaktan, çalıya dolaşmak yeğdir. [Aksoy, 2020: 370]

Domuzu an, baltayı hazırla. [TL., 444]

TT. Domuzu an, baltayı hazırla. [Soysal, 1971: 143]

Domuzu an, çomağı yanı başında. [TL., 444]

TT. Domuzu an, çomağı yanibaşında. [Soysal, 1971: 143]

Domuzu bulsa kuyruğundan yutar. [TL., 444]

TT. Domuzu kuyruğundan yutar. [Duymaz, 2020: 131]

Domuzun burnunu kulağını kesmişler, yine domuz, yine domuz. [TL., 444]

TT. Domuzun kuyruğunu kes yine domuz. [Aksoy, 2020: 244]

Dudu gibi ne işitirse onu söyler. [TL., 438]

TT. Dudu [gibi] ne işitirse onu söyler. [Soysal, 1971: 146]

Dut giyinirse insan soyunur. [TL., 427]

TT. Dut yaprağı açtı, soyun; döktü giyin. [Aksoy, 2020: 247]

Ecelsiz kul olmaz. [TL., 879]

TT. Ecelsiz kul olmaz. [Yurtbaşı, 2003: 191]

Ehli ırzın kapısı kapalı gerek. [TL., 677]

TT. Ehli ırzın kapısı kapalı gerek. [Soysal, 1971: 153]

Eken biçer, konan göçer. [TL., 889]

TT. Eken biçer, konan göçer. [Aksoy, 2020: 256]

Ekinci yağmur ister, yolcu kurak; herkesin muradını verir Hak. [TL., 862]

TT. Çiftçiye (ekinciye) yağmur, yolcuya kurak, cümlelerin muradını verecek (verir, veren) hak. [Aksoy, 2020: 216]

Erenlerin sağı solu olmaz. [TL., 284]

TT. Erenlerin sağı solu [belli] olmaz. [Aksoy, 2020: 266]

Evvel taam, sonra kelâm. [TL., 412]

TT. Evvel taam, sonra kelâm. [Aksu vd., 2022: 249]

Fakirlik ateşten gömlek. [TL., 651]

TT. Fakirlik, ateşten gömlektir. [Soysal, 1971: 179]

Fakirlik ayıp değildir; tembellik ayıp. [TL., 651]

TT. Fakirlik ayıp değil, tembellik ayıp. [Aksu vd., 2022: 251]

Fakirlik uğruluğa bais. [TL., 651]

TT. Fakirlik uğruluğa baistir. [TAD I, 1971: 181]

Fâniye itimat olmaz. [TL., 660]

TT. Faniye itimat olmaz. [Soysal, 1971: 180]

Fena gelmeyince iyinin kadri bilinmez. [TL., 661]

TT. Fena gelmeyince, iyiliğin kadri bilinmez. [TAD I, 1971: 183]

Fena haber tez duyulur. [TL., 661]

TT. Kara (kötü) haber tez duyulur. [Aksoy, 2020: 341]

Fındıkçının terazisi olmaz. [TL., 662]

TT. Fındıkçının şerefli (terazisi) olmaz. [Soysal, 1971: 182]

Fitne uyuyan yılanı benzer, uyandırmamalı. [TL., 610]

TT. Fitne uyuyan yılanı benzer, uyandırmamalı. [Soysal, 1971: 183]

Fukaradan sakın geç, devletliye dokun geç. [TL., 651]

TT. Devletliye dokun geç, fukaradan sakın geç. [Aksoy, 2020: 239]

Fukaranın başı ucunda durmaktan, zenginin ayağı ucunda ölmek yeğdir. [TL., 651]

TT. Fukaranın başı ucunda oturmaktan, zenginin ayağı ucunda olmak yeğdir. [TAD I, 1971: 186]

Fukaranın cebi boş kalbi doludur. [TL., 651]

TT. Fukaranın cebi boş, kalbi doludur. [Eyüboğlu, 1975: 100]

Fukaranın oğlu olmaktan zenginin uşağı olmak yeğdir. [TL., 651]

TT. Fukaranın başı ucunda oturmaktan, zenginin ayağı ucunda olmak yeğdir. [TAD I, 1971: 186]

Fukaraya veren Mevlâya ödünç verir. [TL., 651]

TT. Fukaraya veren Mevlâya ödünç verir. [Eyüboğlu, 1975: 100]

Hak söz acıdır. [TL., 143]

TT. Doğru söz acıdır. [Aksoy, 2020: 243]

Hak söze akan sular durur. [TL., 143]

TT. Hak deyince akan sular durur. [Aksoy, 2020: 298]

Hak söze mecnun dahi razı olur. [TL., 143]

TT. Hak söze mecnun dahi razı olur. [Soysal, 1971: 203]

Halayıktan kadın olan kurnayı deler tasla; köleden müezzin olan minareyi yıkar sesle. [TL., 698]

TT. Halayıktan kadın olan kurnayı deler tasla; köleden müezzin olan, minareyi yıkar sesle. [Soysal, 1971: 204]

Halayıktan kadın olmaz; gül ağacından odun. [TL., 698]

TT. Halayıktan kadın olmaz, gül ağacından odun. [Aksoy, 2020: 298]

Halkın ağzı torba değil ki büzesin. [TL., 425]

TT. Elin ağzı torba değil ki büzesin. [Aksoy, 2020: 261]

Ham söz sahibinindir. [TL., 142]

TT. Kem söz, kalp (kem) akçe sahibinindir. [Aksoy, 2020: 355]

Hamam tokmağı gibi başa vurur. [TL., 443]

TT. Hamam tokmağı gibi başa vurur. [TAD II, 1971: 205]

Harman sonu dervişlerin. [TL., 345]

TT. Harman sonu dervişlerindir. [Aksoy, 2020: 300]

Hasımdan sakın karınca ise. [TL., 721]

TT. Hasımdan sakın karınca ise de. [Soysal, 1971: 207]

Hasmın karınca ise kendini merdane tut. [TL., 721]

TT. Hasmın karıncaysa da kendini merdane bil. [Aksu vd., 2022: 278]

Hasta sağalırsa hekim karşı gelir. [TL., 283]

TT. Hasta sağalırsa, hekim karşı gelir. [Aksu vd., 2022: 278]

Hastalık sağlık bizim için. [TL., 283]

TT. Hastalık sağlık bizim için. [Aksoy, 2020: 301]

Hayvanın ahmağı kaz, insanın ahmağı Lâz. [TL., 721]

TT. Hayvanın ahmağı kaz, insanın ahmağı Laz (cambaz). [Soysal, 1971: 210]

Hiç yoktan torlak yeğdir. [TL., 432]

TT. Kötürümden aksak, hiç yoktan torlak yeğdir. [Aksoy, 1988: 373]

Izmarı güç, ızharı güç. [TL., 371]

TT. ızharı güç, ızmarı güç. [TAD I, 1971: 227]

İbadet te mahfî kabahat te. [TL., 474]

TT. İbadet de gizli, kabahat de. [Aksoy, 2020: 318]

İbadetle cennete girilmez, kalbi selim lâzım. [TL., 474]

TT. İbadetle cennete girilmez, kalbi selim lâzım. [Soysal, 1971: 231]

İbadetle riya, kabahatta hayâ olmaz. [TL., 474]

TT. İbadetle riya, kabahatte hayâ olmaz. [Aksu vd., 2022: 303]

İki sakimden bir müstakim çıkar. [TL., 89]

TT. İki sakimden (sağimden) bir müstakim çıkar. [Soysal, 1971: 235]

İnanma dostuna, saman doldurur postuna. [TL., 325]

TT. Güvenme (inanma) dostuna, saman doldurur postuna. [Aksoy, 2020: 294]

İnsan karır, gönül karımaz. [TL., 719]

TT. Er (vücut) kocar, gönül kocamaz. [Aksoy, 2020: 268]

İslâmın şartı beş, altıncısı insaf demişler. [TL., 99]

TT. İslam'ın şartı beş, altıncısı insaf demişler. [Aksu vd., 2022: 319]

İstiyenin bir yüzü kara vermiyenin iki yüzü. [TL., 701]

TT. İsteyenin bir yüzü, vermeyenin iki yüzü. [Aksoy, 2020: 327]

İştah dışın altındadır. [TL., 257]

TT. İştah dışın dibindedir. [Aksoy, 2020: 329]

[Kabahat] hem şişte hem kebapta. [TL., 268]

TT. Kabahat hem şişte hem kebapta. (Öneri)

Kaçan balık büyük olur. [TL., 695]

TT. Kaçan balık büyük olur. [Aksoy, 2020: 337]

Kaçanın anası ağlamamış. [TL., 695]

TT. Kaçanın anası ağlamamış. [Aksoy, 2020: 339]

Kaçmak benden tutmak senden. [TL., 695]

TT. Kaçmak benden tutmak senden. [Eyüboğlu, 1975: 145]

Kadının fendi erkeği yendi. [TL., 662]

TT. Kadının fendi, erkeği yendi. [Aksoy, 2020: 338]

Kadınların şamdani altın olsa, mumu dikecek erkektir. [TL., 698]

TT. Kadının şamdani altın olsa mumunu dikecek erkektir. [Aksoy, 2020: 338]

Kahve Yemenden gelir; bülbül çimenden. [TL., 902]

TT. Kahve Yemen'den gelir, bülbül çemenden. [Eyüboğlu, 1975: 146]

Kahvenin yüzü kara amma meydanı pâk. [TL., 902]

TT. Kahvenin yüzü kara ama meydanı paktır. [Soysal, 1971: 258]

Kaldırımında kılıç sürümek kolaydır. [TL., 739]

TT. Kaldırımında kılıç sürümek kolaydır. [Soysal, 1971: 259]

Kalem kılıçtan keskindir. [TL., 828]

TT. Kalem kılıçtan keskindir. [Aksu vd., 2022: 338]

Kalemin yaptığı kılıç yapamaz. [TL., 828]

TT. Kalemin yaptığı kılıç yapamaz. [Aksu vd., 2022: 338]

Kalın inceleninceye kadar ince üzülür. [TL., 742]

TT. Kalın incelene kadar ince süzülür. [Aksoy, 2020: 338]

Kalıp kıyafetle adam adam olmaz. [TL., 735]

TT. Kalıp kıyafetle adam adam olmaz. [Aksoy, 2020: 340]

Kalırsa el beğensin, ölürse yer beğensin. [TL., 740]

TT. Ölürse yer beğensin, ölmezse el beğensin. [Aksoy, 2020: 406]

Kalp adamda uğur olmaz. [TL., 826]

TT. Kalp (kötü) demirden kılıç olmaz, kalp (kötü) adamda uğur olmaz. [Soysal, 1971: 260]

Kalp demirden kılıç olmaz. [TL., 826]

TT. Kötü demirden kılıç olmaz. [Soysal, 1971: 301]

Kambersiz düğün olmaz. [TL., 835]

TT. Kamber'siz düğün olmaz. [Aksu vd., 2022: 339]

Kamış uzar tel verir; bize böyle elverir. [TL., 748]

TT. Kamış uzar tel verir, bize böyle elverir. [Soysal, 1971: 260]

Kanaat gibi devlet olmaz. [TL., 836]

TT. Kanaat gibi devlet olmaz. [Aksoy, 2020: 340]

Kanadlanmadan uçma. [TL., 834]

TT. Kanatlanmadan uçma. [Soysal, 1971: 260]

Kanatsız kuş uçmaz. [TL., 834]

TT. Kanatsız kuş uçmaz. [Aksoy, 2020: 340]

Kanda çokluk, orada bokluk. [TL., 673]

TT. Nerede çokluk, orada bokluk. [Aksoy, 2020: 394]

Kanda şap, kanda şeker? [TL., 673]

TT. Kande şap kande şeker. [Eyüboğlu, 1975: 148]

Kangı gâvur öldüğünü bilmez de vay Vasil çağırır. [TL., 673]

TT. Hangi gâvur öldüğünü bilmez de “vay Vasil!” çağırır. [Aksu vd., 2022: 276]

Kangı gün var akşam olmadık? [TL., 673]

TT. Hangi gün vardır akşam olmadık? [Aksoy, 2020: 209]

Kangı peygambere ümmet olacağını bilmez. [TL., 673]

TT. Hangi Allah’a kul, hangi peygambere ümmet olacağımızı şaşırdık. [Soysal, 1971: 205]

Kangı taş katı ise başını ona vursun. [TL., 673]

TT. Hangi taş pekse (katıysa) başını ona vur. [Aksu vd., 2022: 276]

Kangı taşı kaldırsan altından çıkar. [TL., 673]

TT. Hangi taşı kaldırsan, altından çıkar. [TAD I]

Kanı kan ile yumazlar; kanı su ile yuyarlar. [TL., 748]

TT. Kanı kanla yumazlar, kanı suyla yurlar. [Aksoy, 2020: 341]

Kanlım olsun da kardeşim olsun. [TL., 748]

TT. Kardeşim olsun da kanlım olsun. [Aksoy, 2020: 342]

Kap sirkeye göredir. [TL., 675]

TT. Kap, sirkeye göredir. [Soysal, 1971: 262]

Kapa kutunun kapağını. [TL., 676]

TT. Açtırma kutuyu, söyletme kötüyü. [Aksoy, 2020: 111]

Kapı, Allah kapısıdır. [TL., 677]

TT. Kapı, Allah kapısıdır. [Soysal, 1971: 261]

Kapımız küçüktür pahalı şey sığmaz. [TL., 677]

TT. Kapımız küçüktür pahalı şey sığmaz. [Soysal, 1971: 261]

Kapının kanadı kesenin ağzıdır. [TL., 677]

TT. Kapının kanadı kesenin ağzıdır. [Soysal, 1971: 261]

Kapısını büyük açan, misafire katlanır. [TL., 677]

TT. Kapısını büyük açan, misafire katlanır. [Aksu vd., 2022: 341]

Kaplumbağa kabuğunda: Ne büyük sarayım var. demiş. [TL., 675]

TT. Kaplumbağa kabuğunda: ‘Ne büyük sarayım var.’ demiş. [Soysal, 1971: 262]

Kaplumbağa yumurtasını göziyle ısıtır. [TL., 675]

TT. Kaplumbağa yumurtasını gözü ile ısıtır. [Yurtbaşı, 2003: 25]

Kar ne kadar çok yağsa yaza kalmaz. [TL., 699]

TT. Kar ne kadar çok yağsa yaza kalmaz. [Aksoy, 2020: 345]

Kara bakanın gözü kamaşır. [TL., 699]

TT. Kara bakanın gözü kamaşır. [Aksu vd., 2022: 342]

Kara kar yağmış. [TL., 699]

TT. Kara kar yağmış. [Duymaz, 2020: 161] / Kara kar yağacak, kara gün doğacak, bir eşiğin sırtına kırk adam binecek. [TAD II, 1971: 251]

Karaman'ın koyunu, sonra çıkar oyunu. [TL., 704]

TT. Karaman'ın koyunu sonra çıkar oyunu. [Aksu vd., 2022: 343]

Karanın yanına varma, kara bulaşır. [TL., 700]

TT. Kara yanına varma kara bulaşır. [Aksu vd., 2022: 343]

Kardan arslandır, güneş görmeye gelmez. [TL., 699]

TT. Kardan aslandır, güneş görmeye gelmez. [TAD II, 1971: 253]

Kardeş kardeş yaratılmış, kesesi ayrı yaratılmış. [TL., 718]

TT. Allah kardeşi kardeş yaratmış, kesesini ayrı yaratmış. [Aksoy, 2020: 342]

Kardeş kardeşi bıçaklamış, dönmüş gene kucaklamış. [TL., 718]

TT. Kardeş kardeşi bıçaklamış, dönmüş yine kucaklamış. [Aksoy, 2020: 342]

Kardeş kardeşin ne öldüğünü ne unduğunu ister. [TL., 718]

TT. Kardeş kardeşin ne öldüğünü ister, ne onduğunu. [Aksoy, 2020: 342]

Kardeşin büyüğü peder küçüğü evlât yerine geçer. [TL., 718]

TT. Kardeşin büyüğü peder, küçüğü evlat yerine geçer. [Aksu vd., 2022: 344]

Karga derneği insan örneği. [TL., 714]

TT. Karga derneği, insan örneği. [TAD II, 1971: 253]

Karga görürse hocaya haber verir. [TL., 714]

TT. Karga görürse kocasına haber verir. [TAD II, 1971: 253]

Karga karganın gözünü oymaz. [TL., 714]

TT. Karga karganın gözünü oymaz. [Aksu vd., 2022: 345]

Karga kecliğe taklit ederken yürüyüşünü şaşırmış. [TL., 714]

TT. Karga kekliği taklit edeyim derken kendi yürüyüşünü şaşırmış. [Aksoy, 2020: 343]

Karga mandayı tevekkeli bitlemez. [TL., 714]

TT. Karga mandayı babası hayrına bitlemez. [Aksoy, 2020: 343]

Karga öküzün başını kendi çıkarı için bitler. [TL., 714]

TT. Karga öküzün başını kendi çıkarı için bitler. [Aksu vd., 2022: 345]

Karga yavrusuna bakmış da a benim ak pak evlâdım demiş. [TL., 714]

TT. Karga yavrusuna bakmış da ‘Benim ak pak evlâdım.’ demiş. [Aksoy, 2020: 344]

Kargayı besle, gözünü oysun. [TL., 714]

TT. Besle kargayı, oysun gözünü. [Aksoy, 2020: 183]

Kargayı bülbül diye satar. [TL., 714]

TT. Kargayı bülbül diye satarlar. [Eyüboğlu, 1975: 150]

Karı koca arasına şeytan bile girmez. [TL., 719]

TT. Karı koca arasına şeytan bile giremez. [Soysal, 1971: 265]

Karı koca ipek, araya giren köpek. [TL., 719]

TT. Karı koca ipek, araya giren köpek. [Aksu vd., 2022: 346]

Karı malını yeyip de onmuş var mı? Kes bir soğan daha. [TL., 719]

TT. Karı... Malını yemiş de ölmüş var mı, kes avrat soğanın birini. [Soysal, 1971: 265]

Karı yüzünden gülen ömründe bir kere güler. [TL., 719]

TT. Kadın yüzünden gülen, ömründe bir kere güler. [Aksu vd., 2022: 335]

Karıdan korkmıyan yanılır. [TL., 719]

TT. Karıdan korkmayan yanılır. [Soysal, 1971: 265]

Karımın kurduğu başa, anamınki dağa taş. [TL., 719]

TT. Karımın kurduğu (aklına gelen) başa, anamınki dağa taş. [Soysal, 1971: 265]

Karın kardeşten daha yakın. [TL., 717]

TT. Ağızdan burun yakın, kardeşten karın yakın. [Aksoy, 2020: 120]

Karınca kanadlandı. [TL., 721]

TT. Karınca kanatlanmış, [kendini kartal sanmış]. [Aksu vd., 2022: 346]

Karıncadan ibret al, yazdan kışı karşılar. [TL., 721]

TT. Karıncadan ibret al, yazdan kışı karşılar. [Aksoy, 2020: 344]

Karıncalı kütük gibi giren çıkan bellisiz. [TL., 721]

TT. Dünya karıncalı kütüğe benzer, gelen bilmez ki, giden bilsin. [Yurtbaşı, 2003: 83]

Karıncanın kanatlanması zevaline işaretti. [TL., 721]

TT. Karınca, zevali gelince kanatlanır. [Aksoy, 2020: 344]

Karıncanın kumu çıktı. [TL., 721]

TT. Karıncanın kavmi çıktı. [Soysal, 1971: 265]

Karıncaya kanadı zarar. [TL., 721]

TT. Karıncaya kanadı zarar. [Soysal, 1971: 265]

Karının biri âlâ, ziyadesi belâdır. [TL., 719]

TT. Kadının biri ala, ikisi beladır. [TAD II, 1971: 245]

Karının saçı uzun akli kısa. [TL., 719]

TT. Avradın (karının/kadının) saçı uzun olur, akli kısa. [TAD I, 1971: 55]

Karısı olmıyanın darısı başına. [TL., 719]

TT. Karısı olmayanın darısı başına. [Soysal, 1971: 266]

Karışma işime, dolaşma peşime. [TL., 717]

TT. Karışma işime, dolaşma peşime. [Soysal, 1971: 266]

Karıyı sırdaş eden tellâl aramaz. [TL., 719]

TT. Kadını sırdaş eden tellâl aramaz. [Aksu vd., 2022: 335]

Karlar yağdı, izler örtüldü. [TL., 699]

TT. Kar yağar, iz örtülür. [Aksu vd., 2022: 341]

Karlar yağsa kış değil mi; kişi haddini bilse hoş değil mi? [TL., 699]

TT. Yağmur yağsa kış değil mi, kişi halini bilse hoş değil mi? [Aksoy, 2020: 462]

Karnı tok, gözü aç. [TL., 717]

TT. Açın karnı doyar, gözü doymaz. [Aksoy, 2020: 110]

Karpuz kökünde büyür. [TL., 710]

TT. Karpuz kökeninde büyür. [Aksu vd., 2022: 347]

Karpuz olursa kar buz olmaz. [TL., 710]

TT. Karpuz olursa kar buz olmaz. [Soysal, 1971: 267]

Karpuz sulandıkça büyür. [TL., 710]

TT. Karpuz sulandıkça [kökünde] büyür. [Soysal, 1971: 267]

Karşı bağın üzümü, dinle benim sözümü. [TL., 712]

TT. Karşı bağın üzümü, dinle benim sözümü. [Aksu vd., 2022: 347]

Karşıdan gördüm bir yeşil türbe, içine girdim estağfirullah tövbe. [TL., 712]

TT. Karşıdan (dışarıdan) gördüm (baktım) bir yeşil türbe, içine girdim estağfurullah tövbe. [Soysal, 1971: 267]

Kart ağacın eğilmesi güç olur. [TL., 711]

TT. Kart ağacın eğilmesi (bükülmesi) güç olur. [Aksu vd., 2022: 348]

Kart gâvur imana gelmez. [TL., 711]

TT. Kart gâvur imana gelmez. [Aksu vd., 2022: 348]

Kart kâfir müslüman olmaz. [TL., 711]

TT. Kart kâfir (gavur) Müslüman olmaz. [Aksu vd., 2022: 348]

Kartala bir ok değmiş, bir de görmüş ki yeleği kendi kanadından. [TL., 711]

TT. Kartala bir ok değmiş, yine kendi yeleğinden. [Aksoy, 2020: 346]

Kaşığı herkes yapar amma sapını ortasına getiremez. [TL., 726]

TT. Kaşığı herkes yapar ama sapını ortaya getiremez. [Aksoy, 2020: 347]

Kaşık kismete vasıta. [TL., 726]

TT. Kaşık kismete vasıta [dır]. [Soysal, 1971: 269]

Kaşınacak tırnak ister. [TL., 726]

TT. Kaşınacak tırnak ister. [Soysal, 1971: 269]

Kaşla göz, gayrisi söz. [TL., 725]

TT. Kaş ile göz, gerisi söz. [Aksu vd., 2022: 349]

Katığı ekmeğine denk. [TL., 688]

TT. Katığını ekmeğine denk etmeyen kuru ekmek yer. [Aksu vd., 2022: 309]

Katıra baban kim demişler, at dayımdır demiş. [TL., 728]

TT. Katıra 'Baban kim?' demişler, 'Dayım at.' demiş. [Aksoy, 2020: 347]

Kav çakmak kesesi gibi kuşağa sokulmaz. [TL., 756]

TT. Kav çakmak kesesi gibi kuşağa sokulmaz. [Aksu vd., 2022: 350]

Kavak ağacı gibi ne yemişi var, ne gölgesi. [TL., 757]

TT. Kavak ağacı gibi ne yemişi var, ne gölgesi. [TAD II, 1971: 257]

Kavak ağacından odun, halayıktan kadın olmaz. [TL., 757]

TT. Kavak ağacından odun, halayıktan kadın olmaz. [Aksu vd., 2022: 350]

Kavakta nar biter kafan kadar. [TL., 757]

TT. Kavakta nar biter mi? -Kafam kadar. [Soysal, 1971: 269]

Kavli fiiline uymaz. [TL., 733]

TT. Kavli fiiline uymaz. [Eyüboğlu, 1975: 151]

Kavuşu büyük kendi küçük şalgam efendi. [TL., 757]

TT. Başlı büyük, kendi küçük [şalgam] efendi. [TAD I, 1971: 71]

Kavuk ayağa mest başa giyilmez. [TL., 757]

TT. Kavuk ayağa, mest başa giyilmez. [Aksu vd., 2022: 350]

Kaz gelen yerden tavuk esirgenmez. [TL., 721]

TT. Kaz gelen yerden tavuk esirgenmez. [Aksoy, 2020: 351]

Kaz gibi ağzını açacağına gözünü aç. [TL., 721]

TT. Kaz gibi ağzını açacağına gözünü aç. [TAD II, 1971: 258]

Kaz gibi ağzını açıp bakar. [TL., 721]

TT. Kaz gibi gözünü açıp bakar. [TAD II, 1971: 258]

Kazan kaynar, maymun oynar. [TL., 722]

TT. Kazan kaynamayan yerde maymun oynamaz. [Aksu vd., 2022: 352]

Kazan kazan da ver kazancıya. [TL., 723]

TT. Kazan kazan da ver ver kazana (kazancıya). [Soysal, 1971: 272]

Kazan nerde kaynarsa, maymun orada oynar. [TL., 722]

TT. Kazan kaynamayan yerde maymun oynamaz. [Aksu vd., 2022: 352]

Kazanmayınca kazan kaynamaz. [TL., 723]

TT. Kazanmayanın kazanı kaynamaz. [Aksoy, 2020: 350]

Kel keli savatta, hacı hacıyı arafatta [bulur]. [TL., 334]

TT. Hacı hacıyı Mekke'de, derviş derviş tekke de bulur. [Aksoy, 2020: 297]

Kem söz, kem akçe sahibinindir. [TL., 142]

TT. Kem söz, kalp (kem) akçe sahibinindir. [Aksoy, 2020: 355]

Keskin sirke kabına zarar. [TL., 73]

TT. Keskin sirke küpüne (kabına) zarar. [Aksoy, 2020: 356]

Kılavuzsuz cennete bile girilmez. [TL., 881]

TT. Delilsiz cennete bile girilmez. [Aksu vd., 2022: 207]

Kılavuzsuz yola çıkan yolunu şaşırır. [TL., 881]

TT. Kılavuzsuz yola çıkan, yolunu şaşırır. [Soysal, 1971: 280]

Kılavuzu horoz olan kümeste geceler. [TL., 881]

TT. Kılavuzu horoz olan kümeste geceler. [Aksu vd., 2022: 360]

Kılavuzu karga olanın burnu baktan çıkmaz. [TL., 881]

TT. Kılavuzu karga olanın burnu baktan kalkmaz. [Aksoy, 2020: 357]

Kılıcın Şam ise, sat da taban al. [TL., 831]

TT. Kılıcın şam ise sat da taban al. [Soysal, 1971: 280]

Kılıç kesmez, kurşun geçmez. [TL., 831]

TT. Kılıç kesmez, kurşun geçmez bir bela. [TAD II, 1971: 269]

Kılıç kınını kesmez. [TL., 831]

TT. Kılıç kınını kesmez. [Aksoy, 2020: 357]

Kılık kıyafet, sıçanlara ziyafet. [TL., 923]

TT. Kılık kıyafet köpeklere ziyafet. [Aksu vd., 2022: 361]

Kılık uygun, kıyafet yerinde. [TL., 923]

TT. Kılık uygun, kıyafet yerinde. [Duymaz, 2020: 167]

Kır atın yanında duran ya huyundan ya suyundan. [TL., 908]

TT. Kır atın yanında duran ya huyundan ya suyundan [tüyünden]. [Aksoy, 2020: 357]

Kırılan cam yerini tutmaz. [TL., 911]

TT. Kırılan cam kenar tutmaz. [Aksu vd., 2022: 361]

Kırılan kap yerini doldurmaz. [TL., 911]

TT. Kırılan kap yerini doldurmaz (tutmaz). [Soysal, 1971: 280]

Kırk arabın akli bir incir çekirdeği doldurmaz. [TL., 910]

TT. Kırk (dokuz) Arap'ın akli, bir incir çekirdeğini doldurmaz. [Soysal, 1971: 281]

Kırk çeşmeden bir bardak su. [TL., 910]

TT. Kırk çeşmeden bir bardak su. [Soysal, 1971: 281]

Kırk derviş bir sofrada yemek yer. [TL., 910]

TT. Kırk derviş bir sofrada yemek yer. [Aksu vd., 2022: 335]

Kırk deveye bir eşek. [TL., 910]

TT. Kırk deveye bir eşek. [Aksu vd., 2022: 361]

Kırk koz görmeyince taş atmaz. [TL., 910]

TT. Kırk koz görmeyince taş atmaz. [Soysal, 1971]

Kırk kurda bir aslan ne yapsın? [TL., 910]

TT. Kırk kurda bir aslan ne yapsın? [Yurtbaşı, 2003: 123]

Kırk serçeden bir börek. [TL., 910]

TT. İki serçeden börek olur. [Aksu vd., 2022: 307]

Kırk yaşında eşek, iki yaşında taya arpa taşır. [TL., 910]

TT. Kırk yaşındaki eşek, iki yaşındaki ata arpa taşır. [Albayrak, 2009: 632]

Kırk yıl kıran olmuş eceli gelen ölmüş. [TL., 912]

TT. Kırk yıl kıran olmuş, eceli gelen ölmüş. [Aksu vd., 2022: 362]

Kırk yıl tavuk olmaktan ise, bir gün horoz olmak yeğdir. [TL., 910]

TT. Kırk yıl tavuk olmaktan ise bir gün horoz olmak yeğdir. [Aksu vd., 2022: 361]

Kırk yıl yağmur yağsa mermere geçmez. [TL., 910]

TT. Kırk yıl yağmur yağsa [yine] mermere geçmez. [Soysal, 1971: 282]

Kırk yılda bir karı sözü dinlemeli. [TL., 910]

TT. Kırk yılda bir karı sözü dinlemeli. [Soysal, 1971: 282]

Kırk yılda öcünü alan ne çabuk aldım demiş. [TL., 910]

TT. Kırk yılda intikam alan, ne (yine) tez aldım demiş. [Soysal, 1971: 282]

Kırk yıldır patriğin eşeğini güdüyor. [TL., 910]

TT. Kırk yıldır patriğin eşeğini güdüyor. [Eyüboğlu, 1975: 158]

Kırk yılın başında bir gece hırsızlığa çıkacak olduk, onda da ay akşamdan doğdu. [TL., 910]

TT. Kırk yılda bir hırsızlığa çıktı, ay akşamdan doğdu. [Aksu vd., 2022: 362]

Kırk yılın bir günü vardır. [TL., 910]

TT. Kırk yılın bir günü var. [Soysal, 1971: 282]

Kırk yıllık çingeneye maşa yapmasını öğretir. [TL., 910]

TT. Kırk yıllık çingeneye, maşa yapmasını öğretir. [Soysal, 1971: 282]

Kırk yıllık Kânî olur mu Yânî? [TL., 910]

TT. Kırk yıllık Kânî olur mu Yânî. [Aksoy, 2020: 358]

Kırkında saza başlayan kıyamette çalar. [TL., 910]

TT. Kırkından sonra saza başlayan kıyamette çalar. [Aksoy, 2020: 358]

Kırkından sonra azana çare bulunmaz. [TL., 910]

TT. Kırkından sonra azanı teneşir paklar. [Aksoy, 2020: 358]

Kırlangıcın zararını biberiden sor. [TL., 911]

TT. Kırlangıcın zararını biberiden sor. [Aksoy, 2020: 358]

Kırlangıcın zararını çivit ekenden sor. [TL., 911]

TT. Kırlangıcın zararını, biberiden sor. [Aksu vd., 2022: 362]

Kısa günün kârı az olur, kısa boylu. [TL., 919]

TT. Kısa günün kârı az olur. [Aksoy, 2020: 359]

Kısrak at ile bağladı. [TL., 918]

TT. Kısrak atla bağlanmaz. [Soysal, 1971: 283]

Kış kış, yazı yaz olsun. [TL., 917]

TT. Kış kış gerek, yaz yaz. [Aksu vd., 2022: 363]

Kışın ekmeksiz, yazın gömleksiz yola çıkma. [TL., 917]

TT. Kışın ekmeksiz, yazın gömleksiz yola çıkma. [Aksu vd., 2022: 363]

Kıysın akçeye, girsin bahçeye. [TL., 924]

TT. Kıyarsan akçaya, girersin bahçaya. [Soysal, 1971: 284]

Kız anasından görmeyince sofrayı kaldırmaz. [TL., 913]

TT. Kız anasından görmeyince sofrayı kaldırmaz. [Aksu vd., 2022: 364]

Kız beşikte, cihaz sandıkta. [TL., 913]

TT. Kız beşikte (kundakta), çeyiz sandıkta. [Aksoy, 2020: 360]

Kız kocayınca gayeret dayıya düşer. [TL., 913]

TT. Kız kocayınca, gayret dayıya düşer. [Aksu vd., 2022: 364]

Kız yedi yaşında, ya yerde ya erde. [TL., 913]

TT. On beşinde kız, ya erde gerek ya yerde. [Aksoy, 2020: 398]

Kızı kendi keyfine koysalar çalgıcıya varır. [TL., 913]

TT. Kızı gönlüne bırakırsan ya davulcuya kaçır (varır) ya zurnacıya. [Aksoy, 2020: 360]

Kızım sana söylüyorum, gelinim sen dinle. [TL., 913]

TT. Kızım sana dedim (söylüyorum) gelinim sen anla [işit]. [Aksu vd., 2022: 365]

Kızını dövmeyen dizini döver. [TL., 913]

TT. Kızını dövmeyen, dizini döver. [Aksoy, 2020: 360]

Kimi kızını sever, kimi anasını. [TL., 913]

TT. Kimi anasını sever, kimi kızını. [Soysal, 1971: 287]

Koca ekmeği meydan ekmeği; evlât ekmeği zindan ekmeği. [TL., 846]

TT. Baba (evlat, oğul) ekmeği zindan ekmeği, koca (er) ekmeği meydan ekmeği. [Aksoy, 2020: 171]

Koca elde, evlât belde, kardeş nerde? [TL., 846]

TT. Koca elde, evlat belde, kardeş nerede? [Soysal, 1971: 291]

Koca iyi bir şey olsa adını konca korlardı. [TL., 846]

TT. Koca iyi bir şey olsa, adını gonca koyarlardı. [Oy, 1972: 300]

Koca kütüğü Allah eksik etmesin. [TL., 846]

TT. Koca kütüğü Allah eksik etmesin. [TAD II, 1971: 277]

Koca olsun da cüce olsun. [TL., 846]

TT. Koca olsun da cüce olsun. [Soysal, 1971: 292]

Kocamış tilki faka düşmez. [TL., 847]

TT. Kocamış tilki faka basmaz (düşmez). [Aksu vd., 2022: 368]

Kocamışın evlâdı olmaz. [TL., 847]

TT. Kocamışın evlâdı (oğlu, kızı) olmaz. [Soysal, 1971: 291]

Kocanın kabı iki ise birini kır. [TL., 846]

TT. Kocanın kabı iki ise birini kır. [Aksu vd., 2022: 369]

Kol ile baş kesilir. [TL., 876]

TT. Kol ile baş kesilir. [Soysal, 1971: 292]

Kol kırılır yen içinde, baş kırılır börk içinde. [TL., 876]

TT. Kol kırılır (yarılır) fes (börk) içinde, kol kırılır yen [kürk] içinde. [Aksoy, 2020: 365]

Kolu kırık işlemiş, gönlü kırık işlememiş. [TL., 876]

TT. Kolu kırık işlemiş, gönlü kırık işlememiş. [Aksu vd., 2022: 369]

Konmadan göçülmez. [TL., 889]

TT. Konmadan göçülmez. [Soysal, 1971: 294]

Konşu hakkı Tanrı hakkı. [TL., 890]

TT. Komşu hakkı, Tanrı hakkı gibidir. [Aksoy, 2020: 366]

Konşu kakı büyük, saymıyan hödük. [TL., 890]

TT. Komşu hakkı büyük, saymayan hödük. [Aksu vd., 2022: 370]

Konşu kızı almak, kalaylı tasta su içmek. [TL., 890]

TT. Komşu kızı almak, kalaylı kaptan su içmek gibidir. [Aksoy, 2020: 366]

Konşu kızı çapanaklı olur. [TL., 890]

TT. Komşu kızı çapaklı (çapanaklı) olur. [Soysal, 1971: 293]

Konşu konşudan huy kapar, ayranına su katar. [TL., 890]

TT. Komşu komşudan huy kapar, ayranına su katar. [Oy, 1972: 300]

Konşu konşunun tütününe muhtaçtır. [TL., 890]

TT. Komşu komşunun külüne (tütününe) muhtaçtır. [Aksoy, 2020:]

Konşu konşuya lâzım olur. [TL., 890]

TT. Komşu komşuya ne vakit olsa lazım olur. [Soysal, 1971: 293]

Konşuda pişer, bize de düşer. [TL., 890]

TT. Komşuda pişer, bize de düşer. [Aksoy, 2020: 365]

Konşunun tavuğu konşuya kaz görünür. [TL., 890]

TT. Komşunun tavuğu, komşuya kaz görünür, [karısı kız görünür]. [Aksoy, 2020: 366]

Konuk umduğunu yemez, bulduğunu yer. [TL., 890]

TT. Misafir umduğunu değil bulduğunu yer. [Aksoy, 2020: 390]

Kork Allahtan korkmıyandan. [TL., 858]

TT. Kork Allah'tan korkmayandan. [Aksoy, 2020: 367]

Korkak bezirgan ne kâr eder ne zarar. [TL., 858]

TT. Korkak bezirgân ne kâr eder ne zarar [ziyan]. [Aksoy, 2020: 366]

Korkak insandan aslan bile korkar. [TL., 858]

TT. Korkak insandan aslan bile korkar. [Soysal, 1971: 294]

Korku bağlıyı bekler. [TL., 859]

TT. Korku bağlıyı bekler. [Soysal, 1971: 294]

Korku dağları aşırır. [TL., 859]

TT. Korku dağları aşırır. [Aksu vd., 2022: 371]

Korku dağları bekler. [TL., 859]

TT. Korku dağları bekler. [Aksoy, 2020: 367]

Korku mezar taşlarını insan yapar. [TL., 859]

TT. Korku mezar taşlarını insan yapar. [Soysal, 1971: 295]

Korkulu düşün sonu hayırlıdır. [TL., 859]

TT. Korkulu düşün sonu hayırlıdır. [Soysal, 1971: 294]

Korkulu rüya görmektense uyanık yatmak hayırlıdır. [TL., 859]

TT. Korkulu rüya (düş) görmektense uyanık yatmak evladır [yeğdir]. [Aksoy, 2020: 367]

Korkunun ecele faydası çoktur. [TL., 859]

TT. Korkunun ecele faydası yoktur. [Aksoy, 2020: 367]

Korkunun ecele faydası yoktur. [TL., 859]

TT. Korkunun ecele faydası yoktur. [Aksoy, 2020: 367]

Kov, döv gene köpek. [TL., 873]

TT. Kov, döv yine köpek. [Soysal, 1971: 295]

Kovma muhannesi yiğit edersin. [TL., 873]

TT. Kovma muhannesi yiğit edersin. [Eyüboğlu, 1975: 169]

Kul azmayınca belâsını bulmaz. [TL., 879]

TT. Kul azmayınca Hak yazmaz. [Aksoy, 2020: 374]

Kul azmayınca, Hak yazmayınca. [TL., 879]

TT. Kul azmayınca Hak yazmaz. [Aksoy, 2020: 374]

Kul bunalmadıkça Hızır yetişmez. [TL., 879]

TT. Kul sıkılmayınca Hızır yetişmez. [Aksoy, 2020: 375]

Kul çalışır, Allah verir. [TL., 879]

TT. Kul çalışır, Allah verir. [Soysal, 1971: 303]

Kul hatasız olmaz, affeder efendisi. [TL., 879]

TT. Kul hatasız olmaz. [Aksoy, 2020: 374]

Kul hatasız, hata tövbesiz olmaz. [TL., 879]

TT. Kul hatasız olmaz. [Aksoy, 2020:]

Kul ile Tanrının arasına girilmez. [TL., 879]

TT. Kul ile Tanrı'nın arasına girilmez. [Soysal, 1971: 303]

Kul kullanan bir gözünü kör etmeli, bir kulağını sağır. [TL., 879]

TT. Kul kullanan, bir gözünü kör, bir kulağını sağır etmeli. [Aksu vd., 2022: 377]

Kul kullukta gerek. [TL., 879]

TT. Kul kullukta gerek. [Soysal, 1971: 304]

Kul kulun rızıkına sebep olur. [TL., 879]

TT. Kul kulun rızıkına sebep olur. [Soysal, 1971: 304]

Kuldan hareket, Mevlâdan bereket. [TL., 879]

TT. Kuldan hareket Mevla'dan bereket. [Soysal, 1971: 303]

Kulun dediği olmaz, Allahın dediği olur. [TL., 879]

TT. Kulun dediği olmaz, Allah'ın dediği olur. [Soysal, 1971: 304]

Kumda oyna götüne çöp batmasın. [TL., 886]

TT. Kumda oyna da götüne çöp batmasın. [TAD II, 1971: 287]

Kurbağa vararak vararak dermiş. [TL., 852]

TT. Kurbağa varak varak, merdiven ayak ayak diye büyür. [Soysal, 1971: 304]

Kurcalama sivilceyi çıban edersin. [TL., 855]

TT. Kurcalama sivilceyi (sivilceyi kurcalama) çıban edersin. [Aksoy, 2020: 375]

Kursağı bol olanın ekmeği dar olur. [TL., 856]

TT. Kursağı bol olanın ekmeği dar olur. [Aksu vd., 2022: 378]

Kurt bile komşusunu yemez. [TL., 853]

TT. Kurt komşusunu yemez. [Aksoy, 2020: 376]

Kurt dumanlı havayı sever. [TL., 853]

TT. Kurt dumanlı havayı sever. [Aksoy, 2020: 376]

Kurt kocayınca köpeklerin maskarası olur. [TL., 853]

TT. Kurt kocayınca köpeğin maskarası olur. [Aksoy, 2020: 376]

Kurt koyun bir yerde geçinir. [TL., 853]

TT. Kurt ile koyun bir yerde eşinir. [Eyüboğlu, 1975: 174]

Kurt kulağından tutulmaz. [TL., 853]

TT. Kurt kulağından tutulmaz. [Yurtbaşı, 2003: 181]

Kurt kurdu yemez. [TL., 853]

TT. Kurt komşusunu yemez. [Aksoy, 2020: 376]

Kurt sayılı koyunu bile kapar. [TL., 853]

TT. Sayılı koyunu kurt kapmaz [yemez]. [Aksoy, 2020: 421]

Kurt tüyünü değiştirir, huyunu değiştirmez. [TL., 853]

TT. Kurt köyünü [tüyünü] değiştirir, huyunu değiştirmez. [Aksoy, 2020: 376]

Kurttan çoban olmaz. [TL., 853]

TT. Kurttan çoban olmaz. [Aksu vd., 2022: 379]

Kuru ağacın meyvası olmaz. [TL., 861]

TT. Her ağacın meyvesi olmaz. [Aksoy, 2020: 304]

Kuru çeşmede aptes almış, İhmalpaşa'da namaz kılmış. [TL., 861]

TT. Kuru çeşmede abdest almış, İhmalpaşa'da namaz kılmış. [Soysal, 1971: 307]

Kuru sofraya molla dua okumaz. [TL., 862]

TT. Kuru sofraya molla dua okumaz. [Soysal, 1971: 308]

Kuru üzümle insan alışmaz. [TL., 861]

TT. Kuru üzümle insan alışmaz. [Soysal, 1971: 308]

Kurudan kuruya bir şey bulaşmaz. [TL., 861]

TT. Kurudan kuruya bir şey bulaşmaz. [Soysal, 1971: 307]

Kurunun yanında yaş da yanar. [TL., 861]

TT. Kurunun yanında yaş da yanar. [Aksoy, 2020: 377]

Kuş kuşla avlanır. [TL., 867]

TT. Kuşu kuşla avlarlar. [Aksoy, 2020: 378]

Kuşkulu uyku evin bekçisidir. [TL., 871]

TT. Kuşkulu uyku evin bekçisidir. [Aksoy, 2020: 378]

Kutlu gün doğuşundan bellidir. [TL., 843]

TT. Kutlu gün doğuşundan bellidir. [Aksoy, 2020: 379]

Kuyruklu yıldız her zaman doğmaz. [TL., 898]

TT. Kuyruklu yıldız her zaman doğmaz. [Aksu vd., 2022: 381]

Kuyuyu boyunca kaz. [TL., 900]

TT. Az kaz, uz kaz, boyunca kaz. [Aksoy, 2020: 179]

Kuyuyu kazan kendi düşer. [TL., 900]

TT. El için kuyu kazan, evvela kendisi düşer. [Aksoy, 2020: 261]

Kuzunun sevmediği ot burnunda biter. [TL., 866]

TT. Yılanın sevmediği ot, deliğinin ağzında biter. [Aksoy, 2020: 473]

Meramı kalaycılık değil kış çalkalamak. [TL., 735]

TT. Meramı kalaycılık değil kış çalkalamak. [Eyüboğlu, 1975: 181]

Mescide lâzım olan medreseye haram. [TL., 49]

TT. Mescide gerek olan meyhaneye haramdır. [Aksu vd., 2022: 390]

Mescit mumunu yiyen kedi kör olur. [TL., 49]

TT. Caminin (mescidin) mumunu yiyen kedinin gözü kör olur. [Aksoy, 2020: 208]

Mescitte namaz, meyhanede aşku niyaz. [TL., 49]

TT. Mescitte namaz, meyhanede aşku niyaz. [Soysal, 1971: 320]

Minareyi çalan kılıfını hazırlar. [TL., 832]

TT. Minareyi çalan kılıfını hazırlar. [Aksoy, 2020: 388]

Müflis bezirgan eski defterleri karıştırır. [TL., 655]

TT. Müflis bezirgân eski defterleri karıştırır. [Aksoy, 2020: 391]

Müflis Hakkın emanetindedir. [TL., 655]

TT. Müflis Hakk'ın emanındadır. [Soysal, 1971: 324]

Müflis olup düşünmekten uyuz olup kaşınmak yeğdir. [TL., 655]

TT. Müflis olup düşünmektense uyuz olup kaşınmak yeğdir. [Aksu vd., 2022: 393]

Müflis sarrafın batakcı müşterisi. [TL., 655]

TT. Müflis sarrafın, batakcı müşterisi. [TAD II, 1971: 305]

Müsafir umduğunu yemez, bulduğunu yer. [TL., 84]

TT. Misafir umduğunu değil bulduğunu yer. [Aksoy, 2020: 390]

Nadan ile sohbet etme gir kapıyı rezele. [TL., 677]

TT. Nadan ile sohbet etme kapıyı zerele. [Soysal, 1971: 325]

Osmanlı fısıltıdan hoşlanmaz. [TL., 478]

TT. Osmanlı fisiltıdan hoşlanmaz. [Soysal, 1971: 337]

Osmanlı kılıcı nankörlükle çekilmez. [TL., 478]

TT. Osmanlı kılıcı nankörlükle çekilmez. [Soysal, 1971: 337]

Osmanlı tavşanı araba ile avlar. [TL., 478]

TT. Osmanlı tavşanı araba ile avlar. [Aksoy, 2020: 400]

Osmanlı yanında gözünü, kâtip yanında sözünü sakın. [TL., 478]

TT. Osmanlı yanında gözünü, kâtip yanında sözünü sakın. [Soysal, 1971: 337]

Osmanlının ayağı üzengide gerek. [TL., 478]

TT. Osmanlının ayağı üzengide gerek. [Aksoy, 2020: 400]

Osmanlının ekmeği dizi üstündedir. [TL., 478]

TT. Osmanlının ekmeği dizi üstündedir. [Aksoy, 2020: 400]

Osmanlının parası pul karısı dul. [TL., 478]

TT. Osmanlının parası pul, karısı dul. [Soysal, 1971: 337]

Osmanlının piyazına, kışın yazına inanma. [TL., 478]

TT. Osmanlının piyazına, kışın yazına inanma. [Soysal, 1971]: 337

Osmanlıya bir at, bir de zobu. [TL., 478]

TT. Osmanlıya bir at, bir de zobu. [Soysal, 1971: 337]

Osmanlıya bir selâm ver, yiyeceğini düşünme. [TL., 478]

TT. Osmanlıya bir selâm ver, yiyeceğine düşünme. [Soysal, 1971: 337]

Osmanlıyı at yıkar, Türkü inat. [TL., 478]

TT. Osmanlıyı at yıkar, Türk'ü inat. [Albayrak, 2009: 738]

Örfle hüküm olur amma kavukla değil. [TL., 499]

TT. Örfle hükmolunur, kavukla değil. [Soysal, 1971: 344]

Örfü düştü, kellesi çıktı meydana. [TL., 499]

TT. Örfü düştü, kellesi çıktı meydana. [Duymaz, 2020: 186]

Sabah ola hayrı gele. [TL., 299]

TT. Sabah ola, hayrola. [Aksoy, 2020: 415]

Sabahın şerri akşamın hayrından yeğdir. [TL., 299]

TT. Akşamın hayrından sabahın şerri iyidir [yeğdir]. [Aksoy, 2020: 131]

Sabahki yiyeceğini bugün düşünme. [TL., 299]

TT. Sabahki yiyeceğini bugünden düşünmeli. [Soysal, 1971: 353]

Sabır ile koruk helva olur, dut yaprağı atlas. [TL., 300]

TT. Sabırla koruk helva olur, dut yaprağı atlas. [Aksoy, 2020: 416]

Sabun zahire, sadakat bâtına. [TL., 275]

TT. Sabun zâhire, sadakat bâtına. [Soysal, 1971: 353]

Sabunun lekesi var, onun yok. [TL., 275]

TT. Sabunda leke var, onda leke yok. [TAD II, 1971: 326]

Saç safadan, tırnak cefadan [ağarır]. [TL., 277]

TT. Saç sefadan, tırnak cefadan uzar. [Aksoy, 2020: 416]

Saçak altı kurudur, misafirin yoludur. [TL., 278]

TT. Saçak altı kurudur, misafirin yoludur. [Soysal, 1971: 354]

Saçusu çok düğünün pekmezi tatlı olur. [TL., 278]

TT. Saçısı çok olan düğünün pekmezi tatlı olur. [Aksu vd., 2022: 426]

Sade pirinç zerde olmaz, bal gerektir kazana; baba malı tez tükenir, evlât gerek kazana.

[TL., 6]

TT. Sade piriñ zerde olmaz, bal gerektir kazana; baba malı tez tükendir evlat gerek kazana. [Aksoy, 2020: 416]

Sâdik dost akrabadan yeğdir. [TL., 309]

TT. Sadık dost akrabadan yeğdir. [Aksoy, 2020: 417]

Sağ baş yastık istemez. [TL., 283]

TT. Sağ (sağlam) baş yastık istemez. [Aksoy, 2020: 417]

Sağ olana her gün düğün bayram. [TL., 283]

TT. Sağ olana her gün düğün bayram. [Soysal, 1971: 355]

Sağ olsun da dağ ardında olsun. [TL., 283]

TT. Sağ olsun da dağ ardında olsun. [Aksoy, 2020: 418]

Sağ olsun, var olsun; benden uzak olsun. [TL., 283]

TT. Sağ olsun, var olsun; benden uzak olsun. [Soysal, 1971: 355]

Sağ öküz çürük saman zarar etmez. [TL., 283]

TT. Sağ öküz çürük saman zarar etmez. [Aksu vd., 2022: 427]

Sağır için iki kerre kamet olmaz. [TL., 285]

TT. Sağır için iki kere keramet olmaz. [Aksoy, 2020: 417]

Sağır ile söyleşmek güçtür. [TL., 285]

TT. Sağır ile söyleşmek güçtür. [Soysal, 1971: 355]

Sağır işitmez, uydurur. [TL., 285]

TT. Sağır işitmez (duymaz) uydurur (yakıştırır). [Aksoy, 2020: 417]

Sağlık selâmetle olmasın. [TL., 283]

TT. Sağlık selâmetle ölmesin. [TAD II, 1971: 327]

Sağlık varlıktan yeğdir. [TL., 283]

TT. Sağlık varlıktan yeğdir. [Aksu vd., 2022: 428]

Sahibi razı olur, tellal razı olmaz. [TL., 302]

TT. Sahibi kayıl olur, tellâl kayıl olmaz. [Soysal, 1971: 356]

Sakal başa kurban olsun. [TL., 288]

TT. Sakal başa kurban olsun. [Eyüboğlu, 1975: 202]

Sakın kendini kelden körden. [TL., 289]

TT. Sakın kendini kelden körden. [Soysal, 1971: 356]

Sakın nisanın beşinden, koca öküzü ayırır eşinden. [TL., 289]

TT. Kork aprilin beşinden, öküzü ayırır eşinden. [Aksoy, 2020: 367]

Sakınılan göze çöp batar. [TL., 289]

TT. Sakınılan göze çöp batar. [Aksoy, 2020: 418]

Sakla samanı gelir zamanı. [TL., 288]

TT. Sakla samanı, gelir zamanı. [Aksoy, 2020: 19]

Salla koca oğlan, balta kanda? [TL., 291]

TT. Salla koca oğlan, balta kande? [Eyüboğlu, 1975: 203]

Samanı yiyen torbasını beraber taşır. [TL., 325]

TT. Saman yiyen torbasını beraber taşır. [Aksu vd., 2022: 426]

San'at elde altın bileziktir. [TL., 328]

TT. Sanat altın bileziktir. [Aksoy, 2020: 419]

San'atini horlıyan boğazına torba takar. [TL., 328]

TT. Sanatını hor gören boğazına torba takar. [Aksoy, 2020: 419]

Sandığımız kutu kapağı çıktı. [TL., 293]

TT. Sandığının kutu kapağı çıktı. [TAD II, 1971: 330]

Sanma ki haini berhudar olur; ya başı kesilir, ya berdar olur. [TL., 293]

TT. Sanma ki hain berhudâr olur, ya katil ya berdâr olur. [Eyüboğlu, 1975: 204]

Sansar gibi boğar. [TL., 320]

TT. Sansar gibi boğar, kedi gibi yaltaklanır. [TAD II, 1971: 330]

Sarhoş ayılınca düşünmeğe varır. [TL., 63]

TT. Sarhoş ayılınca düşünmeye varır. [Soysal, 1971: 358]

Sarhoştan deli bile korkar. [TL., 63]

TT. Sarhoştan deli bile korkar. [Aksoy, 2020: 419]

Sarhoşun ismi meyhanede okunur. [TL., 63]

TT. Sarhoşun mektubu meyhanede okunur. [Eyüboğlu, 1975: 204]

Sarhoşun mektubu meyhanede okunur. [TL., 63]

TT. Sarhoşun mektubu meyhanede okunur. [Soysal, 1971: 358]

Sarığı sarar, hotozu kondurmaz. [TL., 281]

TT. Sarığı sarar, hotozu kondurmaz. [Soysal, 1971: 358]

Sarığında leke var, onda yok. [TL., 281]

TT. Sarığında leke var, kalbimde yok. [Eyüboğlu, 1975: 204]

Sarığın ağardığına bakma, sabunu veresiye. [TL., 281]

TT. Sarığın ağardığına bakma, sabunu veresiye. [Tülbentçi, 1977]

Sarımsağı gelin etmişler, kırk gün kokusu çıkmamış. [TL., 280]

TT. Sarımsağı gelin etmişler de kırk gün kokusu çıkmamış. [Aksoy, 2020: 420]

Satılık ziftin olsun, Selânikten kel gelir. [TL., 277]

TT. Satılık ziftin olsun, Selânik'ten kel gelir. [Aksoy, 2020: 420]

Saye, Allah sayesidir. [TL., 34]

TT. Saye, Allah sayesidir. [Soysal, 1971: 359]

Saygı sayana, terbiye alana göredir. [TL., 298]

TT. Saygı sayana, terbiye alana göredir. [Aksu vd., 2022: 432]

Sayılı gün tez geçer. [TL., 297]

TT. Sayılı günler (gün) tez (çabuk) geçer. [Aksoy, 2020: 421]

Sayılı koyunu kurt kapmaz. [TL., 297]

TT. Sayılı koyunu kurt kapmaz (yemez). [Aksoy, 2020: 421]

Saza saz ile, söze söz ile mukabele gerek. [TL., 12]

TT. Saza saz, söze söz ile mukabele gerek. [Soysal, 1971: 359]

Sazına bülbül konar. [TL., 12]

TT. Sazına bülbül konar, [bağ var ki]. [Eyüboğlu, 1975: 204]

Sebepsiz düşman peyda eden ya ahmaktır ya geveze. [TL., 36]

TT. Sebepsiz düşman peyda eden ya ahmaktır ya geveze. [Soysal, 1971: 360]

Sebepsiz kimseyi düşman etme. [TL., 36]

TT. Sebepsiz kimseyi düşman etme. [Soysal, 1971: 360]

Sebepsiz kuş bile uçmaz. [TL., 36]

TT. Sebepsiz kuş bile uçmaz. [Aksu vd., 2022: 432]

Sel gider kum kalır. [TL., 19]

TT. Sel gider, kum kalır; [kişi ettiğini bulur]. [Aksoy, 2020: 421]

Selâm para, kelâm para. [TL., 97]

TT. Selam para, kelam para. [Aksoy, 2020: 421]

Sen ağa ben ağa, bu ineği kim sağa? [TL., 119]

TT. Sen ağa ben ağa, koyunları (inekleri) kim sağa? [Aksoy, 2020: 421]

Sen efendi ben efendi, atı kim tımar ede? [TL., 119]

TT. Sen dede ben dede, bu atı kim tımar ede? [Aksoy, 2020: 422]

Serçeden başka kuş, Zeyrekten başka yokuş bilmez. [TL., 69]

TT. Zeyrek'ten başka yokuş, serçeden başka kuş bilmez. [TAD II, 1971: 388]

Serçeden korkan darı ekmez. [TL., 69]

TT. Serçeden korkan darı ekmez. [Aksoy, 2020: 423]

Serçeye çubuk beredir. [TL., 69]

TT. Serçeye çubuk beredir. [Aksoy, 2020: 423]

Serçeyi kuştan mı sayarsın. [TL., 69]

TT. Leyleği kuştan mı sayarsın, yazın gelir, kışın gider. [Aksoy, 2020: 382]

Serkeş öküz son soluğu kasap dükkânında alır. [TL., 64]

TT. Serkeş öküz [son] soluğu kasap dükkânında alır. [Aksoy, 2020: 423]

Sermayesi çanak çömlek, tüccarlıktan dem vurur. [TL., 73]

TT. Sermayesi çanak çömlek, tüccarlıktan dem vurur. [Soysal, 1971: 363]

Sermayesiz san'at dilencilik. [TL., 73]

TT. Sermayesiz sanat dilencilik. [Soysal, 1971: 363]

Sev beni, seveyim seni. [TL., 155]

TT. Sev beni, seveyim seni. [Aksoy, 2020: 424]

Sev seni seveni hâk ile yeksan ise; sevme seni sevmeyeni Mısır'a sultan ise. [TL., 155]

TT. Sev seni seveni, hâk ile yeksan ise; sevme seni sevmeyeni, Mısır'a sultan ise.
[Aksoy, 2020: 424]

Sevgi geçer yalan olur, sonra sokar yılan olur. [TL., 155]

TT. Sevda geçer yalan olur, sonra sokar yılan olur. [Aksoy, 2020: 424]

Seyrek git sen dostuna; kalksın ayak üstüne. [TL., 92]

TT. Seyrek git (sıkça varma)sen dostuna, kalksın ayak üstüne. [Aksoy, 2020: 424]

Sıçan çıktığı deliği bilir. [TL., 352]

TT. Sıçan çıktığı deliği bilir. [Aksoy, 2020: 425]

Sıçan geçer yol olur. [TL., 352]

TT. Sıçan geçer yol olur. [Aksoy, 2020: 425]

Sıçan giremediği deliğe götüne kabak bağlar. [TL., 352]

TT. Sıçan deliğe sığmamış, bir de kuyruğuna kabak bağlamış. [Aksu vd., 2022: 436]

Sırt giydiğini, ağız alıştığını ister. [TL., 353]

TT. Sırt giydiğini, ağız alıştığını ister. [Eyüboğlu, 1975: 209]

Sıtkile hizmet eden topuk mestile çirağ olur. [TL., 309]

TT. Sıdk ile hizmet eden, topuklu mestle çırak edilir. [Soysal, 1971: 364]

Sima ahlâkın aynasıdır. [TL., 179]

TT. Sima ahlâkın aynasıdır. [Soysal, 1971: 366]

Sinek murdar değil amma mide bulandırır. [TL., 176]

TT. Sinek küçüktür ama mide bulandırır. [Aksoy, 2020: 426]

Sinek pekmezciyi tanır. [TL., 176]

TT. Sinek pekmezciyi tanır. [Aksoy, 2020: 426]

Sipahiye sağ söz tımarından yeğdir. [TL., 42]

TT. Sipahiye sağ söz tımarından yeğdir. [Soysal, 1971: 367]

Sirke fıçısından çok bal damlası sinek tutar. [TL., 73]

TT. Bal olan yerde sinek de olur (bulunur). [Aksoy, 2020: 177]

Sirkesini sarımsağını sayan paça yiyemez. [TL., 73]

TT. Sirkesini, sarımsağını sayan paça yiyemez. [Soysal, 1971: 367]

Sittei Sevir, tandırı devir. [TL., 47]

TT. Sitteisevir kapıyı çevirir. [Aksoy, 2020: 426]

Sivilceyi kurcalama, çıban edersin. [TL., 174]

TT. Kurcalama sivilceyi (sivilceyi kurcalama) çıban edersin. [Aksoy, 2020: 375]

Sizden yiyelim içelim, bizde gülüp oynayalım. [TL., 77]

TT. Sizde yiyelim içelim, bizde gülüp oynayalım. [Aksu vd., 2022: 437]

Sizi hamamcı eden bizi de külhancı eder. [TL., 77]

TT. Sizi hamamcı eden, bizi külhancı eder. [TAD II, 1971: 336]

Sofranın alt başında; kavganın üst başında. [TL., 85]

TT. Sofranın alt başında, kavganın üst başında. [Soysal, 1971: 367]

Sofranın altı üstü olmaz. [TL., 85]

TT. Sofranın altı üstü olmaz. [Soysal, 1971: 367]

Softanın avaresi pazar gezer, dervişin avaresi mezar [gezer]. [TL., 141]

TT. Softanın avaresi pazar gezer, dervişin avaresi mezar gezer. [Soysal, 1971: 367]

Softanın yatağını kapıdan dışarı atmışlar, beni zımnem istiskaldir bu, demiş. [TL., 141]

TT. Softanın yatağını dışarı atmışlar; ‘Zımnem istiskaldir bu.’ demiş. [Soysal, 1971: 367]

Sofu soğan soymas, görse kabuğun da koymas. [TL., 343]

TT. Sofu soğan yemez, bulunca sapını komaz. [Aksoy, 2020: 427]

Sokma akıl sekiz adım gider. [TL., 344]

TT. Sokma akıl sekiz adım gider. [Aksoy, 2020: 427]

Son koca bön koca, bunalınca varmaca. [TL., 345]

TT. Son koca bön koca, bunalınca varmaca. [Soysal, 1971: 368]

Son peşimanlık fayda vermez. [TL., 345]

TT. Son pişmanlık fayda vermez [etmez]. [Aksoy, 2020: 428]

Sona kalan dona kalır. [TL., 345]

TT. Sona kalan dona kalır. [Aksoy, 2020: 427]

Sonra çıkan boynuz kulağı geçer. [TL., 345]

TT. Sonra çıkan boynuz, kulağı geçer. [Soysal, 1971: 369]

Sonra gelen kapıyı kapar. [TL., 345]

TT. Sonra gelen kapıyı kapar. [TAD II, 1971: 338]

Sonra gelen kim ise kapıyı o kapar. [TL., 345]

TT. Sonra gelen kim ise kapıyı o kapar. [Eyüboğlu, 1975: 210]

Sonradan gelen devlet devlettir. [TL., 345]

TT. Sonradan gelen devlet devlet değildir. [Aksoy, 2020: 428]

Sonradan görme, Ermeniden dönme. [TL., 345]

TT. Sonradan görme, gâvurdan dönme. [Aksu vd., 2022: 438]

Sonraya salma fakirin kârın, ne bilirsin ki ne olur yarın. [TL., 290]

TT. Sonraya salma fakirin kârın, ne bilirsin ki ne olur yarın. [Soysal, 1971: 369]

Sonunu sayan erlik edemez. [TL., 345]

TT. Sonunu sayan erlik edemez. [Soysal, 1971]

Sonunu saymıyanın dostu olmaz. [TL., 345]

TT. Sonunu saymayanın dostu olmaz. [Soysal, 1971: 369]

Sora sora Bağdat bulunur. [TL., 340]

TT. Sora sora Bağdat (Kâbe) bulunur. [Aksoy, 2020: 428]

Sorma hekimden, çekenden sor. [TL., 340]

TT. Hekimden sorma, çekenden sor. [Aksoy, 2020: 303]

Sorucu ol ki bilici olasın. [TL., 340]

TT. Sorucu ol ki bilici olasın. [Soysal, 1971: 370]

Soy çeker, bok kokar. [TL., 349]

TT. Soydur çeker, boktur kokar. [Aksoy, 2020: 429]

Soyu soydan al, köpeği mandradan. [TL., 349]

TT. Soy soydan al, sütü mandıradan. [Aksu vd., 2022: 439]

Söylemeden söz uzar. [TL., 163]

TT. Söylemeden (söylemekten) söz uzar. [Soysal, 1971: 370]

Söylemek gümüş ise söylememek altın. [TL., 163]

TT. Söz gümüşse süküt altındır. [Aksoy, 2020: 429]

Söylemek var, söylememek var. [TL., 163]

TT. Söylemek var, söylememek var. [Soysal, 1971: 370]

Söylemekten söylememek yeydir. [TL., 163]

TT. Söylemekten söylememek yeğdir. [Soysal, 1971: 370]

Söylemez söylemez amma dürrü meknun söyler. [TL., 163]

TT. Söylemez söylemez de dür-i meknun söyler. [Eyüboğlu, 1975: 211]

Söylesem söz olur ; söylemesem içimde dert olur. [TL., 163]

TT. Söylesem söz olur söylemesem dert. [TAD II, 1971: 339]

Söylesen de boş, söylemesen de. [TL., 163]

TT. Söylesen de boş söylemesen de. [TAD II, 1971: 339]

Söyleyenden dinleyen arif gerek. [TL., 163]

TT. Söyleyenden dinleyen arif gerek. [Aksoy, 2020: 429]

Söyleyene bakma, söylenene bak. söyleyeceği varsa işiteceği de var. [TL., 163]

TT. Söyleyene bakma, söyletene bak. [Aksoy, 2020:]

Söz insanın aynası. [TL., 142]

TT. Söz insanın mihengidir. [Eyüboğlu, 1975: 211]

Söz ölüm getirmez. [TL., 142]

TT. Söz ölüm getirmez. [Soysal, 1971: 371]

Söz sözü açar. [TL., 142]

TT. Söz sözü açar. [Aksoy, 2020: 430]

Sözü sakalına geçmez. [TL., 142]

TT. Sözü sakalına geçmez. [TAD II, 1971: 340]

Sözü sakalından ileri geçmez. [TL., 142]

TT. Sözü sakalına geçmez. [TAD II, 1971: 340]

Su akar, deli bakar. [TL., 331]

TT. Su akar, deli bakar. [Aksu vd., 2022: 441]

Su aktığı yere iner. [TL., 331]

TT. Su aktığı yere [yine] akar. [Aksoy, 2020: 431]

Su bulanmayınca durulmaz. [TL., 331]

TT. Su bulanmayınca durulmaz. [Aksoy, 2020: 431]

Su bulunmadığı yerde teyemmüm caiz. [TL., 331]

TT. Su bulunmayan yerde teyemmüm caizdir. [Aksu vd., 2022: 442]

Su eğersiz aslan gibidir. [TL., 331]

TT. Su eyersiz (gemsiz) aslan gibidir. [Soysal, 1971: 373]

Su görür susar, at görür aksar. [TL., 331]

TT. At görür aksar, su görür susar. [Aksu vd., 2022: 142]

Su küçüğün, söz büyüğün. [TL., 331]

TT. Su küçüğün, söz (sofra/yemek) büyüğün. [Aksoy, 2020: 432]

Su küpünün yanında çanaklar kırılır. [TL., 331]

TT. Su küpünün yanında çanaklar kırılır. [Aksu vd., 2022: 442]

Su uyur, düşman uyumaz. [TL., 331]

TT. Su uyur, düşman uyumaz. [Aksoy, 2020: 432]

Su verip yağ alsan zarar edersin. [TL., 331]

TT. Su verip yağ alsan zarar edersin. [Eyüboğlu, 1975: 215]

Sudaki balık pazarı. [TL., 331]

TT. Sudaki balık pazarlığı. [TAD I, 1971: 342]/Sudaki balığa pazarlık olmaz. [Aksu vd., 2022: 442]

Sultanım sensin demek, lâkırdının persengidir. [TL., 105]

TT. Sultanım sensin demek, lâkırdının persengidir. [Eyüboğlu, 1975: 215]

Suratına bakanın kırk yıl işi rasgitmez. [TL., 338]

TT. Uęursuzun yüzüne bakma, kırk gün işin rast gitmez. [Soysal, 1971: 393]

Surete bakma, sirete bak. [TL., 337]

TT. Surete bakma, sirete bak. [Aksu vd., 2022: 442]

Susıyan kanmaz sanır. [TL., 333]

TT. Acıkan doymam sanır, susayan kanmam sanır. [Aksoy, 2020: 105]

Susıyanla susar, aksıyanla aksar. [TL., 333]

TT. At görür aksar, su görür susar. [Aksu vd., 2022: 142]

Suyu bardakta, gemiyi duvarda [görmeli]. [TL., 331]

TT. Suyu bardakta, gemiyi duvarda görmeli. [Soysal, 1971: 374]

Suyu getirende bir, testiye kıranda. [TL., 331]

TT. Suyu getiren de bir, testiye kıran da. [Aksoy, 2020: 432]

Suyun çağlamazı, insanın söylemezi. [TL., 331]

TT. Suyun çağlamazı, insanın söylemezi. [Aksu vd., 2022: 443]

Suyun ımıl ımıl akanı, insanın yere bakanı. [TL., 331]

TT. Suyun yavaş akanından, insanın yere bakanından kork [sakın]. [Aksoy, 2020: 432]

Suyun yavaş akarından, insanın yere bakanından sakın. [TL., 331]

TT. Suyun yavaş akanından, insanın yere bakanından kork [sakın]. [Aksoy, 2020: 432]

Süküt ikrardan gelir. [TL., 91]

TT. Süküt ikrardan gelir. [Aksoy, 2020: 433]

Süküt selâmettir. [TL., 91]

TT. Süküt selâmettir. [Soysal, 1971: 374]

Sükutu musiki yerine geçer. [TL., 91]

TT. Sükutu musiki yerine geçer. [Eyüboğlu, 1975: 216]

Sür ağamın çırağı bir yokuşun kaldı. [TL., 136]

TT. Sür ağamın çırağı, bir yokuşun kaldı. [TAD II, 1971: 344]

Sürtüğün feracesi kol demirinde asılır. [TL., 137]

TT. Sürtüğün feracesi kol demirinde asılır. [Aksu vd., 2022: 444]

Sürüden ayrılan kuzuyu kurt kapar. [TL., 138]

TT. Sürüden ayrılanı (ayrılan koyunu/kuzuyu) kurt kapar. [Aksoy, 2020: 432]

Sürüp git dememişler, gör de geç. [TL., 136]

TT. Sür git dememişler, gör de geç. [Aksoy, 2020: 433]

Süt içerken ağzı yandı, yoğurdu üflüyor. [TL., 129]

TT. Sütten ağzı yanan yoğurdu (ayranı) üfleyerek yer (içer). [Aksoy, 2020: 433]

Sütle giren huy, canla çıkar. [TL., 129]

TT. Sütle giren huy, canla çıkar. [Aksoy, 2020: 432]

Sütten ağzı yanan yoğurdu üfler. [TL., 129]

TT. Sütten ağzı yanan yoğurdu (ayranı) üfleyerek yer (içer). [Aksoy, 2020: 432]

Şahin için tuzak kursam bahtıma kuzgun düşer. [TL., 201]

TT. Şahin için tuzak kursam bahtıma kuzgun düşer. [Yurtbaşı, 2003: 215]

Şahin ile deve avlanmaz. [TL., 201]

TT. Şahin ile deve avlanmaz. [Aksoy, 2020: 434]

Şaire lâzım olan bir söz bir sazdır. [TL., 230]

TT. Şaire lazım olan bir söz, bir sazdır. [Aksu vd., 2022: 445]

Şanına düşeni işle. [TL., 197]

TT. Şanına düşeni işle. [TAD II, 1971: 345]

Şarap kebab hay hay; kesap kitap vay vay. [TL., 216]

TT. Şarap kebab hay hay, hesap kitap vay vay. [Aksu vd., 2022: 446]

Şaşarım kedilerin çamaşır yıkamasına. [TL., 190]

TT. Şaşarım kedilerin çamaşır yıkamasına. [Soysal, 1971: 376]

Şaşkın müsafir ev sahibini ağırlar. [TL., 84]

TT. Şaşkın misafir ev sahibini ağırlar. [Aksoy, 2020: 435]

Şaşkın ördek başını kor da kışından dalar. [TL., 191]

TT. Şaşkın ördek başını bırakır, kışından dalar. [Aksoy, 2020: 435]

Şecaat arzederken merdi kıpti sirkatin söyler. [TL., 211]

TT. Şecaat arzederken, merd-i kıpti sirkatin söyler. [Eyüboğlu, 1975: 218]

Şecaat kıyafetle değildir. [TL., 211]

TT. Şecaat [kalıp] kıyafetle değildir. [Soysal, 1971: 376]

Şeriat zâhiredir. [TL., 220]

TT. Şeriat zahiredir. [Eyüboğlu, 1975: 219]

Şeriatın kestiği parmak acımaz. [TL., 220]

TT. Şeriatın kestiği parmak acımaz. [Aksoy, 2020: 435]

Şeyh olmak kolaydır; dervişlik güç. [TL., 264]

TT. Şeyh olmak kolaydır, dervişlik güçtür. [Soysal, 1971:377]

Şeytan benim olsun, dede sultan senin [olsun]. [TL., 268]

TT. Şeytan benim olsun, dede sultan senin olsun. [Soysal, 1971: 377]

Şeytan ile çelik çomak oynar. [TL., 268]

TT. Şeytanla çelik çomak oynar. [Soysal, 1971: 377]

Şeytan ile ortak eken buğdayın samanını alır. [TL., 268]

TT. Şeytanla ortak buğday eken samanını alır. [Aksoy, 2020: 436]

Şeytanın dostluğu darağacına kadar. [TL., 268]

TT. Şeytanın dostluğu darağacına kadardır. [Aksoy, 2020: 435]

Şeytanla kabak ekenin kabak başında patlar. [TL., 268]

TT. Şeytanla kabak ekenin kabak başına patlar. [Aksoy, 2020: 436]

Şeytanları kendi içlerinden. [TL., 268]

TT. Şeytanları kendi içlerinden. [Eyüboğlu, 1975: 219]

Şık şık eden nalçadır, iş bitiren akçadır. [TL., 270]

TT. Şık şık (çık çık) eden nalçadır, iş bitiren akçedir. [Aksoy, 2020: 436]

Şişman idin hani senin sarkanın; zengin idin hani senin partalın? [TL., 267]

TT. Şişman idin hani senin sarkalın, zengin idin hani senin partalın. [Eyüboğlu, 1975: 219]

Şöhret afettir. [TL., 261]

TT. Şöhret afettir. [Aksu vd., 2022: 447]

Tabak beğendiği deriyi yerden yere çarpar. [TL., 374]

TT. Tabak sevdiği deriyi taştan taş (yerden yere) çalar. [Aksoy, 2020: 438]

Tabanca tabanlıca adam elinde gerek. [TL., 375]

TT. Tabanca tabanlıca adam elinde gerek. [Soysal, 1971: 379]

Tabancanın dolusu bir kişiyi korkutur, boşu kırkını. [TL., 375]

TT. Tabancanın dolusu bir kişiyi korkutur, boşu kırk kişiyi. [Aksoy, 2020: 438]

Tabancasının taşı yok, okka ile barut taşır. [TL., 375]

TT. Tabancasının taşı yok, okka ile barut taşır. [Soysal, 1971: 379]

Tafrafuruşa bir kuruş; zeban-diraza bir vuruş kâfi imiş. [TL., 414]

TT. Tafrafuruşa bin kuruş, zebandıraza bir kuruş kâfi imiş. [Soysal, 1971: 379]

Talii yar olanın yar sarar yaresini. [TL., 419]

TT. Talihi yâr olanın, yâr sarar yarasını. [Eyüboğlu, 1975: 222]

Tamahkârdan bir şey dileyen denize çukur açar. [TL., 421]

TT. Tamahkârdan hacet (bir şey) dileyen denize çukur açar. [Aksu vd., 2022: 450]

Tamahkârın gözünü toprak doyurur. [TL., 421]

TT. Tamahkârın gözünü [bir avuç] toprak doyurur. [Aksu vd., 2022: 450]

Tamakâr olmasa müflis açlığından ölür. [TL., 421]

TT. Tamah olmasa, müflis acından ölmez. [Aksu vd., 2022: 450]

Tamakâr varken müflis aç kalmaz. [TL., 421]

TT. Tamah varken müflis acından ölür. [Aksu vd., 2022: 450]

Tanımayan dostunu, pazara verdi postunu. [TL., 396]

TT. Tanımayan dostunu, pazara verdi postunu. [Soysal, 1971: 380]

Tanrı kulunun rızkını verir. [TL., 391]

TT. Tanrı kulunun rızkını verir. [Tülbentçi, 1977]

Tanrı kulunun yardımcısıdır. [TL., 391]

TT. Tanrı kulunun yardımcısıdır. [Soysal, 1971: 380]

Tartılırsan denginle tartıl. [TL., 380]

TT. Tartılırsan denginle tartıl. [Aksu vd., 2022: 452]

Tas tasa baş başa. [TL., 382]

TT. Tas tasa baş başa. [TAD II, 1971: 350]

Tası anma, evde dazlak var. [TL., 382]

TT. Tası anma evde dazlak (taslak) var. [Eyüboğlu, 1975: 223]

Tası tasa, tasmayı koyuna. [TL., 382]

TT. Tası tasa, tasmayı koyuna. [Soysal, 1971: 381]

Taş anma [taşanma] deliye başına taş yağdırır. [TL., 383]

TT. Deliye taş atma, başını yarar. [Aksoy, 2020: 230]

Taş atar, vurgun arar. [TL., 383]

TT. Taş atar, vurgun arar. [TAD II, 1971: 350]

Taş başına, mih dişine. [TL., 384]

TT. Taş başına, mih dişine. [TAD II, 1971: 350]

Taş taşa, baş başa. [TL., 384]

TT. Taş taşa, baş başa. [Eyüboğlu, 1975: 223]

Taş taşın söğesi. [TL., 384]

TT. Taş taşın söğesi. [Soysal, 1971: 382]

Taş yerinde ağırdır. [TL., 384]

TT. Taş yerinde ağırdır. [Aksoy, 2020: 431]

Taşçı eşeği gibi akşama kadar çalışır. [TL., 385]

TT. Taşçı eşeği gibi akşama kadar çalışır. [TAD II, 1971: 350]

Taşı taşa, başı başa vururlar. [TL., 384]

TT. Taşı taşa, başı başa vururlar. [Aksu vd., 2022: 45]

Taşımı ver diyen Türklerdendir. [TL., 384]

TT. Taşımı ver diyen Türklerdendir. [Eyüboğlu, 1975: 224]

Taşkınlığın sonu şaşkınlık. [TL., 383]

TT. Taşkınlığın sonu şaşkınlıktır. [Soysal, 1971: 382]

Taşlarsan deliyi, başına kaplat çeliği. [TL., 385]

TT. Taşlarsan deliyi, başına kapla çeliği. [Soysal, 1971: 382]

Tatlı dil çok adam aldatır. [TL., 377]

TT. Tatlı dil çok adam aldatır. [Soysal, 1971: 382]

Tatlı dil yılanı deliğinden çıkarır; acı söz insanı dinden. [TL., 377]

TT. Tatlı dil yılanı deliğinden çıkarır. [Aksoy, 2020: 442]

Tatlı dil, güler yüz düşmanın kolunu бүker. [TL., 377]

TT. Tatlı dil güler yüz, düşmanın kolunu бүker. [Aksu vd., 2022: 453]

Tatlı dil, güler yüz. [TL., 377]

TT. Tatlı dil güler yüz, düşmanın kolunu бүker. [Aksu vd., 2022: 426]

Tatlı söz dinletir, acı söz esnetir. [TL., 377]

TT. Tatlı söz dinletir, tatsız söz esnetir. [Aksu vd., 2022: 454]

Tatlı sözlü olanın dişleri düşman olur. [TL., 377]

TT. Tatlı sözlü [dostu] olanın, dişleri düşman olur. [Soysal, 1971: 382]

Tatlı tatlı söyler, acı acı sokar. [TL., 377]

TT. Tatlı tatlı söyler, acı acı sokar. [TAD II, 1971: 351]

Tatlı yemenin acı acı geçirmesi olur. [TL., 377]

TT. Tatlı tatlı yemenin acı acı geçirmesi olur. [Aksoy, 2020: 442]

Tatlı yiyip tatlı sözleşelim. [TL., 377]

TT. Tatlı yiyelim tatlı konuşalım. [Aksu vd., 2022: 454]

Tatlı, dişe düşman; acı, mideye dosttur. [TL., 377]

TT. Tatlı dişe düşman, acı mideye dosttur. [Soysal, 1971: 382]

Tatluya tatlı söyle. [TL., 377]

TT. Tatluya tatlı söyle. [Soysal, 1971: 383]

Tatlıyı küpten almalı, kadınlığı gökten. [TL., 377]

TT. Tatlıyı küpten almalı, kadını kökten. [Aksu vd., 2022: 454]

Tatsız çorbaya tuz kâr eylemez; akılsız kafaya söz. [TL., 378]

TT. Tatsız aşı su neylesin, akılsız başa söz neylesin. [Aksoy, 2020: 442]

Tatsız tereke, dipsiz öreke. [TL., 378]

TT. Tatsız tereke, dipsiz öreke. [Soysal, 1971: 383]

Tavaşı malı gibi mirasçısı yok. [TL., 423]

TT. Tavaşı malı gibi mirasçısı yok. [Duymaz, 2020: 200]

Tavşan yatağında avlanır. [TL., 398]

TT. Tavşan yatağında avlanır. [Aksu vd., 2022: 454]

Tavuk bile su içerken göğre bakar. [TL., 388]

TT. Tavuk bile su içerken göğre (Allah'a) bakar. [Aksu vd., 2022: 455]

Tavuk eşe eşe gözünü çıkarır. [TL., 388]

TT. Tavuk eşe eşe gözünü çıkarır. [Soysal, 1971: 384]

Tavuk gibi akşam olunca gözleri kapanır. [TL., 388]

TT. Tavuk gibi akşam olunca gözleri kapanır. [TAD II, 1971: 352]

Tavuk kaza bakmış ta kışını yırtmış. [TL., 388]

TT. Tavuk kaza bakmış da kışını yırtmış. [Aksoy, 2020: 443]

Tay at oluncıya kadar sahibi mat olur. [TL., 400]

TT. At, at oluncaya kadar sahibi mat olur. [Aksoy, 2020: 158]

Tencere yuvarlandı, kapağını buldu. [TL., 677]

TT. Tencere yuvarlanmış, kapağını bulmuş. [Aksu vd., 2022: 458]

Tıngır elek tıngır tas. [TL., 459]

TT. Tıngır elek tıngır sac, elim hamur karnım aç. [Aksu vd., 2022: 459]

Tırnağın varsa başını kaşı. [TL., 457]

TT. Tırnağın varsa başını kaşı. [Aksoy, 2020: 446]

Tiz sözler, tiz peşiman bulur. [TL., 144]

TT. Tez söyler, tez pişman olur. / TT. Tez söyleyen tez pişman olur. (Öneri)

Tok açın halinden bilmez. [TL., 453]

TT. Tok açın hâlinde bilmez. [Aksoy, 2020: 447]

Tok ağırlaması güçtür. [TL., 453]

TT. Tok ağırlaması (ağırlamak) güçtür (güç olur). [Aksoy, 2020: 447]

Tok iken yemek yiyen, mezarını dişiyle kazar. [TL., 453]

TT. Tok iken yemek yiyen, mezarını dişiyle kazar. [Aksoy, 2020: 447]

Top çeken beygirlere Allah imdat eyliye. [TL., 423]

TT. Allah imdat eylesin top çeken beygirlere. [Albayrak, 2009: 142]

Top otu beylik. [TL., 423]

TT. Top otu beylikten olunca, gülle Bağdat'a gider. [Aksoy, 2020: 448]

Topa alışan deve davuldan ürkmez. [TL., 423]

TT. Topa alışan deve davuldan ürkmez. [Aksu vd., 2022: 461]

Topalla gezen aksamak öğrenir. [TL., 425]

TT. Topalla gezen, aksamak öğrenir. [Aksoy, 2020: 447]

Toprağa yapışsa altın olur. [TL., 425]

TT. Toprak avuçlayan altın tutar. [Aksu vd., 2022: 461]

Toya gitsen tok git. [TL., 452]

TT. Toya gidersen de tok git. [Soysal, 1971: 390]

Turp ekim şalgam çıktı. [TL., 433]

TT. Turp ekim şalgam çıktı. [Eyüboğlu, 1975: 228]

Turpun sıkından seyreği iyidir. [TL., 433]

TT. Turpun sıkısından seyreği iyidir. [Aksu vd., 2022: 462]

Tutamadığı kuşu azat eder. [TL., 427]

TT. Tutamadığı kuşu azat eder. [Yurtbaşı, 2003: 229]

Tuttuğu toprak altın olur. [TL., 427]

TT. Toprak avuçlayan altın tutar. [Aksu vd., 2022: 461]

Tutulmayan uğru, beyden doğru. [TL., 427]

TT. Tutulmayan uğru, beyden doğru. [Aksoy, 2020: 448]

Tuz ekmek hakkını bilmiyen akibet gözden çıkar. [TL., 436]

TT. Tuz ekmek hakkını bilmeyen kör olur. [Aksoy, 2020: 448]

Tuz gibi her aşı girer. [TL., 436]

TT. Tuz gibi her aşı girer. [TAD II, 1971: 356]

Tuzun azı da bir, çoğu da. [TL., 436]

TT. Tuzun azı da bir, çoğu da. [Soysal, 1971: 391]

Zalim ettiğini bulur. [TL., 466]

TT. Zalim ettiğini bulur. [Soysal, 1971: 428]

Zalim kadıdan munsif subaşı yeğdir. [TL., 466]

TT. Zalim kadıdan munsif subaşı yeğdir. [Soysal, 1971: 428]

Zalimin mumu sabaha dayanmaz. [TL., 466]

TT. Zalimin mumu, sabaha dayanmaz. [Soysal, 1971: 428]

Zannetmediğin delikten yılan çıkar. [TL., 467]

TT. Zannetmediğin delikten yılan çıkar. [Soysal, 1971: 428]

Zannetmediğin kovuktan tilki çıkar. [TL., 467]

TT. Zannetmediğin kovuktan tilki çıkar. [Aksu vd., 2022: 503]

Zannetmediğin taş baş yarar. [TL., 467]

TT. Ummadığın taş baş yarar. [Aksoy, 2020: 451]

Zarafanın düşkünü, sade giyer kış günü. [TL., 463]

TT. Zürafanın düşkünü, beyaz giyer kış günü. [Aksoy, 2020: 484]

Zarar faidenin kardeşidir. [TL., 363]

TT. Kâr, zararın kardeşidir [ortağıdır]. [Aksoy, 2020: 346]

Zarar ziyan bizim için. [TL., 363]

TT. Zarar, ziyan insan içindir. [Soysal, 1971: 429]

Zarara gülücü olma. [TL., 363]

TT. Zarara gülücü olma. [Soysal, 1971: 428]

Zarardan korkan kâr edemez. [TL., 363]

TT. Zarardan korkan kâr edemez. [Aksu vd., 2022: 503]

Zararsız yılan kırk yıl yaşasın. [TL., 363]

TT. Bana dokunmayan (beni sokmayan) yılan bin yaşasın. [Aksoy, 2020: 177]

Zarîfin belinde, arîfin elinde. [TL., 463]

TT. Zarîfin belinde, arîfin elinde. [Soysal, 1971: 429]

Zaruret ateşten gömlek. [TL., 364]

TT. Zaruret ateşten bir gömlektir. [Soysal, 1971: 429]

Zaruret insana her şeyi yaptırır. [TL., 364]

TT. Zaruret insana her şeyi yaptırır. [Soysal, 1971: 429]

Zarurî yâ Musa! [TL., 364]

TT. Zarurî yâ Musa. [Eyüboğlu, 1975: 250]

Zayi olan koyunun kuyruğu büyük olur. [TL., 373]

TT. Zayi olan koyunun kuyruğu büyük olur. [Aksoy, 2020: 480]

Zayi olmaz mirî malıdır. [TL., 373]

TT. Zayi olmaz mir malıdır. [Soysal, 1971: 429]

Zulm ile dünya harap olur. [TL., 465]

TT. Zulüm ile dünya harap olur. [Soysal, 1971: 433]

Zulm ile yapılan çabuk yıkılır. [TL., 465]

TT. Zulüm ile yapılan çabuk yıkılır. [Soysal, 1971: 433]

Zulmu kendinedir. [TL., 465]

TT. Zulmü kendinedir. [TAD II, 1971: 390] / Zulmün kendinedir. [Eyüboğlu, 1975: 252]

Zulüm ile Bağdat viran olur. [TL., 465]

TT. Zulüm ile Bağdat viran olur. [Soysal, 1971: 433]

2. ÇAĞATAY TÜRKÇESİNE AİT ATASÖZLERİ

Ak koynı ayağından asadur; kara koynı ayağından asadur. [TL., 896]

TT. Ak koyun ak bacağından, kara koyun kara bacağından asılır. [Aksoy, 2020: 129]

Altun inımas sarı may sasımas. [TL., 13]

TT. Altın pas tutmaz [taş yağmurdan ıslanmaz]. [Aksu vd., 2022: 132]

Atalı oğul, kocalı kul. [TL., 847]

TT. Atalı oğul, hocalı kul. [Gürsu, 2009: 530]

Çoban küp bolsa koy haram olur. [TL., 896]

TT. Çoban çok olursa koyun murdar olur. [Sarsek, 2018: 235]

İhlâs bile yığlasan sokur gözden yaş çıkar. [TL., 149]

TT. İçtenlikle ağlanırsa kör gözden bile yaş çıkar. (Öneri)

Kar yağdı diyip kuanma ayazları kilür; Hoca kildi diyip kuanma niyazları kilür. [TL., 700]

TT. Kar yağdı diye sevinme, ayazı var, hoca geldi diye sevinme, sadakası var. [Gürsu, 2009: 496]

Kazanga yantaşsan karası yogar; yamanga yantaşsan belâsı yogar. [TL., 723]

TT. Kazana yanaşırsan karası, kötüye yanaşırsan belası geçer. [Çobanoğlu, 2004: 334]

Kızıl Hızırnı aynatur. [TL., 914]

TT. Altın Hızır'ı bile yoldan çıkarır. (Öneri)

Kızım singe aylamın kilinim sin işit. [TL., 914]

TT. Kızım sana dedim (söylüyorum), gelinim sen anla [işit]. [Aksu vd., 2022: 365]

Kolan başıga iş tüşse kudukga karama. [TL., 851]

TT. Küheylan başına iş düşse, tayına bakamaz. [Eyüpoğlu, 2017: 60]

Ni birürsun kolunğ ile, o kiter sininğ ile. [TL., 877]

TT. Ne verirsen elinle o gider seninle. [Aksoy, 2020: 395]

Savlıkım, baylıkım; hastalıklın, mangilay karalığım. [TL., 30]

TT. Sağlıktan büyük zenginlik yoktur. [Aksu vd., 2022: 428]

Songi peşimanlık özünge düşman. [TL., 157]

TT. Son pişmanlık fayda vermez (etmez). [Aksoy, 2020: 428]

Su görmekünce itek çiçme. [TL., 126]

TT. Dereyi görmeden paçayı sıvar. [TAD I, 1971: 132]

Süridin ayrılğan koyı büri yırtar. [TL., 896]

TT. Sürüden ayrılanı kurt kapar. [Aksoy, 2020: 433]

Süt bile kirgen can bile çıkar. [TL., 129]

TT. Sütle giren huy can ile çıkar. [Aksoy, 2020: 433]

3. AZERBAIJAN TÜRKÇESİNE AİT ATASÖZLERİ

Ağlamayan uşağa süt vermezler. [TL., 131]

TT. Ağlamayan çocuğa meme vermezler. [Aksoy, 2020: 120]

Ata ogula bağ kıydı, oğul ataya salkım kıymadı. [TL., 928]

TT. Baba oğluna bir bağ bağışlamış; oğul babaya bir salkım üzüm vermemiş. [Aksoy, 2020: 172]

Bir elde iki karpuz tutmak olmaz. [TL., 710]

TT. Bir el ile karpuz tutulmaz. [Musaoğlu ve Gümüş, 1995]

Biri yer biri bahar, kıyamet ondan kopar. [TL., 839]

TT. Biri yer biri bakar, kıyamet ondan kopar. [Aksoy, 2020: 195]

Can versen kardaşa ver. [TL., 712]

TT. Can verirsen kardeşe ver, bin yıl geçse unutulmaz. [Musaoğlu ve Gümüş, 1995]

Çakkal var ki güiden çıhardır, kurdun adı bednamdır. [TL., 854]

TT. Çakkal vardır baş keser, kurdun adı kötüye çıkar. [Musaoğlu ve Gümüş, 1995]

Çobanı özüinden olanın, koyunu dişi doğar. [TL., 901]

TT. Çobanı kendinden olanın koyunu dişi kuzular. [Musaoğlu ve Gümüş, 1995]

Dag dag ile kavuşmaz, adam adam ile kavuşur. [TL., 760]

TT. Dağ dağa kavuşmaz, insan insana kavuşur. [Aksoy, 2020: 225]

Handan korhan koyun sahlamaz. [TL., 901]

TT. Kurttan korkan koyun beslemez. [Musaoğlu ve Gümüş, 1995]

Her ne doğrarsan aşına, o çıkar kaşığına. [TL., 727]

TT. Ne doğrarsan (dökersen) aşına, o çıkar kaşığına. [Aksoy, 2020: 393]

Her ne salarsan aşına, o çihar kaşıkına. [TL., 24]

TT. Ne doğrarsan (dökersen) aşına, o çıkar kaşığına. [Aksoy, 2020: 393]

İki karpuz bir koltuğa sığmaz. [TL., 710]

TT. İki karpuz bir koltuğa sığmaz. [Aksoy, 2020: 320]

İstiyenin bir üzü kara, vermiyenin iki üzü kara. [TL., 707]

TT. İsteyenin bir yüzü, vermeyenin iki yüzü kara. [Aksoy, 2020: 327]

Kalan işe kar yağar. [TL., 700]

TT. Kalan işe kar yağar. [Soysal, 1971: 259]

Kar yağup ayag üşütmek için. [TL., 700]

TT. Kar onun için yağar ki ayak üşüte. [TAD II, 1971: 251]

Kaz vur, kazan doldur. [TL., 721]

TT. Kaz vur, kazan doldur (serçeden ne olacak). [TAD II, 1971: 258]

Keçinin eceli gelende çobanın çomağına sürtüşür. [TL., 134]

TT. Eceli gelen (yaklaşan) köpek cami (mescit) duvarına (avlusuna) siyer [işer].
[Aksoy, 2020: 254]

Kırakına bak bezini al, anasına bak kızını al. [TL., 914]

TT. Anasına bak, kızını al, kenarına (kıyısına/tarağına) bak, bezini al. [Aksoy, 2020: 145]

Kış kışlığın yerde eyler, gökte eylemez. [TL., 918]

TT. Kış kışlığını, kuş kuşluğunu gösterir (yapar). [Aksoy, 2020: 359]

Kız idim giydirdiler ebrüfa köynigni, nişanlandım giydirdiler zevku safa köynigni, gelin oldum giydirdiler cevrü cefa königni. [TL., 914]

TT. Kız idim giydirdiler vefa gömleğini; nişanlandım giydirdiler zevküsefa gömleğini, gelin oldum giydirdiler cevrücefa gömleğini. (Öneri)

Kız idim sultan idim, nişanlandım han oldum, gelin oldum kul oldum, ayaklara çul oldum. [TL., 914]

TT. Kız idim, sultan idim; nişanlandım, han oldum; gelin oldum, kul oldum; ayaklara çul oldum. [Albayrak, 2009]

Kız uşağı bir koz ağacı, yüz daş atılar, bir daşa düşer. [TL., 914]

TT. Kız çocuğu bir koz ağacı; yüz taş atarlar, bir taşa düşer. [Aksu vd., 2022: 364]

Kız uşağı sekiz yaşında dişini, on yaşında eşini, on dört yaşında kişini degişer. [TL., 914]

TT. On beşinde kız ya erde gerek ya yerde. [Aksoy, 2020: 398]

Kız uşağını öz hoşuna koysan ya zurnacıya gider ya balabançıya. [TL., 914]

TT. Kızı gönlüne bırakırsan ya davulcuya kaçır (varır) ya zurnacıya. [Aksoy, 2020: 360]

Kız yükü, düz yükü. [TL., 914]

TT. Kız yükü tuz (düz) yükü. [Eyüboğlu, 1975: 160]

Kızım sana diyorum, gelinim sen işit. [TL., 914]

TT. Kızım sana söylüyorum (dedim) gelinim sen anla [işit]. [Aksoy, 2020:]

Kızın oldu, kırmızı donunu çıkar. [TL., 914]

TT. Kızın oldu, kırmızı elbiseni çıkar. [Öztürk, 1993: 156]

Korh payızdan kabakından kış gelir; korhma kıştan kabakından yaz gelir. [TL., 918]

TT. Kork sonbahardan sonrasında kış gelecek; korkma kıştan sonrasında yaz gelecek. (Öneri)

Korhan göze çöp düşer. [TL., 856]

TT. Esirgenen (sakınan) göze çöp batar. [Aksoy, 2020: 268]

Koyun diyer; Meni çek harabeye, seni çıkardam âbadanlığa. [TL., 901]

TT. Koyun der: Beni götür harabeye, seni çıkarayım refaha. (Öneri)

Koyun yüz olunca derisi min olar. [TL., 901]

TT. Koyunu yüze yetir, el onu bine yetirir. [Aksoy, 2020: 368]

Koyunu kurda tapşurmazlar. [TL., 901]

TT. Koyunu kurda ısmarlar. [TAD II, 1971: 280]

Koyunun oldu elli, adın oldu belli. [TL., 901]

TT. Koyunun oldu elli, adın oldu belli. [Yurtbaşı, 2003: 237]

Koyunun oldu yüz, gir içinde yüz. [TL., 901]

TT. Koyunun oldu elli, adın oldu belli. [Soysal, 1971: 296]

Kurdun adı bednamdır, yese de yemese de. [TL., 854]

TT. “Kurdun adı Yedi.” yese de yemese de. [Yurtbaşı, 2003: 123]

Kurt dumanlı gün ahtarır. [TL., 854]

TT. Kurt dumanlı havayı sever. [Aksoy, 2020: 376]

Kurt ne bilür ki katır bahadır. [TL., 854]

TT. Kurt katırın pahalı olduğunu bilmez. [Yurtbaşı, 2003: 71]

Kurt yuvasından sümük eksik olmaz. [TL., 854]

TT. Kurt yuvasından kemik eksik olmaz. [Yurtbaşı, 2003: 181]

Kurttan korhan koyun sahlamaz. [TL., 854]

TT. Kurttan korkan çoban olmaz. [Yurtbaşı, 2003: 164]

Kurunun oduna yaş da yanar. [TL., 862]

TT. Kurunun yanında yaş da yanar. [Aksoy, 2020: 377]

Meni aparan suya derya diyerem. [TL., 126]

TT. Beni götüren [her] suya Araz derim. [Doğan, 2013: 222]

Min ile gitse yâd olmaz, yahşi günde yâd konşu, yaman günde vay kardaş. [TL., 712]

TT. İyi günde dost iyidir, kötü günde yetiş kardeş. (Öneri)

Ne şiş yansun, ne kebab. [TL., 268]

TT. Ne şiş yansın ne kebab. [Aksu vd., 2022: 397]

Sen Hak ile ol, Hak seninle olur. [TL., 118]

TT. Sen Hak ile olursan, Hak da seninle olur. (Öneri)

Soğan yememisen için niye köynüyor? [TL., 148]

TT. Soğan yemedim ki ağzım koksun. [Aksu vd., 2022: 437]

Sonki peşimanlık faide vermez. [TL., 149]

TT. Son pişmanlık fayda vermez [etmez]. [Aksoy, 2020: 428]

Söz sözü getirür, arşın bezi. [TL., 144]

TT. Söz sözü açar. [Aksu vd., 2022: 440]

Söz var dağa çıhardar; söz var dağdan yindirir. [TL., 144]

TT. Söz var dağa çıkarır, söz var dağdan indirir. [Aksoy, 2020: 430]

Su seneği suda sınar. [TL., 124]

TT. Su testisi su yolunda kırılır. [Aksoy, 2020: 432]

Süt ile giren sümükle çıkar. [TL., 131]

TT. Sütle giren huy, canla çıkar. [Aksoy, 2020: 433]

Tarlan yerini sar dutmaz. [TL., 8]

TT. Kartalın yerini serçe tutmaz. (Öneri)

Vakit olar ki şahın da karacıya işi düşer. [TL., 708]

TT. Şahın da soyguncuya işi düşer. [Musaoğlu ve Gümüş, 1995]

Ya devlet başa ya kuzgun leşe. [TL., 865]

TT. Ya devlet başa ya kuzgun leşe. [Aksu vd., 2022: 481]

Yirsin kaz etini; görürsün lezzetini. [TL., 721]

TT. Yersin kaz etini görürsün lezzetini. [Soysal, 1971: 418]

4. KAZAN TÜRKÇESİNE AİT ATASÖZLERİ

Ana sütü bilen kirmegen tana sütü bilen kirmes. [TL., 129]

TT. Ana sütüyle girmeyen akıl dana sütüyle girmez. [Kırbaç, 2012: 37]

Bir atka iki kamut kertem. [TL., 747]

TT. Bir ata iki hamut gerekmez. [Kırbaç, 2012: 48]

Bugünkü serçe tanğdağı tavuktan artuktur. [TL., 69]

TT. Bugünkü tavuk yarınki kazdan iyidir. [Aksoy, 2020: 204]

Hünerli kol ölmes. [TL., 878]

TT. Hünerli kul ölmez. [Aksu vd., 2022: 299]

İki teke başı bir kazanga sımay. [TL., 357]

TT. İki koç kafası bir kazanda kaynamaz. [Aksoy, 2020: 321]

Kakma kapkanı kagarlar kapkanı. [TL., 684]

TT. Çalma elin kapısını, çalarlar kapını. [Aksoy, 2020: 214]

Karga karga gözün çıkarmas. [TL., 714]

TT. Karga karganın gözünü oymaz. [Aksu vd., 2022: 345]

Karlogaç karlogaçka cim biredi; karındaş karındaska dim biredi. [TL., 716]

TT. Kırlangıç yavrusuna yem verir, kardeş kardeşe can verir. [Doğan ve Erdin 2018: 171]

Öz itigim tar bolgaç, dünyanın kinliğinden ni faide. [TL., 379]

TT. Çizmen darsa dünyanın genişliğinden ne fayda? [Çobanoğlu, 2004: 182]

Sılarga sıynın bolmasa sıparga binin bolsun. [TL., 350]

TT. Saymaya paran yoksa okşamaya elin olsun. [Kılıç, 1996: 64]

Suga bata turgan kişi salamgada tutuna. [TL., 292]

TT. Suya düşen yılanı sarılır. [Aksu vd., 2022: 443]

Tişük kulaknı işitmes. [TL., 883]

TT. Delik kulak neler işitmez. [Musaoğlu ve Gümüş, 1995]

BEŞİNCİ BÖLÜM

TÜRK LÜGATİ'NDE GEÇEN ATASÖZLERİNİN KONULARI AÇISINDAN SINIFLANDIRILMASI

Günlük yaşamdaki her konunun atasözlerinde yer aldığını görebiliriz. Toplumu veya bireyi ilgilendiren durumlar ve olaylar ders çıkartmak maksadıyla atasözlerinde yer almıştır. Bu doğrultuda *Türk Lügati*'nde yer alan atasözlerinin konu ve anlam bakımından geniş kapsamlı ve zengin bir içeriğe sahip olduğu görülmektedir.

Türk Lügati'nde yer alan atasözlerinin söylenme gayesine göre yapılan sınıflandırma aşağıda sunulmuştur. Atasözlerinin gerçek veya mecazi manaları ele alınarak yapılan tasnifte konu bakımında benzerlik gösteren atasözleri müşterek başlık altında toplanmıştır. Sınıflandırma alfabetik sıraya göre yapılmıştır.

1. KONUSUNA GÖRE ATASÖZLERİ

1.1. ACELELİK

Acaba receba derken iş biter. [TL., 478]

Acabanın sırası değil, acele lâzım. [TL., 478]

Acele etme, dilini ısırırsın. [TL., 481]

Acele etme, işte geldi türcaun. [TL., 481]

Acele ile faka bastı. [TL., 481]

Acele ile menzil alınmaz. [TL., 481]

Acele işe şeytan karışır. [TL., 481]

Acele işin sonu nedamettir. [TL., 481]

Acele işin tembel işçisi. [TL., 481]

Acele şeytandan, teenni rahmandan. [TL., 481]

Acele yürüyen yolda kalır. [TL., 481]

Tiz sözler, tiz peşiman bulur. [TL., 144]

1.2. AÇGÖZLÜLÜK

Aksıyanla aksak, suya gidenle susak. [TL., 334]

Arap doyunca yer, Acem çatlayınca. [TL., 490]

Biri yer biri bahar, kıyamet ondan kopar. [TL., 839]

Dam ardında eşiği bulmuşta erkeğini dışısını arıyor. [TL., 394]

Dazlıyan daza düşer, kel başlı kıza düşer. [TL., 381]

Dokuz aptal bir kilimde uyur; iki padişah bir iklimde sığmaz. [TL., 415]

Kanaat gibi devlet olmaz. [TL., 836]
Karnı tok, gözü aç. [TL., 717]
Kızıl Hızırını aynatur. [TL., 914]
Kuru üzümle insan alışmaz. [TL., 861]
Susıyan kanmaz sanır. [TL., 333]
Tamahkârdan bir şey dileyen denize çukur açar. [TL., 421]
Tamahkârın gözünü toprak doyurur. [TL., 421]
Tamakâr olmasa müflis açlığından ölür. [TL., 421]
Tamakâr varken müflis aç kalmaz. [TL., 421]
Zayi olmaz mirî malıdır. [TL., 373]

1.3. AİLEVİ DURUMLAR

Can versen kardaşa ver. [TL., 712]
Kanlım olsun da kardeşim olsun. [TL., 748]
Kaplumbağa yumurtasını göziyle ısıtır. [TL., 675]
Kardeş kardeş yaratılmış, kesesi ayrı yaratılmış. [TL., 718]
Kardeş kardeşi bıçaklamış, dönmüş gene kucaklamış. [TL., 718]
Kardeş kardeşin ne öldüğünü ne unduğunu ister. [TL., 718]
Kardeşin büyüğü peder küçüğü evlât yerine geçer. [TL., 718]
Karlogaç karlogaçka cim biredi; karındaş karındaska dim biredi. [TL., 716]
Kız yükü, düz yükü. [TL., 914]
Kızın oldu, kırmızı donunu çıhar. [TL., 914]
Kızını dövmeyen dizini döver. [TL., 913]
Kimi kızını sever, kimi anasını. [TL., 913]
Koca ekmeği meydan ekmeği; evlât ekmeği zindan ekmeği. [TL., 846]
Koca elde, evlât belde, kardeş nerde? [TL., 846]
Kolan başıga iş tüşse kudukga karama. [TL., 851]

1.4. AHLAK VE TERBİYE

Ar ile evini yıkmaz. [TL., 472]
Ar insana, bâr hayvana yakışır. [TL., 472]
Ar ve namusu peynir ekmekle yemiş. [TL., 472]
Ar, namus Hak getire. [TL., 472]
Ar, Tanrıdan korkmıyana bârdır. [TL., 472]
Arap Araba yüzün karadır demiş. [TL., 490]

Ârı yok, piri yok. [TL., 472]
Ârından yere geçecek. [TL., 472]
Arsızlık her zaman para etmez. [TL., 472]
Ayıp ölmüş te nayip can çekişir. [TL., 468]
Müflis sarrafın bataklı müşteri (olur). [TL., 655]
Dayak cennetten çıkmadır. [TL., 400]
Dayım kim, gâvur kim belli değildir. [TL., 401]
Sabun zahire, sadakat bâtına. [TL., 275]
Sabunun lekesi var, onun yok. [TL., 275]
Saygı sayana, terbiye alana göredir. [TL., 298]
Sima ahlâkın aynasıdır. [TL., 179]

1.5. ALINGANLIK VE KÜSLÜK

Al kaşağıyı gir ahıra, yarası olan kocunur. [TL., 726]
Kırılan cam yerini tutmaz. [TL., 911]
Kırılan kap yerini doldurmaz. [TL., 911]
Kolu kırık işlemiş, gönlü kırık işlememiş. [TL., 876]
Ne şiş yansun, ne kebab. [TL., 268]

1.6. ALIŞKANLIK

Dadanmış kudurmuştan beterdir. [TL., 378]
Sıçan geçer yol olur. [TL., 352]
Sırt giydiğini, ağız alıştığını ister. [TL., 353]
Su aktığı yere (yine) iner. [TL., 331]
Topa alışan deve davuldan ürkmaz. [TL., 423]

1.7. BENCİLLİK

Karga yavrusuna bakmış da a benim ak pak evlâdım demiş. [TL., 714]
Katıra baban kim demişler, at dayımdır demiş. [TL., 728]
Sofranın alt başında; kavganın üst başında (ol). [TL., 85]
Zararsız yılan kırk yıl yaşasın. [TL., 363]

1.8. BİRLİK VE BERABERLİK

Anca baraber, kanca beraber. [TL., 672]
Bir elin sesi çıkmaz. [TL., 306]
Dokuz aptal bir kaşıkla geçinir. [TL., 415]
Karıncanın kumu çıktı. [TL., 721]

Karga derneği insan örneği. [TL., 714]
Kırk derviş bir sofrada yemek yer. [TL., 910]
Kırk serçeden bir börek. [TL., 910]
Kul kulun rızkına sebep olur. [TL., 879]
Sürüden ayrılan kuzuyu kurt kapar. [TL., 138]
Sürüden ayrılgan koynı büri yırtar. [TL., 896]
Taş taşın söğesi. [TL., 384]

1.9. CAHİLLİK

Nadan ile sohbet etme gir kapıyı rezele. [TL., 677]
Softanın avaresi pazar gezer, dervişin avaresi mezar [gezer]. [TL., 141]
Sokma akıl sekiz adım gider. [TL., 344]
Şaşkın ördek başını kor da kışından dalar. [TL., 191]

1.10. CESARET

Ak göt kara göt geçit başında belli olur. [TL., 700]
Serçeden korkan darı ekmez. [TL., 69]
Sonunu sayan erlik edemez. [TL., 345]

1.11. CİMRİLİK

Arap surresidir geçilmez. [TL., 490]
Domuzdan bir kıl çekmek faideden hali değildir. [TL., 444]
Kavak ağacı gibi ne yemişi var, ne gölgesi. [TL., 757]
Kazan kazan da ver kazancıya. [TL., 723]
Kırk çeşmeden bir bardak su. [TL., 910]
Kıysın akçeye, girsin bahçeye. [TL., 924]
Sizden yiyelim içelim, bizde gülüp oynayalım. [TL., 77]
Şarap kebab hay hay; kesap kitap vay vay. [TL., 216]

1.12. ÇALIŞKANLIK

Akar su pislik tutmaz. [TL., 331]
Karıncadan ibret al, yazdan kışı karşılar. [TL., 721]
Kazanmayınca kazan kaynamaz. [TL., 723]
Kul çalışır, Allah verir. [TL., 879]
Kuldan hareket, Mevlâdan bereket. [TL., 879]
Kurbağa vararak vararak dermiş (merdiven ayak ayak diye büyür). [TL., 852]
Osmanlının ayağı üzengide gerek. [TL., 478]

Osmanlıya bir at, bir de zobu. [TL., 478]

Taşçı eşiği gibi akşama kadar çalışır. [TL., 385]

1.13. ÇARESİZLİK

Biçare katır müfte satıldı semeriyle. [TL., 728]

Suga bata turgan kişi salamgada tutuna. [TL., 292]

1.14. DANIŞMA

Danışan dağı aşmış; danışmıyan düz ovada yolunu şaşmış. [TL., 397]

Danışmak gümüş olsa danışmamak kıızıdır. [TL., 914]

1.15. DEDİKODU

Halkın ağzı torba değil ki büzesin. [TL., 425]

Koyun yüz olunca derisi min olar. [TL., 901]

Osmanlı fısıltıdan hoşlanmaz. [TL., 478]

Sahibi razı olur, tellal razı olmaz. [TL., 302]

1.16. DENEYİM

Kanadlanmadan uçma. [TL., 834]

Kanadsız kuş uçmaz. [TL., 834]

Kırk yıldır patriğin eşeğini güdüyor. [TL., 910]

Kırk yıllık çingeneye maşa yapmasını öğretir. [TL., 910]

Kocamış tilki faka düşmez. [TL., 847]

Kuş kuşla avlanır. [TL., 867]

1.17. DERT

Dağ başından duman, insan başından yaman eksik olmaz. [TL., 386]

Dağına göre kar yağar. [TL., 386]

Derdini saklayan derman bulmaz. [TL., 288]

Dertsiz kul olmaz. [TL., 879]

Fena haber tez duyulur. [TL., 661]

Öz itigim tar bolgaç, dünyanın kinliğinden ni faide. [TL., 379]

Saç safadan, tırnak cefadan [ağarır]. [TL., 277]

1.18. DİKKATSİZLİK

Kaz gibi ağzını açacağına gözünü aç. [TL., 721]

Kaz gibi ağzını açıp bakar. [TL., 721]

Sağır için iki kerre kamet olmaz. [TL., 285]

1.19. DİN VE İNANÇ

Dağlar kadar günaha, darı kadar iman. [TL., 386]
Kangı peygambere ümmet olacağını bilmez. [TL., 673]
Kapı, Allah kapısıdır. [TL., 677]
Kul ile Tanrının arasına girilmez. [TL., 879]
Kul kullukta gerek. [TL., 879]
Kulun dediği olmaz, Allahın dediği olur. [TL., 879]
Kuru çeşmede aptes almış, İhmalpaşa'da namaz kılmış. [TL., 861]
Saye, Allah sayesidir. [TL., 34]
Şeriat zâhiredir. [TL., 220]
Şeriatın kestiği parmak acımaz. [TL., 220]
Şeytan benim olsun, dede sultan senin [olsun]. [TL., 268]
Tanrı kulunun rızkını verir. [TL., 391]
Tanrı kulunun yardımcısıdır. [TL., 391]
Top çeken beygirlere Allah imdat eyliye. [TL., 423]
Zarurî yâ Musa! [TL., 364]

1.20. DOĞRULUK

Doğruluk Hak kapısıdır. [TL., 440]
Doğruluk minarede kalmış. [TL., 440]
Doğruluk su kabağıdır, batmaz. [TL., 440]
Hak söz acıdır. [TL., 143]
Hak söze akan sular durur. [TL., 143]
Hak söze mecnun dahi razı olur. [TL., 143]
İki sakimden bir müstakim çıkar. [TL., 89]
Sen Hak ile ol, Hak seninle olur. [TL., 118]
Sipahiye sağ söz tımarından yeğdir. [TL., 42]
Sofranın altı üstü olmaz. [TL., 85]
Soğan yememisen için niye köynüyor? [TL., 148]

1.21. DOSTLUK

Dağ dağa kavuşmaz; insan insana kavuşur. [TL., 386]
Dag dag ile kavuşmaz, adam adam ile kavuşur. [TL., 760]
Dağ tavşansız olmaz. [TL., 386]
Davul zurnasız çingene düğünü olmaz. [TL., 399]

Kambersiz düğün olmaz. [TL., 835]

Kılıç kınını kesmez. [TL., 831]

Min ile gitse yâd olmaz, yahşi günde yâd konşu, yaman günde vay kardaş. [TL., 712]

Sâdık dost akrabadan yeğdir. [TL., 309]

Sonunu saymıyanın dostu olmaz. [TL., 345]

Tatlı, dişe düşman; acı, mideye dosttur. [TL., 377]

1.22. DÜŞMANLIK

Hasımdan sakın karınca ise. [TL., 721]

Hasmın karınca ise kendini merdane tut. [TL., 721]

Sebepsiz kimseyi düşman etme. [TL., 36]

Su uyur, düşman uyumaz. [TL., 331]

1.23. EĞİTİM

Kalem kılıçtan keskindir. [TL., 828]

Kalemin yaptığı kılıç yapamaz. [TL., 828]

Kalırsa el beğensin, ölürse yer beğensin. [TL., 740]

San'at elde altın bileziktir. [TL., 328]

Sonra çıkan boynuz kulağı geçer. [TL., 345]

Sorucu ol ki bilici olasın. [TL., 340]

Tay at oluncıya kadar sahibi mat olur. [TL., 400]

1.24. EMPATİ

Damdan düşen, damdan düşenin halinden bilir. [TL., 394]

Kırlangıcın zararını biberciden sor. [TL., 911]

Kırlangıcın zararını çivit ekenden sor. [TL., 911]

Sorma hekimden, çekenden sor. [TL., 340]

1.25. EVLİLİK

Kadınların şamdani altın olsa, mumu dikecek erkektir. [TL., 698]

Karı koca arasına şeytan bile girmez. [TL., 719]

Karı koca ipek, araya giren köpek. [TL., 719]

Karı malını yeyip de onmuş var mı? Kes bir soğan daha. [TL., 719]

Karı yüzünden gülen ömründe bir kere güler. [TL., 719]

Karıdan korkmıyan yanılır. [TL., 719]

Karımın kurduğu başa, anamın ki dağa taş. [TL., 719]

Karın kardeşten daha yakın. [TL., 717]

Karının biri âlâ, ziyadesi belâdır. [TL., 719]
Karısı olmıyanın darısı başına. [TL., 719]
Kırk yılda bir karı sözü dinlemeli. [TL., 910]
Kız beşikte, cihaz sandıkta. [TL., 913]
Kız yedi yaşında, ya yerde ya erde. [TL., 913]
Kızı kendi keyfine koysalar çalgıcıya varır. [TL., 913]
Kız idim giydirdiler ebrüfa köynigni, nişanlandım giydirdiler zevku safa köynigni, gelin oldum giydirdiler cevru cefa königni. [TL., 914]
Kız idim sultan idim, nişanlandım han oldum, gelin oldum kul oldum, ayaklara çul oldum. [TL., 914]
Kız uşağı bir koz ağacı, yüz daş atılar, bir daşa düşer. [TL., 914]
Kız uşağı sekiz yaşında dişini, on yaşında eşini, on dört yaşında kişini değışer. [TL., 914]
Kız uşağını öz hoşuna koysan ya zurnacıya gider ya balabançıya. [TL., 914]
Koca iyi bir şey olsa adını konca korlardı. [TL., 846]
Koca kütüğü Allah eksik etmesin. [TL., 846]
Koca olsun da cüce olsun. [TL., 846]
Kocanın kabı iki ise birini kır. [TL., 846]
Son koca bön koca, bunalınca varmaca. [TL., 345]
Tatlıyı küpten almalı, kadınlığı gökten. [TL., 377]

1.26. GEÇİMSİZLİK

Çoban küp bolsa koy haram olur. [TL., 896]
Dağ dağ üstüne olur; ev ev üstüne olmaz. [TL., 386]
Dokuz at bir kazığa bağlanmaz. [TL., 415]
İki teke başı bir kazanga sımay. [TL., 357]
Karışma işime, dolaşma peşime. [TL., 717]
Kanda çokluk, orada bokluk. [TL., 673]
Kurt ile koyun yürmez.. [TL., 853]
Kurt koyun bir yerde geçinir. [TL., 853]

1.27. GEVEZELİK

Dudu gibi ne işitirse onu söyler. [TL., 438]
Sebepsiz düşman peyda eden ya ahmaktır ya geveze. [TL., 36]

1.28. GİRİŞİMCİLİK

Ağlamıyan uşağa süt vermezler. [TL., 131]
Handan korhan koyun sahlamaz. [TL., 901]
İştah dışın altındadır. [TL., 257]
Kaz vur, kazan doldur (serçeden ne olacak). [TL., 721]
Korkak bezirgan ne kâr eder ne zarar. [TL., 858]
Kutlu gün doğuşundan bellidir. [TL., 843]
Kurbâğa vararak vararak dermiş. [TL., 852]
Sirkesini sarmısağını sayan paça yiyemez. [TL., 73]
Tırnağın varsa başını kaşı. [TL., 457]

1.29. GİYİM

Dut giyinirse insan soyunur. [TL., 427]

1.30. GÖRGÜ VE GÖRGÜSÜZLÜK

Adet etme, âdeti terk etme. [TL., 470]
Arsız neden arlanır, çul da giyer sallanır. [TL., 472]
Arsızın yüzüne tükürmüşler, yağmur yağıyor demiş. [TL., 472]
Arlı babanın arsız evlâdı. [TL., 472]
Ayda gelen soğan, yılda gelen soğan. [TL., 341]
Çizmeden bozma katır, ne gönül bilirsin ne hatır. [TL., 729]
Dolu küpün sesi çıkmaz. [TL., 448]
Ehli ırzın kapısı kapalı gerek. [TL., 677]
Evvel taam, sonra kelâm. [TL., 412]
Kaldırımda kılıç sürümek kolaydır. [TL., 739]
Kalıp kıyafetle adam adam olmaz. [TL., 735]
Kangı gâvur öldüğünü bilmez de vay Vasil çağırır. [TL., 673]
Kangı taşı kaldırsan altından çıkar. [TL., 673]
Karga kekliğe taklit ederken yürüyüşünü şaşırmış. [TL., 714]
Karıncanın kanadlanması zevaline işaretledi. [TL., 721]
Karıncaya kanadı zarar. [TL., 721]
Karşı bağın üzümü, dinle benim sözümü. [TL., 712]
Kav çakmak kesesi gibi kuşağa sokulmaz. [TL., 756]
Kavuk ayağa mest başa giyilmez. [TL., 757]
Kavuşu büyük kendi küçük şalgam efendi. [TL., 757]

Kılık kıyafet, sıçanlara ziyafet. [TL., 923]
Kılık uygun, kıyafet yerinde. [TL., 923]
Kız anasından görmeyince sofrayı kaldırmaz. [TL., 913]
Kurttan çoban olmaz. [TL., 853]
Osmanlı yanında gözünü, kâtip yanında sözünü sakın. [TL., 478]
Örflle hüküm olur amma kavukla değil. [TL., 499]
Sağır ile söyleşmek güçtür. [TL., 285]
Sağır işitmez, uydurur. [TL., 285]
Serçeden başka kuş, Zeyrekten başka yokuş bilmez. [TL., 69]
Seyrek git sen dostuna; kalksın ayak üstüne. [TL., 92]
Softanın yatağını kapıdan dışarı atmışlar, beni zımnem istiskaldır bu, demiş. [TL., 141]
Sofu soğan soymas, görse kabuğun da koymas. [TL., 343]
Sonradan görme, Ermeniden dönme. [TL., 345]
Su küçüğün, söz büyüğün. [TL., 331]
Şaşkın müsafir ev sahibini ağırlar. [TL., 84]
Şecaat kıyafetle değildir. [TL., 211]
Tası anma, evde dazlak var. [TL., 382]
Turpun sıkından seyreği iyidir. [TL., 433]
Zarafanın düşkünü, sade giyer kış günü. [TL., 463]

1.31. GÜÇ

Kırk kurda bir aslan ne yapsın? [TL., 910]
Kırk yıl tavuk olmaktan ise, bir gün horoz olmak yeğdir. [TL., 910]
Kırk yaşında eşek, iki yaşında taya arpa taşır. [TL., 910]
Kırk yıl yağmur yağsa mermere geçmez. [TL., 910]
Kol ile baş kesilir. [TL., 876]
Kurt sayılı koyunu bile kapar. [TL., 853]
Kurt yuvasından sümük eksik olmaz. [TL., 854]
Serçeye çubuk beredir. [TL., 69]
Sizi hamamcı eden bizi de külhancı eder. [TL., 77]
Su eğersiz aslan gibidir. [TL., 331]
Su küpünün yanında çanaklar kırılır. [TL., 331]
Tarlan yerini sar dutmaz. [TL., 8]
Tavşan yatağında avlanır. [TL., 398]

1.32. GÜVEN

- Fâniye itimat olmaz. [TL., 660]
İnanma dostuna, saman doldurur postuna. [TL., 325]
Karaman'ın koyunu, sonra çıkar oyunu. [TL., 704]
Kar ne kadar çok yağsa yaza kalmaz. [TL., 699]
Kar yağdı diyip kuanma ayazları kilür; Hoca kildi diyip kuanma niyazları kilür. [TL., 700]
Koyunu kurda tapşurmazlar. [TL., 901]
Sel gider kum kalır. [TL., 19]
Serçeyi kuştan mı sayarsın. [TL., 69]
Suyu bardakta, gemiyi duvarda [görmeli]. [TL., 331]
Suyun çağlamazı, insanın söylemezi (-nden korkmalı). [TL., 331]
Suyun ımıl ımıl akanı, insanın yere bakanı (-ndan korkmalı). [TL., 331]
Suyun yavaş akarından, insanın yere bakanından sakın. [TL., 331]
Süt içerken ağzı yandı, yoğurdu üflüyor. [TL., 129]
Sütten ağzı yanan yoğurdu üfler. [TL., 129]
Tanımıyan dostunu, pazara verdi postunu. [TL., 396]

1.33. GÜZELLİK

- Kaşla göz, gayrisi söz. [TL., 725]

1.34. HADDİNİ BİLME

- Açtırma kutunun kapağını. [TL., 873]
Açtırma kutuyu, söyletme kötüyü. [TL., 873]
Kapa kutunun kapağını. [TL., 676]
Karlar yağsa kış değil mi; kişi haddini bilse hoş değil mi? [TL., 699]
Keçinin eceli gelende çobanın çomağına sürtüşür. [TL., 134]
Kurcalama sivilceyi çıban edersin. [TL., 855]
Kurt kulağından tutulmaz. [TL., 853]
Sivilceyi kurcalama, çıban edersin. [TL., 174]
Taşkınlığın sonu şaşkınlık. [TL., 383]

1.35. HASETÇİLİK

- Kara bakanın gözü kamaşır. [TL., 699]
Konşunun tavuğu konşuya kaz görünür. [TL., 890]
Şöhret afettir. [TL., 261]

Tavuk kaza bakmış ta kışını yırtmış. [TL., 388]

1.36. HATIR

Bir fincan kahvenin bile hakkı vardır. [TL., 902]

1.37. HİLE VE KURNAZLIK

Arapça bilir misin? Uydur uydur söyle. [TL., 491]

Kadının fendi erkeği yendi. [TL., 662]

Kargayı bülbül diye satar. [TL., 714]

Meramı kalaycılık değil kış çalkalamak. [TL., 735]

Minareyi çalan kılıfını hazırlar. [TL., 832]

Şeytan ile ortak eken buğdayın samanını alır. [TL., 268]

Tutulmıyan uğru, beyden doğru. [TL., 427]

1.38. HUY

Ağzı eğri, gözü şaşı ensesinden bellidir. [TL., 340]

Ak koynı ayağından asadur; kara koynı ayağından asadur. [TL., 896]

Altun ınımas sarı may sasımas. [TL., 13]

Ana sütü bilen kirmegen tana sütü bilen kirmes. [TL., 129]

Ar gözden, kâr yüzden anlaşılır. [TL., 472]

Aslını sorma kişinin izzetinden bellidir/Ağzı eğri, gözü şaşı ensesinden bellidir. [TL., 340]

Bıçağı kestiren kendi suyu, insanı sevdiren kendi huyu. [TL., 334]

Çobanı özünden olanın, koyunu dişi doğar. [TL., 901]

Dağlar her zaman misafir almaz. [TL., 386]

Domuz gördüğünü çalar. [TL., 444]

Domuzdan insan doğmaz. [TL., 444]

Domuzu an, baltayı hazırla. [TL., 444]

Domuzu an, çomağı yanı başında. [TL., 444]

Domuzun burnunu kulağını kesmişler, yine domuz, yine domuz. [TL., 444]

Erenlerin sağı solu olmaz. [TL., 284]

Halayıktan kadın olan kurnayı deler tasla; köleden müezzin olan minareyi yıkar sesle. [TL., 698]

Halayıktan kadın olmaz; gül ağacından odun. [TL., 698]

Kahvenin yüzü kara amma meydanı pâk. [TL., 902]

Kalın inceleninceye kadar ince üzülür. [TL., 742]

Kanda şap, kanda şeker? [TL., 673]
Kar yağup ayag üşütmek için. [TL., 700]
Karpuz kökünde büyür. [TL., 710]
Karpuz sulandıkça büyür. [TL., 710]
Karşıdan gördüm bir yeşil türbe, içine girdim estağfirullah tövbe. [TL., 712]
Kart ağacın eğilmesi güç olur. [TL., 711]
Kart gâvur imana gelmez. [TL., 711]
Kart kâfir müslüman olmaz. [TL., 711]
Karıyı sırdaş eden tellâl aramaz. [TL., 719]
Kavak ağacından odun, halayıktan kadın olmaz. [TL., 757]
Kavli fiiline uymaz. [TL., 733]
Kırakına bak bezini al, anasına bak kızını al. [TL., 914]
Kır atın yanında duran ya huyundan ya suyundan. [TL., 908]
Kırk yıllık Kânî olur mu Yânî? [TL., 910]
Kış kışlığın yerde eyler, gökte eylemez. [TL., 918]
Konşu konşudan huy kapar, ayrına su katar. [TL., 890]
Kov, döv gene köpek. [TL., 873]
Kurt tüyünü değiştirir, huyunu değiştirmez. [TL., 853]
Sarığında leke var, onda yok. [TL., 281]
Sarmısağı gelin etmişler, kırk gün kokusu çıkmamış. [TL., 280]
Sıçan çıktığı deliği bilir. [TL., 352]
Soy çeker, bok kokar. [TL., 349]
Soyu soydan al, köpeği mandradan. [TL., 349]
Su seneği suda sınar. [TL., 124]
Surete bakma, sirete bak. [TL., 337]
Sürtüğün feracesi kol demirinde asılır. [TL., 137]
Süt bile kirgen can bile çıkar. [TL., 129]
Süt ile giren sümükle çıkar. [TL., 131]
Süt ile giren huy, canla çıkar. [TL., 129]
Şeytanları kendi içlerinden. [TL., 268]
Topalla gezen aksamak öğrenir. [TL., 425]
Turp ekim şalgam çıktı. [TL., 433]

1.39. İÇTENLİK

İhlâs bile yağlasan sokur gözdin yaş çıkar. [TL., 149]

1.40. İDRAK

Anlıyana sivrisinek saz; anlamıyana davul zurna az [gelir]. [TL., 176]

Arif isen bir gül yeter kokmağa hoyrat isen gir bahçeye yıkmağa. [TL., 496]

Arife bir gül yeter. [TL., 496]

Arife bir işaret yeter. [TL., 496]

Hayvanın ahmağı kaz, insanın ahmağı Lâz. [TL., 721]

Kap sirkeye göredir. [TL., 675]

Kırk arabın akı bir incir çekirdeği doldurmaz. [TL., 910]

Kırk deveye bir eşek. [TL., 910]

Sakal başa kurban olsun. [TL., 288]

Söyleyenden dinleyen arif gerek. [TL., 163]

Şeyh olmak kolaydır; dervişlik güç. [TL., 264]

Tatsız çorbaya tuz kâr eylemez; akılsız kafaya söz. [TL., 378]

Tişük kulaknı işitmes. [TL., 883]

1.41. İHANET

Kargayı besle, gözünü oysun. [TL., 714]

Mescit mumunu yiyen kedi kör olur. [TL., 49]

Osmanlı kılıcı nankörlükle çekilmez. [TL., 478]

Sanma ki haini berhurdar olur; ya başı kesilir, ya berdar olur. [TL., 293]

1.42. İHTİMAL VEYA BELİRSİZLİK

Doğmadan çocuğa kaftan biçilmez, doğduğuna inanır, öldüğüne inanmaz. [TL., 440]

Karıncalı kütük gibi giren çıkan bellisiz. [TL., 721]

Kavakta nar biter kafan kadar. [TL., 757]

Kurunun yanında yaş da yanar. [TL., 861]

Kurunun oduna yaş da yanar. [TL., 862]

Meni aparan suya derya diyerem. [TL., 126]

Su görmekünce itek çiçme. [TL., 126]

Sudaki balık pazarı. [TL., 331]

Suyu getirende bir, testiye kıranda. [TL., 331]

Ya devlet başa ya kuzgun leşe. [TL., 865]

1.43. İNATÇILIK

Osmanlıyı at yıkar, Türkü inat. [TL., 478]

Taşımı ver diyen Türklerdendir. [TL., 384]

1.44. İSTEK VE ARZU

Dağlar kadar kamburu olsaydı da bizimle beraber olaydı. [TL., 386]

Ekinci yağmur ister, yolcu kurak; herkesin muradını verir Hak. [TL., 862]

İstiyenin bir üzü kara, vermiyenin iki üzü kara. [TL., 707]

İstiyenin bir yüzü kara vermiyenin iki yüzü. [TL., 701]

1.45. İYİLİK

Fena gelmeyince iyinin kadri bilinmez. [TL., 661]

İbadetle cennete girilmez, kalbi selim lâzım. [TL., 474]

İslâmın şartı beş, altıncısı insaf demişler. [TL., 99]

Kanı kan ile yumazlar; kanı su ile yuyarlar. [TL., 748]

1.46. KABAHAT

İbadet te mahfî kabahat te. [TL., 474]

[Kabahat] hem şişte hem kebapta. [TL., 268]

Kangı taş katı ise başını ona vursun. [TL., 673]

1.47. KAÇINMA

Kaçanın anası ağlamamış. [TL., 695]

Kaçmak benden tutmak senden. [TL., 695]

Kılıcın Şam ise, sat da taban al. [TL., 831]

Sağ olsun, var olsun; benden uzak olsun. [TL., 283]

Sakın kendini kelden korden. [TL., 289]

Sinek murdar değil amma mide bulandırır. [TL., 176]

1.48. KARARLILIK

Azmin elinden hiçbir şey kurtulmaz. [TL., 504]

Cehdile sıçan tahtayı deler. [TL., 352]

Dağ ne kadar yüce olsa, bir geçidi bulunur. [TL., 386]

Dağ ne kadar yüksek olsa, kervan elbet aşar. [TL., 386]

1.49. KÂR VE ZARAR

Kısa günün kârı az olur, kısa boylu. [TL., 919]

Zarar faidenin kardeşidir. [TL., 363]

Zarar ziyan bizim için. [TL., 363]

Zarara gülücü olma. [TL., 363]

Zarardan korkan kâr edemez. [TL., 363]

1.50. KARŞILIK

Eken biçer, konan göçer. [TL., 889]

Her ne doğrarsan aşına, o çıkar kaşığına. [TL., 727]

Her ne salarsan aşına, o çıkar kaşıkına. [TL., 24]

Kakma kapkanı kagarlar kapkanı. [TL., 684]

Konmadan göçülmez. [TL., 889]

Saza saz ile, söze söz ile mukabele gerek. [TL., 12]

Su verip yağ alsan zarar edersin. [TL., 331]

Taş anma [taşanma] deliye başına taş yağdırır. [TL., 383]

Taşlarsan deliyi, başına kaplat çeliği. [TL., 385]

Yirsin kaz etini; görürsün lezzetini. [TL., 721]

1.51. KIYMET

Aş taşı, kepçe devrolmaz. [TL., 383]

Dağdaki kuşun kırkı bir akçaya. [TL., 386]

Dağdan gelen dağa gider. [TL., 386]

Davuldan gelen zurnaya gider. [TL., 399]

Kurt ne bilür ki katır bahadır. [TL., 854]

Sılarga sıynın bolmasa sıparga binin bolsun. [TL., 350]

Şık şık eden nalçadır, iş bitiren akçadır. [TL., 270]

1.52. KİBİR

Büyük söz söyleme, büyük lokma ye. [TL., 142]

Dağ yürümezse aptal yürür. [TL., 386]

Dokuz keçili kürt gibi kurulur. [TL., 415]

Domuzu bulsa kuyruğundan yutar. [TL., 444]

Kaplumbağa kabuğunda:Ne büyük sarayım var. demiş. [TL., 675]

Karınca kanadlandı. [TL., 721]

San'atini horlıyan boğazına torba takar. [TL., 328]

Sarığı sarar, hotozu kondurmaz. [TL., 281]

Sen ağa ben ağa, bu ineği kim sağa? [TL., 119]

Sen efendi ben efendi, atı kim tımar ede? [TL., 119]

Serkeş öküz son soluğu kasap dükkânında alır. [TL., 64]

Tutamadığı kuşu azat eder. [TL., 427]

1.53. KOMŞULUK

Konşu hakkı Tanrı hakkı. [TL., 890]

Konşu kakkı büyük, saymıyan hödük. [TL., 890]

Konşu kızı almak, kalaylı tastan su içmek. [TL., 890]

Konşu kızı çapanaklı olur. [TL., 890]

Konşu konşunun tütününe muhtaçtır. [TL., 890]

Konşu konşuya lâzım olur. [TL., 890]

Kurt bile komşusunu yemez. [TL., 853]

1.54. KORKAKLIK

Kardan arslandır, güneş görmeye gelmez. [TL., 699]

Korkak insandan aslan bile korkar. [TL., 858]

Korku bağılıyı bekler. [TL., 859]

Korku dağları aşırır. [TL., 859]

Korku dağları bekler. [TL., 859]

Korku mezar taşlarını insan yapar. [TL., 859]

Korkulu düşün sonu hayırlıdır. [TL., 859]

Korkulu rüya görmektense uyanık yatmak hayırlıdır. [TL., 859]

Korkunun ecele faydası çoktur. [TL., 859]

Korkunun ecele faydası yoktur. [TL., 859]

Kurttan korhan koyun sahlamaz. [TL., 854]

Tabancanın dolusu bir kişiyi korkutur, boşu kırkını. [TL., 375]

1.55. KÖTÜLÜK

Domuzla dolaşmaktan, çalıya dolaşmak yeğdir. [TL., 444]

Fitne uyuyan yılanı benzer, uyandırmamalı. [TL., 610]

Ham söz sahibinindir. [TL., 142]

Kalp adamda uğur olmaz. [TL., 826]

Kalp demirden kılıç olmaz. [TL., 826]

Kara kar yağmış. [TL., 699]

Karanın yanına varma, kara bulaşır. [TL., 700]

Kartala bir ok değmiş, bir de görmüş ki yeleği kendi kanadından. [TL., 711]

Kazanga yantaşsan karası yogar; yamanga yantaşsan belâsı yogar. [TL., 723]

Kem söz, kem akçe sahibinindir. [TL., 142]
Kılıç kesmez, kurşun geçmez (beladan sakın). [TL., 831]
Kork Allahtan korkmıyandan. [TL., 858]
Kul azmayınca belâsını bulmaz. [TL., 879]
Kul azmayınca, Hak yazmayınca. [TL., 879]
Kurt dumanlı gün ahtarır. [TL., 854]
Kurt dumanlı havayı sever. [TL., 853]
Kuyuyu boyunca kaz. [TL., 900]
Kuyuyu kazan kendi düşer. [TL., 900]
Kuzunun sevmediği ot burnunda biter. [TL., 866]
Şeytan ile çelik çomak oynar (oynanmaz). [TL., 268]
Şeytanın dostluğu darağacına kadar. [TL., 268]
Şeytanla kabak ekenin kabak başında patlar. [TL., 268]
Taş atar, vurgun arar. [TL., 383]

1.56. KUSUR

Ayıpsız dost arıyan dostsuz kalır. [TL., 468]
Bir sürçen atın başı kesilmez. [TL., 137]
Kul hatasız olmaz, affeder efendisi. [TL., 879]
Kul hatasız, hata tövbesiz olmaz. [TL., 879]
Kul kullanan bir gözünü kör etmeli, bir kulağını sağır. [TL., 879]

1.57. KÜÇÜMSEME

Hamam tokmağı gibi başa vurur. [TL., 443]
Karının saçı uzun aklı kısa. [TL., 719]
Kumda oyna götüne çöp batmasın. [TL., 886]
Kurt kocayınca köpeklerin maskarası olur. [TL., 853]

1.58. MENFAAT

Ar yılı değil, kâr yılı. [TL., 472]
Dokuzu vermeyince onu kurtaramazsın. [TL., 415]
Domuz domuzu çalmaz. [TL., 444]
Karga karganın gözünü oymaz. [TL., 714]
Karga karga gözün çıkarmas. [TL., 714]
Karga mandayı tevekkeli bitlemez. [TL., 714]
Karga öküzün başını kendi çıkarı için bitler. [TL., 714]

Kaz gelen yerden tavuk esirgenmez. [TL., 721]
Kazan kaynar, maymun oynar. [TL., 722]
Kazan nerde kaynarsa, maymun orada oynar. [TL., 722]
Konşuda pişer, bize de düşer. [TL., 890]
Koyun diyer; Meni çek harabeye, seni çıkardam âbadanlığa. [TL., 901]
Kursağı bol olanın ekmeği dar olur. [TL., 856]
Kurt kurdu yemez. [TL., 853]
Kuru sofraya molla dua okumaz. [TL., 862]
Kurudan kuruya bir şey bulaşmaz. [TL., 861]
Ni birürsun kolunğ ile, o kiter sining ile. [TL., 877]
Selâm para, kelâm para. [TL., 97]
Sıtkile hizmet eden topuk mestiyle çirağ olur. [TL., 309]
Sinek pekmezciyi tanır. [TL., 176]
Sirke fıçısından çok bal damlası sinek tutar. [TL., 73]
Vakit olar ki şahın da karacıya işi düşer. [TL., 708]

1.59. MİSAFİRLİK

Konuk umduğunu yemez, bulduğunu yer. [TL., 890]
Müsafir umduğunu yemez, bulduğunu yer. [TL., 84]
Osmanlıya bir selâm ver, yiyeceğini düşünme. [TL., 478]
Saçak altı kurudur, misafirin yoludur. [TL., 278]
Tok ağırlaması güçtür. [TL., 453]

1.60. MİRAS

Sade pirinç zerde olmaz, bal gerektir kazana; baba malı tez tükenir, evlât gerek kazana.
[TL., 6]
Tatsız tereke, dipsiz öreke. [TL., 378]
Tavaşı malı gibi mirasçısı yok. [TL., 423]

1.61. NASİHAT

Arsıza öğüt hayretmez. [TL., 472]
Cin tutana bir muska yeter. [TL., 429]
Kızım sana diyorum, gelinim sen işit. [TL., 914]
Kızım sana söyliyorum., gelinim sen dinle. [TL., 913]
Kızım singe aylamın kilinim sin işit. [TL., 914]

1.62. ÖFKE

Keskin sirke kabına zarar. [TL., 73]

1.63. ÖLÇÜLÜLÜK

Bir atka iki kamut kertem. [TL., 747]

Bir koz için taş atılmaz. [TL., 864]

Bir elde iki karpuz tutmak olmaz. [TL., 710]

Dolu bardak su almaz. [TL., 448]

Fındıkçının terazisi olmaz. [TL., 662]

İki karpuz bir koltuğa sığmaz. [TL., 710]

Kapının kanadı kesenin ağzıdır. [TL., 677]

Kırk koz görmeyince taş atmaz. [TL., 910]

Korhan göze çöp düşer. [TL., 856]

Mescide lâzım olan medreseye haram. [TL., 49]

Sakınılan göze çöp batar. [TL., 289]

Sıçan giremediği deliğe götüne kabak bağlar. [TL., 352]

Şahin ile deve avlanmaz. [TL., 201]

Sermayesiz san'at dilencilik. [TL., 73]

Tabak beğendiği deriyi yerden yere çarpar. [TL., 374]

Tas tasa baş başa. [TL., 382]

Taş başına, mih dişine. [TL., 384]

Taş taşa, baş başa. [TL., 384]

Tası tasa, tasmayı koyuna. [TL., 382]

Taş yerinde ağırdır. [TL., 384]

Taşı taşa, başı başa vururlar. [TL., 384]

Tatlı yemenin acı acı geçirmesi olur. [TL., 377]

Tavuk eşe eşe gözünü çıkarır. [TL., 388]

Tuzun azı da bir, çoğu da. [TL., 436]

1.64. ÖLÜM

Ecelsiz kul olmaz. [TL., 879]

Kırk yıl kıran olmuş eceli gelen ölmüş. [TL., 912]

1.65. ÖZVERİ

Ata ogula bağ kıydı, oğul ataya salkım kıymadı. [TL., 928]

Kapısını büyük açan, misafire katlanır. [TL., 677]

Osmanlının ekmeği dizi üstündedir. [TL., 478]

Osmanlının parası pul karısı dul. [TL., 478]

1.66. PİŞMANLIK

Son peşimanlık fayda vermez. [TL., 345]

Sonki peşimanlık faide vermez. [TL., 149]

Songi peşimanlık özünge düşman. [TL., 157]

1.67. RAHATLIK

Osmanlı tavsanı araba ile avlar. [TL., 478]

Sabahki yiyeceğini bugün düşünme. [TL., 299]

1.68. RİYA

İbadetle riya, kabahatta hayâ olmaz. [TL., 474]

Mescitte namaz, meyhanede aşku niyaz. [TL., 49]

Örfü düştü, kellesi çıktı meydana. [TL., 499]

Sandığımız kutu kapağı çıktı. [TL., 293]

Şecaat arzederken merdi kipti sirkatin söyler. [TL., 211]

1.69. SABIR

Arap kızar amma, yüz harami lâzım. [TL., 490]

Sabır ile koruk helva olur, dut yaprağı atlas. [TL., 300]

1.70. SAĞLIK

Sağlık selâmetle olmasın. [TL., 283]

Sağlık varlıktan yeğdir. [TL., 283]

Sağ baş yastık istemez. [TL., 283]

Sağ olana her gün düğün bayram. [TL., 283]

Sağ olsun da dağ ardında olsun. [TL., 283]

Sağ öküze çürük saman zarar etmez. [TL., 283]

Hastalık sağlık bizim için. [TL., 283]

Savlıkım, baylıkım; hastalıklın, mangılay karalıkım. [TL., 30]

Tok iken yemek yiyen, mezarını dışıyla kazar. [TL., 453]

1.71. SARHOŞLUK

Sarhoş ayılınca düşünmeğe varır. [TL., 63]

Sarhoştan deli bile korkar. [TL., 63]

Sarhoşun ismi meyhanede okunur. [TL., 63]

Sarhoşun mektubu meyhanede okunur. [TL., 63]

1.72. SEÇENEK

Su bulunmadığı yerde teyemmüm caiz. [TL., 331]

1.73. SEVGİ

İnsan karır, gönül karımaz. [TL., 719]

Sev beni, seveyim seni. [TL., 155]

Sev seni seveni hâk ile yeksan ise; sevmeyi seni sevmeyeni Mısır sultan ise. [TL., 155]

Sevgi geçer yalan olur, sonra sokar yılan olur. [TL., 155]

1.74. SIR TUTMA VE GİZLİLİK

Izmarı güç, izharı güç. [TL., 371]

Karlar yağdı, izler örtüldü. [TL., 699]

Kol kırılır yen içinde, baş kırılır börk içinde. [TL., 876]

1.75. SORUMSUZLUK

Bekârlık sultanlık. [TL., 105]

Dar yerde yemek yemektense bol yerde dayak yemesi hayırlıdır. [TL., 378]

Davul zurna ile adam aramıya gider. [TL., 399]

Davulun sesi uzaktan hoş gelir. [TL., 399]

Tabancasının taşı yok, okka ile barut taşır. [TL., 375]

1.76. SÖYLEM

Söylemeden söz uzar. [TL., 163]

Söylemek gümüş ise söylememek altın. [TL., 163]

Söylemek var, söylememek var. [TL., 163]

Söylemekten söylememek yeydir. [TL., 163]

Söylemez söylemez amma dürrü meknun söyler. [TL., 163]

Söylesem söz olur ; söylemesem içimde dert olur. [TL., 163]

Söylesen de boş, söylemesen de. [TL., 163]

Söyleyene bakma, söylenene bak. söyleyeceği varsa işiteceği de var. [TL., 163]

Söz insanın aynası. [TL., 142]

Söz ölüm getirmez. [TL., 142]

Söz sözü açar. [TL., 142]

Söz sözü getirür, arşın bezi. [TL., 144]

Söz var dağa çıhardar; söz var dağdan yindirir. [TL., 144]

Sözü sakalına geçmez. [TL., 142]
Sözü sakalından ileri geçmez. [TL., 142]
Sultanım sensin demek, lâkırdının persengidir. [TL., 105]
Tatlı dil çok adam aldatır. [TL., 377]
Tatlı dil yılanı deliğinden çıkarır; acı söz insanı dinden. [TL., 377]
Tatlı dil, güler yüz düşmanın kolunu büker. [TL., 377]
Tatlı dil, güler yüz. [TL., 377]
Tatlı söz dinletir, acı söz esnetir. [TL., 377]
Tatlı sözlü olanın dişleri düşman olur. [TL., 377]
Tatlı tatlı söyler, acı acı sokar. [TL., 377]
Tatlı yiyip tatlı sözleşelim. [TL., 377]
Tatlıya tatlı söyle. [TL., 377]

1.77. SESSİZLİK

Süküt ikrardan gelir. [TL., 91]
Süküt selâmettir. [TL., 91]
Sükutu musiki yerine geçer. [TL., 91]

1.78. ŞAŞKINLIK

Şaşarım kedilerin çamaşır yıkamasına. [TL., 190]

1.79. ŞÜPHECİLİK

Arif olan buluttan nem kapar. [TL., 496]
Arif olan kişi mektubu ardından okur. [TL., 496]
Kuşkulu uyku evin bekçisidir. [TL., 871]

1.80. TALİH

Kaçan balık büyük olur. [TL., 695]
Kaşık kismete vasıta. [TL., 726]
Kırk yılın başında bir gece hırsızlığa çıkacak olduk, onda da ay akşamdan doğdu. [TL., 910]
Kırk yılın bir günü vardır. [TL., 910]
Kuyruklu yıldız her zaman doğmaz. [TL., 898]
Sonradan gelen devlet devlettir. (değildir) [TL., 345]
Suratına bakanın kırk yıl işi rasgitmez. [TL., 338]
Şahin için tuzak kursam bahtıma kuzgun düşer. [TL., 201]
Talîi yar olanın yar sarar yaresini. [TL., 419]

Toprağa yapışsa altın olur. [TL., 425]
Tuttuğu toprak altın olur. [TL., 427]
Zayı olan koyunun kuyruğu büyük olur. [TL., 373]

1.81. TARTIŞMA

Su bulanmayınca durulmaz. [TL., 331]

1.82. TEDBİR

Alma sarı, satma sarı, kapındaysa tutma sarı. [TL., 281]
Asılırsan frengî sicim ile asıl. [TL., 50]
Karga görürse hocaya haber verir. [TL., 714]
Kısrığı at ile bağladı (bağlanmaz). [TL., 918]
Kışın ekmeksiz, yazın gömleksiz yola çıkma. [TL., 917]
Kovma muhannesi yiğit edersin. [TL., 873]
Osmanlının piyazına, kışın yazına inanma. [TL., 478]
Samanı yiyen torbasını beraber taşır. [TL., 325]
Sayılı koyunu kurt kapmaz. [TL., 297]
Toya gitsen tok git. [TL., 452]
Zannetmediğin delikten yılan çıkar. [TL., 467]
Zannetmediğin kovuktan tilki çıkar. [TL., 467]
Zannetmediğin taş baş yarar. [TL., 467]

1.83. TEMBELLİK

Doğduğuna peşiman; gözündeki sineği kovmiya muktedir değil. [TL., 440]
Fakirlik ayıp değildir; tembellik ayıp. [TL., 651]
Kalan işe kar yağar. [TL., 700]
Kocamışın evlâdı olmaz. [TL., 847]
Tavuk gibi akşam olunca gözleri kapanır. [TL., 388]

1.84. TESELLİ

Hiç yoktan torlak yeğdir. [TL., 432]
Müflis bezirgan eski defterleri karıştırır. [TL., 655]

1.85. TEVAZU VE HOŞGÖRÜ

Harman sonu dervişlerin. [TL., 345]
Sürüp git dememişler, gör de geç. [TL., 136]

1.86. TUTUMLULUK

Damlacıktan sel olur. [TL., 395]

Damlıya damlıya göl olur. [TL., 395]

Katığı ekmeğine denk. [TL., 688]

Sakla samanı gelir zamanı. [TL., 288]

1.87. UYUM

Davul dengi dengine çalar. [TL., 399]

Kel keli savatta, hacı hacıyı arafatta [bulur]. [TL., 334]

Kamış uzar tel verir; bize böyle elverir. [TL., 748]

Sansar gibi boğar (kedi gibi yaltaklanır). [TL., 320]

Serçe gibi bir dalda durmaz. [TL., 69]

Su görür susar, at görür aksar. [TL., 331]

Susıyanla susar, aksıyanla aksar. [TL., 333]

Tartılırsan denginle tartıl. [TL., 380]

Tencere yuvarlandı, kapağını buldu. [TL., 677]

Tuz gibi her aşı girer. [TL., 436]

1.88. ÜN

Çakkal var ki güden çıhardır, kurdun adı bednamdır. [TL., 854]

Kahve Yemenden gelir; bülbül çimenden. [TL., 902]

Koyunun oldu elli, adın oldu belli. [TL., 901]

Koyunun oldu yüz, gir içinde yüz. [TL., 901]

Kurdun adı bednamdır, yese de yemese de. [TL., 854]

Saçusu çok düğünün pekmezi tatlı olur. [TL., 278]

Satılık ziftin olsun, Selânikten kel gelir. [TL., 277]

Sazına bülbül konar, (bağ var ki). [TL., 12]

Şanına düşeni işle. [TL., 197]

Top otu beylik (-ten olunca, gülle Bağdat'a gider). [TL., 423]

1.89. VAZGEÇİLMEZLİK

Deniz suyu gibi ne içilir ne geçilir. [TL., 332]

Doğdu boğmaya gelmez. [TL., 440]

1.90. VEFA VEYA VEFASIZLIK

Hasta sağalırsa hekim karşı gelir. [TL., 283]

Tavuk bile su içerken göğe bakar. [TL., 388]

Tıngır elek tıngır tas (elim hamur karnım aç). [TL., 459]
Tuz ekmek hakkını bilmiyen akibet gözden çıkar. [TL., 436]

1.91. YALAN

Arefe günü yalan söyliyenin bayram günü yüzü kara olur. [TL., 499]
Tafrafuruşa bir kuruş; zeban-diraza bir vuruş kâfi imiş. [TL., 414]
Salla koca oğlan, balta kanda? [TL., 291]

1.92. YARDIMLAŞMA

Adam adama gerek olur; iki serçeden börek olur. [TL., 69]
Dağı bağ eden himmet. [TL., 386]
Kaşınacak tırnak ister. [TL., 726]
Kul bunalmadıkça Hızır yetişmez. [TL., 879]
Sora sora Bağdat bulunur. [TL., 340]

1.93. YAŞLILIK

Kırkında saza başlayan kıyamette çalar. [TL., 910]
Kırkıdan sonra azana çare bulunmaz. [TL., 910]

1.94. YETENEK

Araptan paşa, çöpten maşa [olmaz]. [TL., 490]
Hünerli kol ölmes. [TL., 878]
Kaşığı herkes yapar amma sapını ortasına getiremez. [TL., 726]
Kız kocayınca gayeret dayıya düşer. [TL., 913]
Kuru ağacın meyvası olmaz. [TL., 861]
Şaire lâzım olan bir söz bir sazdır. [TL., 230]
Tabanca tabanlıca adam elinde gerek. [TL., 375]
Zarîfin belinde, arîfin elinde. [TL., 463]

1.95. YETİNME

Bugünkü serçe tanğdağı tavuktan artuktur. [TL., 69]

1.96. YOKSULLUK

Fakirlik ateşten gömlek. [TL., 651]
Fakirlik uğruluğa bais. [TL., 651]
Fukaradan sakın geç, devletliye dokun geç. [TL., 651]
Fukaranın başı ucunda durmaktan, zenginin ayağı ucunda ölmek yeğdir. [TL., 651]
Fukaranın cebi boş kalbi doludur. [TL., 651]

Fukaranın oğlu olmaktan zenginin uşağı olmak yeğdir. [TL., 651]

Fukaraya veren Mevlâya ödünç verir. [TL., 651]

Kapımız küçüktür pahalı şey sığmaz. [TL., 677]

Müflis Hakkın emanetindedir. [TL., 655]

Müflis olup düşünmekten uyuz olup kaşınmak yeğdir. [TL., 655]

Sermayesi çanak çömlek, tüccarlıktan dem vurur. [TL., 73]

Sonraya salma fakirin kârın, ne bilirsin ki ne olur yarın. [TL., 290]

Tok açın halinden bilmez. [TL., 453]

1.97. YOL GÖSTERME

Atalı oğul, kocalı kul. [TL., 847]

Kılavuzsuz cennete bile girilmez. [TL., 881]

Kılavuzsuz yola çıkan yolunu şaşırır. [TL., 881]

Kılavuzu horoz olan kümeste geceler. [TL., 881]

Kılavuzu karga olanın burnu boktan çıkmaz. [TL., 881]

Sapsız balta gibi (suya) batır. [TL., 275]

Sebepsiz kuş bile uçmaz. [TL., 36]

1.98. ZAMAN

Karpuz olursa kar buz olmaz. [TL., 710]

Kangı gün var akşam olmadık? [TL., 673]

Kırk yılda öcünü alan ne çabuk aldım demiş. [TL., 910]

Kış kış, yaz yaz olsun. [TL., 917]

Korh payızdan kabakından kış gelir; korhma kıştan kabakından yaz gelir. [TL., 918]

Sabah ola hayrı gele. [TL., 299]

Sabahın şerri akşamın hayrından yeğdir. [TL., 299]

Sakın nisanın beşinden, koca öküzü ayırır eşinden. [TL., 289]

Sayı gün tez geçer. [TL., 297]

Sittei Sevir, tandırı devir. [TL., 47]

Su akar, deli bakar. [TL., 331]

Sona kalan dona kalır. [TL., 345]

Sonra gelen kapıyı kapar. [TL., 345]

Sonra gelen kim ise kapıyı o kapar. [TL., 345]

Sür ağamın çırağı bir yokuşun kaldı. [TL., 136]

1.99. ZORUNLULUK

Zaruret ateşten gömlek. [TL., 364]

Zaruret insana her şeyi yaptırır. [TL., 364]

1.100. ZENGİNLİK

Sarığın ağardığına bakma, sabunu veresiye. [TL., 281]

Şişman idin hani senin sarkanın; zengin idin hani senin partalın? [TL., 267]

1.101. ZULÜM

Alma mazlumun ahını, çıkar aheste aheste. [TL., 466]

Zalim ettiğini bulur. [TL., 466]

Zalim kadıdan munsif subaşı yeğdir. [TL., 466]

Zalimin mumu sabaha dayanmaz. [TL., 466]

Zulm ile dünya harap olur. [TL., 465]

Zulm ile yapılan çabuk yıkılır. [TL., 465]

Zulmu kendinedir. [TL., 465]

Zulüm ile Bağdat viran olur. [TL., 465]

BULGULAR VE TESPİTLER

Ülkemizde Türk dillerinin bir sözlüğünü teşkil etmenin ilk girişimlerinden sayılan *Türk Lügati*'nin üçüncü cildinde 78 adet atasözünün geçtiği saptanmıştır. Sözcük dizimi “sin” (س) harfiyle başlayıp “kaf” (ق) harfiyle son bulan eserin üçüncü cildinde madde başlarına örnek vermek adına beyit veya mısraların yanı sıra “darbimeseller” alt başlığı altında atasözlerine, deyimlere, bilmececelere, özlü sözlere ve nazım parçalarına yer verilmiştir. Yapılan tetkik neticesinde atasözleri diğer kalıplaşmış ifadelerden ayrıştırılarak tasnif edilmiştir.

Tespit edilen 772 adet atasözünün 690 tanesi Osmanlı Türkçesi bünyesinde bulunan Garp, Farisî ve Arabî olarak ifade edilen madde başlarına, 55 tanesi Azerbaycan Türkçesi madde başlarına, 15 tanesi Çağatay ve 12 tanesi de Kazan Türkçesi madde başlarına örnek olarak verilmiştir. Bu atasözlerinin günümüz Türkçesine yansımalarını belirlemek üzere atasözleri üzerine yazılan kitaplar irdelenmiş ve varsa farklılıklar ortaya konmuştur. Mükerrer atasözlerine yer verilmemiş olup tespit edilen atasözleri çalışmamızda alfabetik sıraya göre verilmiştir.

Türk Lügati'nin 3. cildinde tespit edilen atasözleri ile ilgili bulgular:

1- *Türk Lügati*'nde geçen atasözlerinin büyük çoğunluğu biçim olarak hiçbir değişikliğe uğramadan günümüz Türkçesinde kullanılmaya devam etmektedir:

“Acele işe şeytan karışır.”, “Kalem kılıçtan keskindir.” atasözleri günümüz Türkçesinde birebir kullanılmaktadır.

2- *Türk Lügati*'nde bazı atasözlerinin iki farklı şeklinin olduğu tespit edilmiştir:

“Acele etme, dilini ısırırsın.” atasözünün günümüz Türkçesinde “Acele etme, dilini ısırırsın.” ve “Acele etme, dilini dişlersin.”; “Akar su pislik tutmaz.” atasözünün günümüz Türkçesinde “Akan su, yosun tutmaz.” ve “Akan su, mundar tutmaz.” şeklinde kullanıldığı görülmektedir.

3- Bazı atasözlerinin muhtevasında edat bulunmayıp günümüz Türkçesindeki karşılığında yer aldığı görülmekteyken bunun aksi durumunda olan atasözleri de mevcuttur.

“Arabistan turnası gibi bir ayaküstünde yutkunur.” atasözü günümüz Türkçesinde “Arabistan turnası ayaküstünde yutkunur.”, “Arap doyunca yer, Acem

çatlayınca.” atasözünün günümüz Türkçesinde “Arap doyuncaya kadar yer, Acem çatlayıncaya.” biçiminde karşılıkları görülmektedir.

4- Bazı atasözlerinin muhtevastaki sözcükler benzer anlama gelebilecek farklı sözcüklerle günümüz Türkçesine yansımıştır:

“Dadanmış kudurmuştan beterdir.” atasözünün günümüz Türkçesinde “Alışmış kudurmuştan beterdir.”, “Arsızlık her zaman para etmez.” atasözünün günümüz Türkçesinde “Arsızlık her zaman hayır etmez.” biçimi kullanılmaktadır.

5- *Türk Lügati*’nde yer alan atasözlerinin günümüz Türkçesinde bir veya birkaç sözcük eklenmiş şeklinde karşılığına rastlanılmıştır:

“Bir fincan kahvenin bile hakkı vardır.” şeklinde yer alan atasözü günümüz Türkçesinde “Bir fincan kahvenin kırk yıl hatırı (hakkı) vardır.”, “Karıncalı kütük gibi giren çıkan bellisiz.” atasözü günümüz Türkçesinde “Dünya karıncalı kütüğe benzer, gelen bilmez ki giden bilsin.” biçiminde kullanımının olduğu görülmektedir

6- *Türk Lügati*’ndeki sıralı veya bağlı cümlelerden oluşan kimi atasözlerinin günümüz Türkçesinde kısa biçiminin kullanıldığı görülürken bunu aksi durumunda olan atasözleri de mevcuttur:

“Al kaşağıyı gir ahıra, yarası olan kocunur.” atasözünün günümüz Türkçesinde “Yarası olan gocunur (gocunsun).”, “Doğmadan çocuğa kaftan biçilmez, doğduğuna inanır, öldüğüne inanmaz.” atasözünün günümüz Türkçesinde “Doğmadık çocuğa don biçilmez.” biçiminde kullanılırken ayrıca “Dağı bağ eden himmet.” atasözünün günümüz Türkçesinde “Dağı bağ eden himmet, dağı da (yarayı da) sağ eder.” biçiminde kullanıldığı görülmektedir.

7- *Türk Lügati*’ndeki en az iki cümleden oluşan bazı sıralı, bağlı veya birleşik cümle şeklindeki atasözlerinin günümüz Türkçesinde iki cümlenin yer değiştirmiş biçimi kullanılmaktadır:

“Büyük söz söyleme, büyük lokma ye.” atasözü günümüz Türkçesinde “Büyük lokma ye (de) büyük söz söyleme.”, “Fukaradan sakın geç, devletliye dokun geç.” atasözü günümüz Türkçesinde “Devletliye dokun geç, fukaradan sakın geç.”, “Top çeken beygirlere Allah imdat eyliye.” atasözü günümüz Türkçesinde “Allah imdat eylesin top çeken beygirlere.” biçiminde görülmektedir.

8- Beyit şeklinde verilen bir atasözünün günümüzde tek mısrasının atasözü olarak kullanıldığı görülmüştür:

“Aslını sorma kişinin izzetinden bellidir,

Ağzı eğri, gözü şaşsı ensesinden bellidir.” sözlükte beyit şeklinde ifade edilmiş olup günümüz Türkçesinde “Sorma kişinin aslını, sohbetinden bellidir.” olarak düz cümle şeklinde kullanımı mevcuttur.

9- *Türk Lügati*’ndeki kimi atasözlerinin muhtevastaki sözcüklerde anlam göz önünde bulundurulduğunda yazım hatalarının olduğu tespit edilmiştir:

“Ayda gelen soğan, yılda gelen soğan.” atasözünün günümüz Türkçesinde “Ayda gelen doğan olur, yılda gelen soğan.”, “Çizmeden bozma katır, ne gönül bilirsin ne hatır.” atasözünün günümüz Türkçesinde “Eşekten doğma katır, ne hal bilir, ne hatır.” şeklinde kullanıldığı görülmektedir.

10- Sözlükte bulunan bazı atasözlerinin günümüz Türkçesindeki karşılığına bakıldığında anlam açısından zıtlık olduğu görülmüştür. Buradaki anlam farklılığının yazım hatasından kaynaklandığı kanısına varılmıştır:

“Tama’kâr varken müflis aç kalmaz.” atasözü günümüz Türkçesinde “Tamah varken müflis acından ölür.”, “Sonradan gelen devlet devlettir.” atasözü günümüz Türkçesinde “Sonradan gelen devlet devlet değildir.” biçiminde kullanılmaktadır.

11- *Türk Lügati*’nde geçen bazı atasözlerinin ulaşılabilen atasözü kitaplarında günümüz Türkçesindeki karşılığı bulunamamıştır. Söz konusu atasözlerinden bir kısmının *Türk Lügati*’yle yakın dönemde yazılan Ahmet Vefik Paşa’nın *Müntehabat-ı Durûb-ı Emsal* (1871) isimli eserindeki atasözlerini Latin alfabesiyle günümüz Türkçesine aktaran Recep Duymaz’ın *Atalar Sözü/Müntehabat-ı Durûb-ı Emsal* (2020) adlı kitabında yer aldığı tespit edilmiştir:

“Ayıp ölmüş te nayip can çekişir.” atasözünün “Ayıp ölmüş, naip can çekişiyor.” biçimi görülmektedir (Duymaz, 2020: 110). “Kılık uygun kıyafet yerinde.” atasözü “Kılık uygun kıyafet yerinde.” şeklinde birebir yer almaktadır (Duymaz, 2020: 167).

12- *Türk Lügati*’nde yer alan bazı atasözlerinde geçen rakamların günümüz Türkçesinde değiştiği görülmektedir:

“Kız yedi yaşında, ya yerde ya erde.” atasözü günümüz Türkçesinde “On beşinde kız, ya erde gerek ya yerde.”, “Kırk serçeden bir börek.” atasözünün günümüz

Türkçesinde “Adam adama gerek olur, iki serçeden börek olur.” şeklinde olduğu görülmektedir.

13- *Türk Lügati*’ndeki bazı atasözlerinin günümüz Türkçesindeki karşılığına, ulaşılabilen kaynaklarda tespit edilememiş olsa da yakın anlama gelebilecek atasözleri bulunmuştur. Bu durum söz konusu atasözünün kullanımdan düştüğünün veya aynı anlama gelebilecek benzer atasözünün kullanıma devam ettiğinin göstergesi olduğu kanısına varılmıştır:

“Fukaranın oğlu olmaktan zenginin uşağı olmak yeğdir.” atasözünün yakın dönemde yazılan atasözleri kitaplarında rastlanılmamıştır. Söz konusu atasözüne en yakın anlamı günümüz Türkçesinde “Fukaranın başı ucunda oturmaktan, zenginin ayağı ucunda olmak yeğdir.” atasözü uymaktadır. “Kabahat hem şişte hem kebapta.” atasözü ulaşılabilen kaynaklarda yer almayıp günümüz Türkçesindeki en yakın atasözü karşılığı “Kabahat baltada da sapta da.” şeklindedir.

14- Günümüzdeki karşılığı, taranan kaynaklarda bulunamayan atasözleri için günümüz Türkçesine aktarımı tarafımızca yapılmıştır:

“*İhlâs bile yığlasan sokur gözden yaş çıkar.*” atasözü günümüz Türkçesine “İçtenlikle ağlanırsa kör gözden bile yaş çıkar.”, “*Kızıl Hızırnı aynatur.*” atasözü günümüz Türkçesine “Altın Hızır’ı bile yoldan çıkarır.”,

“*Koyun diyer; Meni çek harabeye, seni çıkardam âbadanlığa.*” atasözü günümüz Türkçesine “Koyun der: Beni götür harabeye, seni çıkarayım refaha.” şeklinde aktarımı yapılmıştır.

SONUÇ

Hüseyin Kazım Kadri'nin dört ciltten oluşan *Türk Lügati: Türk Dillerinin İstikakı ve Edebî Lügatleri* adlı eserinin üçüncü cildinde yer alan atasözleri üzerine yapılan bu çalışmanın neticesinde sözlükte yer alan atasözlerinin günümüz Türkçesindeki atasözleriyle benzerlikleri ve farklılıkları ortaya konmuş ve konularına göre tasnifi yapılmıştır.

Geniş bir coğrafyaya yayılan Türk topluluklarının ortak hazinesi olarak görülen atasözlerinin varyantlarının olması doğal görülmelidir. Ulusların birbirleriyle etkileşimi, edebiyat alanında artan eser sayısı ve Cumhuriyet'ten sonra Türk dili üzerine yapılan güncel çalışmaların etkisiyle çağdaş kaynaklardaki atasözlerinin Osmanlı'nın son döneminde derlenen atasözlerinden dil açısından sözcük düzeyinde farklı olabileceği aşikârdır. Bu doğrultuda *Türk Lügati*'nde tespit edilen 772 atasözü günümüz Türkçesiyle mukayese edilirken 282 tanesi Ömer Asım Aksoy'un *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*'nden tespit edilmiştir. Diğer atasözlerinden ise 201 tanesi Ragıp Soysal'ın *Türk Atasözleri*, 130 tanesi Bilgen Tezcan Aksu, Şükrü Haluk Akalın ve Recep Toparlı'nın birlikte hazırladıkları *Türk Atasözleri Sözlüğü*, 60 tanesi *Türk Atasözleri ve Deyimleri I-II*, 41 tanesi E. Kemal Eyüboğlu'nun *On Üçüncü Yüzyıldan Günümüze Kadar Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler*, 12 tanesi Metin Yurtbaşı'nın *Sınıflandırılmış Türk Atasözleri*, 8 tanesi Recep Duymaz tarafından günümüz Türkçesine aktarılan Ahmet Vefik Paşa'nın *Atalar Sözü/Müntehabat-ı Durûb-ı Emsâl*, 7 tanesi Musaoğlu ve Gümüş'ün birlikte hazırladıkları *Türkçe Açıklamalı Azerbaycan Atasözleri*, 4 tanesi Nurettin Albayrak'ın *Türkiye Türkçesinde Atasözleri*, 2'şer tanesi Aydın Oy'un *Tarih Boyunca Türk Atasözleri*, Özkul Çobanoğlu'nun *Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü*, Feridun Fazıl Tülbentçi'nin *Türk Atasözleri ve Deyimleri*, Selçuk Kırbaç'ın *Kırım Tatar Atasözleri* kitapları ile Uğur Gürsu'nun *Kazak Türkçesi'ndeki ve Türkiye Türkçesi'ndeki Atasözlerinin Karşılaştırmalı Biçimde İncelenmesi* adlı Doktora tezinden ve 1'er tanesi Necmettin Akyalçın'ın *Türkçemizin İncileri Atasözlerimiz: Tanıklı Sözlük*, Mehmet Kılıç'ın *Türkçe Açıklamalı Türkmen Atasözleri*, Bölge Ağızlarından Atasözleri ve Deyimler kitapları ile Göksel Öztürk'ün *Azerbaycan Atasözleri ve Deyimleri* ve Ayça Eyüpoğlu'nun *Kazan-Tatar Türkçesi ile Özbek Türkçesinde Hayvan Adları ile Kurulan Atasözlerinin Karşılaştırmalı İncelemesi* adlı Yüksek Lisans tezlerinden, Nazira Sarsek'in *Kuzeybatı Grubu Türk Lehçelerindeki (Başkurt, Kazak, Kırgız, Nogay, Tatar) Tabiat Konulu Atasözleri ve Türkiye Türkçesi*

Atasözleri ile Karşılaştırılması adlı Doktora tezinden, Talip Doğan'ın *Güney Azerbaycan Atasözlerinde Su Üzerine* ve Levent Doğan ile Ceyda Erdin'in birlikte yazdıkları *Uygur Türkçesi Atasözlerinde Akrabalık Adları Üzerine Bir İnceleme* adlı makalelerinden tespit edilmiştir. Çeşitli kaynaklardan ulaşılamayan atasözlerinden 10 tanesinin de tarafımızca günümüz Türkçesine aktarımı yapılmıştır.

Yazar, atasözleri seçiminde nasıl bir yol izlediğini belirtmemiş olsa da sözlükte çok çeşitli konulardan örnekler verildiği yapılan sınıflandırma neticesinde görülmüştür. Tasnif sonucunda aşağıdaki tabloda belirtilen verilere ulaşılmıştır:

Konu Başlığı	Konuları Bakımından Atasözü Sayısı
Huy	51
Görgü ve Görgüsüzlük	39
Evlilik	25
Söylem	25
Ölçülülük	24
Kötülük	23
Menfaat	22
Ahlak ve Terbiye	17
Açgözlülük	16
Güven	15
Ailevi Durumlar	15
Din ve İnanç	15
Zaman	15
Güç	13
İdrak	13
Tedbir	13
Yoksulluk	13
Acelelik	12
Kibir	12
Korkaklık	12
Talih	12
Birlik ve Beraberlik	11
Doğruluk	11
Dostluk	10
İhtimal veya Belirsizlik	10
Karşılık	10
Uyum	10
Ün	10
Çalışkanlık	9

Tablonun devamı

Girişimcilik	9
Haddini Bilme	9
Sağlık	9
Cimrilik	8
Geçimsizlik	8
Yetenek	8
Zulüm	8
Dert	7
Eğitim	7
Hile ve Kurnazlık	7
Kıymet	7
Komşuluk	7
Yol Gösterme	7
Deneyim	6
Kaçınma	6
Alınganlık ve Küslük	5
Alışkanlık	5
Kâr ve Zarar	5
Kusur	5
Misafirlik	5
Nasihat	5
Riya	5
Sorumsuzluk	5
Tembellik	5
Yardımlaşma	5
Bencillik	4
Cahillik	4
Dedikodu	4
Düşmanlık	4
Empati	4
Hasetçilik	4
İhanet	4
İstek ve Arzu	4
İyilik	4
Kararlılık	4
Küçümseme	4
Özveri	4
Sarhoşluk	4
Sevgi	4
Tutumluluk	4
Vefa veya Vefasızlık	4
Yalan	3

Tablonun devamı

Cesaret	3
Dikkatsizlik	3
Kabahat	3
Miras	3
Pişmanlık	3
Sır Tutma ve Gizlilik	3
Sessizlik	3
Şüphencilik	3
Çaresizlik	2
Danışma	2
Gevezelik	2
İnatçılık	2
Ölüm	2
Rahatlık	2
Sabır	2
Teselli	2
Tevazu ve Hoşgörü	2
Vazgeçilmezlik	2
Yaşlılık	2
Zorunluluk	2
Zenginlik	2
Giyim	1
Güzellik	1
Hatır	1
İçtenlik	1
Öfke	1
Seçenek	1
Şaşkınlık	1
Tartışma	1
Yetinme	1
TOPLAM	772

Konularına göre tasnifi yapılan atasözlerinde ise en çok huy ile görgü ve görgüsüzlük konularına yer verildiği görülmektedir. Bu da atasözlerinin karakter özelliklerine ve insanların toplum içindeki davranışlara ne kadar önem verdiğinin göstergesidir.

Türk Lügati'nin diğer ciltlerindeki atasözlerinin yanı sıra tüm ciltlerde geçen ve madde başlarına örnek olarak verilen deyim, bilmece ve atasözleri gibi kalıplaşmış ifadeler ile nazım ve nesir örnekleri incelenmeye değer görülmekte olup çalışmamızın ileride *Türk Lügati* üzerine araştırma yapacaklara katkı sağlayacağı kanısındayız.

KAYNAKÇA

- Acaroğlu, M. T. (2005). *Türk Atasözleri*. Ankara: Referans Yayınevi.
- Aksan, D. (1998). *Türklerde Sözlükçülük Bugün Türkiye’de Sözlük*. Kebikeç, 6, ss. 115-118.
- Aksan, D. (2015). *Her Yönüyle Dil (Ana Çizgileriyle Dilbilim)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aksan, D. (2019). *Türkçenin Gücü*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Aksoy, Ö. A. (2020). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Aksu, B. T. (2002). *Türk Dil Kurumu’nun Sözlük Çalışmaları (1932–2002)*. Türk Dili, 607, ss. 140-174.
- Aksu, B. T., Akalın Ş. H., Toparlı, R. (2022). *Türk Atasözleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aktaş, Ş.T. (2004). *Seçme Atasözleri ve Eleştirmeli Açıklamaları*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Akyalçın, N. (2012). *Türkçemizin İncileri Atasözlerimiz Tanıklı Sözlük*. Ankara: Eğiten Kitap.
- Albayrak, H. (2008). *Tarih İçinde Trabzon Valileri 1461-2007*. Trabzon: Trabzon Valiliği Yayınları.
- Albayrak, N. (2009). *Türkiye Türkçesinde Atasözleri*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Albayrak, N. (1998). *Hüseyin Kâzım Kadri*. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 18, ss. 554-555.
- Aldan, M. (1995). *İz Bırakan Mülki İdare Amirleri (II)*. İçişleri Bakanlığı Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı, Ankara: TTK Basımevi.
- Artun, E. (2004). *Türk Halk Edebiyatına Giriş*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Bölge Ağzlarında Atasözleri ve Deyimler*. (2004). Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Başgöz, İ. (1995). Bir Atasözümüz’ün Yedi Yüz Yıllık Tarihi. *İpek Yolu Uluslararası Halk Edebiyatı Sempozyumu Bildirileri*, 1-7 Temmuz 1993, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayını, ss. 9-84.
- Batur, S. (2017). *Divanü Lügâti’t-Türk*. İstanbul: İnkılâp Yay.
- Beğenmez, N. T. (2013). *Atasözlerinde Günlük Hayat*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Afyonkarahisar Üniversitesi Sosyal Bilimleri Ens., Afyonkarahisar.
- Bilgin, M. (2006). *Anlamdan Anlatıma Türkçemiz*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Bingöl, Z. (2017). *Sözlük ve Sözlükçülük Üzerine Bir Araştırma*. Akademik Bakış Dergisi, 9, ss. 197-207.
- Boratav, P. N. (2003). *Yüz Soruda Türk Halk Edebiyatı*. İstanbul: Mas Matbaacılık.
- Böler, T. (2017). *Kitâb-ı Atalar Sözi Adlı Eser Üzerine*. Atatürk Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları / Makaleler, 217, ss. 339-370.
- Ceyhan, A. (2011). *Bazı Yazma ve Basma Türk Atasözü Derlemeleri*. Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi, 4, ss. 175-205.
- Ceyhan, A. (1998). *Eski Bir Türk Atasözleri Kitabı*. İstanbul: Bir.
- Çatıkkaş, A. (1986). *Türk Dili Lügatçiliği ve Bazı Türkçe Lügatler*. Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, 41, ss. 207-251.
- Çobanoğlu, Ö. (2004). *Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Çotuksöken, Y. (2004). *Türkçe Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*. Ankara: Toroslu Kitaplığı Yayınları.
- Derleme Sözlüğü*. (1993). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Devellioğlu, F. (2000). *Osmanlıca–Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.

- Dilaçar, A. (1969). *1912'de Avrupa'da Yayımlanan İlk Türkçe Gramerlerinin Özellikleri*. 12. Türk Dil Kurultayı, ss. 197-210.
- Dilçin, C. (1983). *Yeni Tarama Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Dilçin, D. (2018). *Edebiyatımızda Atasözleri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Doğan, T. (2013). *Güney Azerbaycan Atasözlerinde Su Üzerine*. Karadeniz Araştırmaları, 39, ss. 205-225.
- Doğan, L., Erdin, C. (2018). *Uygur Türkçesi Atasözlerinde Akrabalık Adları Üzerine Bir İnceleme*. Bilimsel Araştırmalarda Yeni Yaklaşımlar-1, ss. 161-192.
- Durmuş, İ. (2009). *Sözlük*. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 37, ss. 398-401.
- Duymaz, R. (2020). *Ahmet Vefik Paşa - Atalar Sözü/Müntehabat-ı Durûb-ı Emsâl*. İstanbul: Gökkuşbu Yayınları.
- Elçin, Ş. (1969). *Türk Dilinde Atalar Sözü*. Hacettepe Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, 1(2), ss. 170-181.
- Elçin, Ş. (1997). *Halk Edebiyatı Araştırmaları I-II*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (2020). *Dîvânı Lugâtî't-Türk'teki Şiirler ve Atasözleri*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yay.
- Erdal, C. (2019). *Bir Kurt Kaybedilir, Bin Koyun Kaçar' İlk Türk Atasözü Örneği Olabilir mi?* Prof. Dr. Ali Berat Alptekin Armağanı, Konya: Kömen Yay., ss. 503-505.
- Ergin, M. (2013). *Orhun Abideleri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Ergin, O. (1949). *Hüseyin Kâzım Kadri İnsan Hakları Beyannamesi'nin İslam Hukukuna Göre İzahı*. İstanbul: Sinan Matbaası ve Neşriyat Evi.
- Erkan, M. (1999). *İbn Mühenna*. TDV İslâm Ansiklopedisi, 20, ss. 218-219.
- Ersoy, M. A. (2007). *Safahat*, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Evliyaoğlu, S. ve Baykurt Ş. (1988). *Türk Halkbilimi*. Ankara: Ofset Reprodüksiyon Matbaası.
- Eyüboğlu, E. K. (1975). *On Üçüncü Yüzyıldan Günümüze Kadar Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler I-II*. İstanbul: Doğan Kardeş Matbaacılık.
- Eyüboğlu, A. (2017). *Kazan-Tatar Türkçesi ile Özbek Türkçesinde Hayvan Adları ile Kurulan Atasözlerinin Karşılaştırmalı İncelemesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ordu.
- Galitekin, A.N. (1996). *İstanbul Şehreminleri "Hüseyin Kâzım Bey"*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları.
- Gökdemir, A. (1985). *Yeni Türk Ansiklopedisi*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Gönen, S. (2006). *Manzum Atasözü Kavramı Üzerine Değerlendirmeler*. Edebiyat Dergisi, 16, ss. 249-258.
- Gönen, S. (2011). *Batı Türklerinin Manzum Atasözleri*. Konya: Kömen Yayınları.
- Gönen, Y. Ö. (2015). *Türk Atasözlerinde Sözlü İletişim Unsurlarının Sunumu*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Gözler, H. F. ve Gözler M. Z. (1982). *Açıklamalı Türk Atasözleri Sözlüğü (2. Milletlerarası Türk Folklor Kongresinde Sunulan Tebliğ ile Birlikte)*. İstanbul: İnkılap ve Aka Kitapevleri.
- Gül, B. (2010). *Moğol Atasözleri*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Gürsu, U. (2009). *Kazak Türkçesi'ndeki ve Türkiye Türkçesi'ndeki Atasözlerinin Karşılaştırmalı Biçimde İncelenmesi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Hatiboğlu, V. (1972). *Türkçenin Sözdizimi*, Ankara: TDK Yayınları.
- Hengirmen, M. (1990). *Pend-Name Öğütler ve Atasözleri*. Ankara: Kültür Bk. Yayınları.

- Hüseyin Kâzım Kadri. (1927). *Türk Lügati: Türk Dillerinin İştikakî ve Edebî Lügatleri*, 1. Cilt. İstanbul: Devlet Matbaası.
- Hüseyin Kâzım Kadri. (1943). *Türk Lügati: Türk Dillerinin İştikakî ve Edebî Lügatleri*, 3. Cilt. İstanbul: Maarif Matbaası.
- İzbudak, V. (1936). *Atalar Sözü*. İstanbul: Devlet Basımevi.
- İlaydın, H. (1953). *Sözlüklerimize Dair*. Türk Dili, 3(27), ss. 128-132.
- Kaçalin, M.S. (2012). *Türk Lügati*. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ans., 41, ss. 44-545.
- Kaman, S. (2019). *Şeyh Süleyman Efendi ve Lugat-i Çağatay ve Türki-i Osmânî'ye Tanık Olarak Katkıları*. RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi, 16, ss. 69-97.
- Kara, İ. (1991). *Hüseyin Kâzım Kadri-Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Hatıralarım*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kaya, D. (2014). *Türk Dünyası Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Kavramları ve Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kılıç, M. (1996). *Türkçe Açıklamalı Türkmen Atasözleri*. Bursa: Özsan Matbaacılık.
- Kırbaç, S. (2012). *Kırım Tatar Atasözleri*. İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Levend, A.S. (1971). *Sözlüklerimiz*. Türk Dili, 235, ss. 4-6.
- Musaoğlu, M. ve Gümüş M. (1995). *Türkçe Açıklamalı Azerbaycan Atasözleri*. Ankara: Engin Yayınevi.
- Nalbant, M. V. (2016). *IX.-XI. Yüzyıllar Arası Türk Dünyası Atasözleri Üzerine Bir Değerlendirme*. Dil Bilimleri Kültür ve Edebiyat, Ankara: Padam Yayınları.
- Nazlı, A. (2013). *Türk Atasözlerinden Seçmeler*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Oğuz, M. Ö. (2008). *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayıncılık.
- Orhun, H., Kasaroğlu, C., Belek, M., Atakul, K. (1969). *Meşhur Valiler (50 Ünlü Vali)*. Ankara: İçişleri Bakanlığı Merkez Valileri Bürosu Yayınları.
- Orkun, H. N. (1987). *Eski Türk Yazıtları*. Ankara: TDK Yayınları.
- Oy, A. (1957). *Dede Korkut'ta Atasözleri*. Türk Dili, 61, ss. 266-272.
- Oy, A. (1972). *Tarih Boyunca Türk Atasözleri*. İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Oy, A. (1977). *Atasözü*. Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, İstanbul: Dergah Yayınevi.
- Öbek, A.İ. (1996). *İkinci Âsım'dan Bir Portre: Hüseyin Kâzım Kadri*. Türk Dili, 538, ss. 448-455.
- Öbek, A.İ. (2009). *Tarihî Türk Sözlükçülüğünde Dönüm Noktası: [Büyük] Türk Lügati*. Turkish Studies, 4(4), ss. 845-855.
- Özgül, M.K. (1991). *Ali Ekrem Bolayır'ın Hatıraları*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- Özdemir, E. (2009). *Açıklamalı Atasözleri Sözlüğü*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Özdemir, H. (1994). *Kambur Kambur Üstüne (Atasözleri ve Halk Anlatıları-I Folklor/Edebiyat, 1*, ss. 5-10.
- Özkan, İ. (2014). *Hazihi'r-Risâlet-i Min Kelimât-ı Oğuznâme El-Meşhûr Bi-Atalar Sözü. 5. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu, Oğuzlar Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri*, 21-23 Mayıs 2014, Beytepe-Ankara, ss. 437-446.
- Özön, M. N. (1958). *Türk Atasözleri*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Öztürk, G. (1993). *Azerbaycan Atasözleri ve Deyimleri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Pala, İ. (2002). *Atasözleri Sözlüğü*. İstanbul: LM Yayınları.
- Pala, İ. (1995). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Parlatır, İ. (2010). *TDK Atasözleri*. Ankara: Yargı Yayınevi.
- Püsküllüoğlu, A. (2003). *Türk Atasözleri Sözlüğü*. Ankara: Arkadaş Yayıncılık.
- Püsküllüoğlu, A. (1996). *Edebiyat Sözlüğü*. İstanbul: Özgür Yayınları.

- Sakaoğlu, S. (2001). *Dîvânü Lûgati't-Türk'te Türk Halk Edebiyatı*. (Yayımlanmamış Ders Notları). Konya.
- Sarıkaya, B. (2021). *Türk Lûgatini Farklı Sözlük Türleri ile Karşılaştırma ve Düzenleme Denemesi*. RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları, 24, ss. 403-430.
- Sarsek, N. (2018). *Kuzeybatı Grubu Türk Lehçelerindeki (Başkurt, Kazak, Kırgız, Nogay, Tatar) Tabiat Konulu Atasözleri ve Türkiye Türkçesi Atasözleri ile Karşılaştırılması*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Soykut, H. (1974). *Türk Atalar Sözü Hâzinesi*. İstanbul: Ülker Yayınları.
- Soysal, R. (1971). *Türk Atasözleri*. Ankara: Aynur Matbaası.
- Şahin, H. (2006). *Özbek Türkçesi ve Türkiye Türkçesindeki Atasözleri Üzerinde Bir Karşılaştırma Denemesi*. Akademik Araştırmalar Dergisi, 8(31), ss. 189-196.
- Şemseddin Sâmî. (1978). *Kamûs-i Türkî*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Şevki. (1935). *Hüseyin Kâzım Bey*. İstanbul: Matbaa-i Ebüzzîya.
- Tarama Sözlüğü*. (1996). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Topaloğlu, A., Kaçalın M. (2009). *Sözlük*. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 37, ss. 402-414.
- Tülbentçi, F. F. (1977). *Türk Atasözleri ve Deyimleri*. İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevleri.
- Türk Atasözleri ve Deyimleri I-II*. (1971). Milli Kütüphane Genel Müdürlüğü, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü*. (2001). Ankara: AKDTYK Atatürk Kültür Merkezi.
- Türkçe Sözlük*. (2011). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*. (1991). İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi.
- Uygun, M. ve Toker, M. (2021). *Arapçadan Türkçeye Hazırlanmış Bir Sözlük: Müntehabü'l Lüga veya Çulluk Kapan Lûgati*. Karadeniz Araştırmaları. 69, ss. 163-184.
- Uzun, L. (1999). *1945'ten Bu Yana Türkçe Sözlükler*. Kebikeç, 7(8), ss. 53-59.
- Ülkütaşır, M.Ş. (1948). *XI. Yüzyıldan Günümüze Kadar Yazılmış Başlıca Sözlüklerimiz*. Türk Dili Belleten, 1(12-13), ss. 45-55.
- Ünal, F. (2014). *Hüseyin Kâzım Kadri ve Türkçe Öğretimindeki Yeri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yalçın, H.C. (1934). *Hüseyin Kâzım Bey*. Fikir Hareketleri, 20, ss. 11-13.
- Yavuzarslan, P. (2004). *Türk Sözlükçülük Geleneği Açısından Osmanlı Dönemi Sözlükleri ve Semseddin Sâmî'nin Kamûs-ı Türkî'si*. DTCF Dergisi, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, 44(2), ss. 185-202.
- Yavuzarslan, P. (2009). *Osmanlı Dönemi Türk Sözlükçülüğü*. Ankara: Tiydem Yay.
- Yurtbaşı, M. (2003). *Sınıflandırılmış Türk Atasözleri*. İstanbul: Özdemir Yayıncılık.
- Yüce, N. (1993). *Zemahşeri (Hayatı ve Eserleri)*. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, 26, ss. 289-316.
- Zülfikar, H. (1988). *Ata Sözü Terimi Kaynağı ve İmlası*. Türk Dili, 438, ss. 321-328.